

SOCIOLOGIJA

Teme i perspektive

БИБЛИОТЕКА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
БЕОГРАД
Инв.бр. 66331

UDC 316(043.8)

[illegible]

Golden marketing, Zagreb
2002.

Copyright © hrvatskoga izdanja, 2002, Golden marketing, Zagreb
Sva prava pridržana

Nakladnik
Golden marketing
Kneza Mislava 1, Zagreb

Za nakladnika
Ana Maletić

Urednik
dr. sc. Radule Knežević

Recenzenti
prof. dr. sc. Zvonko Lerotić
prof. dr. sc. Rade Kalanj

Naslov izvornika
Sociology: Themes and Perspectives

© 2000 Michael Haralambos, Martin Holborn and Robin Heald
Published by Harper Collins Published Limited, fifth edition

"The Author asserts the moral right to be identified as the Author of this Work"
"Published by arrangement with HarperCollins Publishers Ltd"

ISBN 953-212-100-5

Sociološke perspektive

Uvod

"Ljudi uče svoje ponašanje i koriste svoju inteligenciju, dok životinje djeluju instinktivno." Poput mnogih zdravorazumskih pojmova, to mišljenje sadrži element istine, ali stvarnost je znatno složenija.

Vojnički uređeno društvo društvenih kukaca poput mirava i pčela ogledni je primjerak reda i organizacije. Svaki član ima jasno definirane zadatke unutar zajedničkog pothvata. Tako će u pčelinjaku pčele radilice, ovisno o njihovoj dobi, ili hraniti mlade, čuvati stražu i odbijati strance, pribavljati hranu, ili provjetravati pčelinjak mašući krilima. Ponašanje kukaca je uvelike "instinktivno", ono se temelji na programima sadržanim u genima koji upravljaju njihovim radnjama. Ipak, bilo bi pogrešno pretpostaviti da je ponašanje kukaca utemeljeno *isključivo* na instinktu. Pokusi su pokazali da barem neki od njih imaju sposobnost učenja. Primjerice, mravi mogu upamtiti put kroz labirint i sposobni su primijeniti to učenje na druge labirinte.

Krenemo li od kukaca do gmazova, i dalje do sisavaca, postupno raste važnost naučenog ponašanja, nasuprot genetički determiniranom. Proučavanja makaki majmuna na otocima sjevernog Japana daju nam neke indikacije o važnosti naučenog ponašanja. Na jednom otoku makakiji su živjeli u šumovitoj unutrašnjosti. Japanski znanstvenici su pokušali otkriti mogu li izmijeniti obrasce ponašanja čopora. Počeli su ostavljati krumpire na čistini u šumi. Postupno su makakiji izmijenili svoje prehrambene navike sve dok nisu uvelike postali ovisni o krumpirima – hrani koja im je prije bila nepoznata – kao svojoj glavnoj namirnici. Znanstvenici su polako mijenjali mjesta na kojima su ostavljali hranu prema obali, a čopor ih je slijedio. Krumpiri su potom redovito ostavljani na žalu, koja je sada postala normalno stanište makakija.

U sljedećim mjesecima, bez ikakvog pritiska znanstvenika, unutar čopora se pojavio niz novih obrazaca ponašanja. Prvo, neki članovi su počeli prati krumpire u moru prije no što bi ih pojeli. Drugi su to počeli slijediti sve dok to nije

postala standardna praksa u skupini. Tada su neki od mladih makakija počeli gacati po vodi, neki su i zaronili i naučili plivati. Stariji su ih oponašali i ponovno je novo ponašanje nekolicine postalo prihvaćeno ponašanje cijele skupine. Naposljetku, neki pustolovni mladi majmuni su počeli skakati s niskih stijena uz obalu, a tu su praksu oponašali i drugi članovi čopora.

Japanski makakiji su naučili nove obrasce ponašanja i ti su obrasci postali zajednički cijeloj skupini. Jednostavna generalizacija da je životinjsko ponašanje genetski determinirano, dok je ponašanje ljudi naučeno, očito je netočna. Ipak, raspon i složenost naučenoga ljudskog ponašanja jesu znatno veći nego bilo koje druge vrste. To su pokazali pokusi s čovjekovim najbližim živim rođakom, čimpanzom. Kada čimpanze rastu u ljudskim kućanstvima, prvih nekoliko godina uče istim tempom kao i ljudska djeca iste dobi, ali uskoro dosegnu granicu svoje sposobnosti i ljudska ih mladunčad vrlo brzo nadmaši. U usporedbi sa sisavcima koji nisu ljudi, čimpanze imaju značajan kapacitet za učenje. Oni mogu riješiti jednostavne probleme kako bi dobili hranu, mogu naučiti jednostavni jezik znakova kako bi komunicirali s ljudima i mogu čak imitirati svoje inteligentnije rođake u čuvenoj čajanki za čimpanze. Ipak, unatoč toj sposobnosti za učenje, bihevioralni repertoar čimpanza je rudimentaran i ograničen u usporedbi s ponašanjem ljudi.

Više od bilo koje druge vrste, ljudi se, da bi opstali, moraju oslanjati na obrasce ponašanja koji su naučeni. Ljudi nemaju instinkte, a to znači da oni nemaju genetički programirane upute kako se ponašati na poseban način. Instinkt ne uključuje samo poticaj da se nešto učini nego i specifične upute kako da se to učini. Ptice imaju instinkt za građenje gnijezda. One imaju poticaj za građenje tog gnijezda i svi članovi posebne vrste su također programirani za građenje gnijezda na isti način.

Pogledamo li raspon i raznolikost obitavališta koja su sagradili ljudi, vidjet ćemo da ne postoje

upute zasnovane na instinktu. Sljedeći primjeri iz devetnaestostoljetne Sjeverne Amerike bit će nam ilustracije. Na Arktiku, Eskimi su gradili iglue od četvrtastih blokova izrezanih iz čvrsto nabijenog snijega. Na sjeverozapadnoj obali Sjedinjenih Država i Kanade, plemena poput Nootka gradila su izdužene kuće s kosturom od cedrovih trupaca, a zidovima i krovom od dasaka. Na suprotnoj strani potkontinenta, u istočnim šumskim područjima, Irokezi su također živjeli u izduženim obitavalištima, poznatim kao "duge kuće", ali su daske zamijenili brezovom korom. U prerijama, lako prenosivi stožasti tipiji napravljeni od

dugačkih mladica prekrivenih bizonovim kožama davali su zaklon plemenima poput Siouxa i Cheyennea. Južnije, Apachi iz Arizone i Novog Meksika živjeli su u kupolastim *wickiupima* napravljenim od grmlja i šikare. Na istom području, plemena Zuni i Hopi Indijanaca gradila su prve stambene zgrade u Sjedinjenim Državama. Čak i danas mnogi članovi tih plemena žive u adobima – nastambama s više stanova napravljenim od cigle sušene na suncu. Ti primjeri jasno pokazuju da ljudski genetski kôd ne sadrži specifične upute da se treba ponašati na poseban način, barem što se tiče gradnje kuća.

Kultura i društvo

Ljudsko novorođenče je bespomoćno s obzirom na sve namjere i svrhe. Ne samo da je fizički ovisno o starijim pripadnicima vrste nego mu također nedostaju obrasci ponašanja nužni za život u ljudskom društvu. Ono se prvenstveno oslanja na određene biološke porive, poput gladi, i na milosrđe njegovih roditelja da zadovolje te porive. Dijete mora puno naučiti. Da bi preživjelo, ono mora naučiti vještine, znanje i prihvaćene načine ponašanja u društvu u kome je rođeno. Ono mora naučiti način života; sociološkom terminologijom, ono mora naučiti kulturu svoga društva.

Ralph Linton tvrdi da je "kultura nekog društva način života njegovih članova; zbirka ideja i navika koje oni uče, koje su im zajedničke i koje prenose s naraštaja na naraštaj". U elegantnoj formulaciji Clydea Kluckhohna, kultura je "nacrt života" koji podržavaju članovi nekog društva. Budući da ljudi nemaju instinkte koji bi upravljali njihovim aktivnostima, njihovo se ponašanje mora zasnivati na uputama koje su naučene. Da bi društvo djelovalo učinkovito, te upute moraju biti zajedničke svim članovima društva. Bez zajedničke kulture, članovi društva ne bi mogli komunicirati i surađivati, a rezultat toga bili bi zbrka i nered. Stoga kultura ima dvije bitne kvalitete: prvo, ona se uči, drugo, ona je zajednička. Bez nje ne bi bilo ljudskog društva.

Kultura i ponašanje

Kultura u velikoj mjeri determinira kako pripadnici društva misle i osjećaju: ona upravlja njihovim djelatnostima i definira njihov pogled na život. Članovi društva obično svoju kulturu smatraju neupitnom. Ona je u tolikoj mjeri postala dio njih da često nisu svjesni njenog postojanja. Sljedeći primjer Edwarda T. Halla (1973.) bit će nam ilustracija. Dva pojedinca, jedan iz Sjeverne

Amerike, drugi iz Južne Amerike, razgovaraju u dvorani dugoj dvanaest metara. Kreću s jednoga kraja dvorane i završavaju na drugom kraju, pri čemu se Sjeverni Amerikanac stalno povlači, dok se Južni Amerikanac stalno približava. Svaki pokušava uspostaviti "uobičajenu razgovornu udaljenost", koju definira kultura svakog od njih dvojice. Za Sjevernog Amerikanca, Južni Amerikanac se previše približava, dok se Južni Amerikanac osjeća neugodno razgovarajući na udaljenosti koju zahtijeva Sjeverni Amerikanac. Često su susreti poput tog potrebni da bi se otkrila sveprisutna priroda kulturno determiniranog ponašanja.

Kultura definira prihvaćene načine ponašanja za pripadnike posebnog društva. Takve definicije se razlikuju od društva do društva. To može dovesti do znatnih nesporazuma među pripadnicima različitih društava, kao što pokazuje sljedeći primjer iz knjige Otta Klineberga (Klineberg, 1971.). Među Siouxima Južne Dakote smatra se pogrešnim odgovoriti na pitanje u prisutnosti drugih koji ne znaju odgovor na pitanje. Takvo bi se ponašanje shvatilo kao razmetljivo i arogantno, i budući da bi otkrilo neznanje drugih, interpretiralo bi se kao pokušaj umanjivanja njihova samopouzdanja i njihovog posramljivanja. Uz to, Siouxi smatraju da je krivo odgovarati na pitanje sve dok nisi potpuno siguran u ispravan odgovor. Suočen s razredom djece Siouxa, bijeli američki učitelj koji ne poznaje njihovu kulturu lako bi mogao interpretirati njihovo ponašanje kao odraz neznanja, gluposti ili neprijateljstva.

Svako društvo ima određene zajedničke probleme s kojima se nosi: primjerice, problem ovisnih članova, poput vrlo mladih i vrlo starih osoba. U svakom slučaju, rješenja ovakvih problema su kulturno determinirana: ona se razlikuju od društva do društva. Rješenja jednog

društva mogu se smatrati neprihvatljivim za pripadnike drugih društava.

U određenim okolnostima neke skupine australskih urođenika, Eskima i Caribou Indijanaca su prakticirale infanticid (ubijanje novorođenčadi) i gerontocid (ubijanje staraca). Posebice u sušnim predjelima Australije, prakticirao se ženski infanticid da bi se smanjila populacija u doba gladi, a povremeno je dijete bilo pojedeno. U Tasmaniji, urođenički lovci vode nomadski život da bi iskoristili hranu, sezonski prisutnu u različitim područjima. Stari i nemoćni, koji su bili preslabi da bi se kretali s ostalima, ostavljani su da umru. Caribou Indijanci, koji su živjeli zapadno od zaljeva Hudson u Kanadi, ovisili su u prehrani o krdima karibua. Ponekad se, zimi, stada ne bi pojavila. Da bi spriječili umiranje od gladi cijele zajednice, utvrđeni su sljedeći prioriteti. Najprije su se hranili aktivni odrasli muškarci, jer kada bi oni bili preslabi za lov, nitko ne bi jeo. Nakon toga su se hranile njihove žene, jer one mogu roditi novu djecu. Muška djeca su se smatrala važnijom od ženske jer će narasti i postati lovci. Stari su bili najnekorisniji i u doba gladi oni bi počinjali samoubojstvo odlazeći goli u snježnu oluju. Ako više nije bilo starih ljudi, ubijali bi žensku novorođenčad. Ovdje opisane prakse infanticida i gerontocida jesu kulturno definirani obrasci ponašanja smišljeni da bi se osiguralo preživljavanje skupine u doba ekstremnog manjka hrane. Slično mnogim običajima nezapadnih društava, oni se čine strani i čak bezdušni zapadnjacima, ali u kontekstu određenog društva, oni su smislen, racionalan i prihvaćen dio života.

Gore navedeni primjeri kulturno definiranog ponašanja odabrani su jer se značajno razlikuju od obrazaca ponašanja u zapadnom društvu. Gledajući primjere koji se nama zapadnjacima čine stranim, lakše je cijeniti ideju da je ljudsko ponašanje uvelike determinirano kulturom.

Socijalizacija

Proces u kome pojedinci uče kulturu svoga društva poznat je kao socijalizacija. Primarna se socijalizacija, vjerojatno najvažniji aspekt procesa socijalizacije, odvija tijekom djetinjstva, obično unutar obitelji. Odgovarajući na odobravanje i neodobravanje svojih roditelja i oponašajući njihov primjer, dijete uči jezik i mnoge od temeljnih obrazaca ponašanja svojeg društva. U zapadnom društvu, druge važne instance socijalizacije uključuju obrazovni sustav, profesionalnu skupinu i krug prijatelja (grupu čiji članovi žive u sličnim uvjetima i

često su slične dobi). Unutar svoje vršnjačke skupine malo se dijete, u interakciji s drugima i igrajući dječje igre, uči prilagođavati prihvaćenim načinima ponašanja društvene skupine i cijeniti činjenicu da je društveni život zasnovan na pravilima.

Ipak, socijalizacija nije ograničena na djetinjstvo. Ona je proces koji traje cijeli život. Na početku svojeg radnog vijeka mladi zidar, učitelj i knjigovoda brzo nauče pravila igre i tajne zanata. Promijene li posao kasnije u životu, pridružiti će se drugačijoj profesionalnoj skupini i možda će morati naučiti nove vještine, prihvatiti drugačije manire i stilove odijevanja.

Bez socijalizacije, pojedinac bi malo nalikovao bilo kojem ljudskom biću definiranom kao normalno prema standardima njegova ili njezina društva. Sljedeći primjeri, premda im nedostaje pouzdanost koju zahtijevaju današnji standardi izvještavanja, ipak daju određene naznake o važnosti socijalizacije.

Zabilježeno je da je Akbar, vladar u Indiji između 1542. i 1602., naredio da se skupina djece odgoji bez ikakve poduke u jeziku da bi se testiralo vjerovanje da će naposljetku progovoriti hebrejski, jezikom Boga. Djecu su odgojile gluhojone osobe. Nikada nisu razvila govorni jezik i komunicirala su isključivo gestama.

Postoji i opsežna, premda ponešto nepouzdana, literatura o djeci koju su odgojile životinje. Jedan od najbolje dokumentiranih slučajeva tiče se takozvane "djece-vukova iz Midnaporea". Dvije djevojčice, stare dvije odnosno osam godina, navodno su pronađene u vučjoj jazbini u Bengalu 1920. Hodale su na sve četiri, hranile se sirovim mesom, zavijale su poput vukova i nisu govorile. Nejasno je jesu li tu djecu odgojili vukovi ili su jednostavno bile napuštene i prepuštene samima sebi u šumi. Ipak, takvi primjeri pokazuju da je socijalizacija koja uključuje dugotrajnu interakciju s odraslima bitna, ne samo za uklađanje novih članova u društvo nego i za proces stvarnog postajanja čovjekom.

Norme i vrijednosti

Norme

Svaka kultura sadrži veliki broj naputaka koji upravljaju ponašanjem u posebnim situacijama. Takvi naputci su poznati kao norme. Norma je specifični vodič za djelovanje koji definira prihvatljivo i primjereno ponašanje u posebnim situacijama. Primjerice, u svim društvima postoje norme koje upravljaju odijevanjem. Članovi društva općenito imaju zajedničke norme koje definiraju prihvatljivu mušku i žensku odjeću i primjereno odijelo za različite dobne skupine;

primjerice u britanskom društvu, sedamdeseto-godišnja baka odjevena kao tinejdžerica ogriješila bi se o norme svoje dobne skupine. Norme odijevanja daju naputak o tome što obući u posebnim prigodama. Formalni ples, pogreb, odlazak na plažu, posao u banci, na gradilištu ili u bolnici – svim ovim situacijama upravljaju norme koje određuju primjerenu odjeću za danu prigodu.

Norme odijevanja razlikuju se od društva do društva. Primjerice, uzmite slučaj muškog misionara koji se u svojoj kongregaciji susretne s Afrikankama golih grudi. Preplavljen neugodom, on naređuje nabavu grudnjaka. Za žene, unutar njihovih normi odijevanja, to nema nikakva smisla. S njihova stajališta, najrazumniji način da se interpretiraju ovi čudni artikli jest da ih se shvati kao pokrivalo za glavu. Na misionarev očaj, one stavljaju dvije polukružne udlage na glavu i pričvršćuju ih naramenicama ispod brade.

Norme se provode pozitivnim i negativnim sankcijama, to jest nagradama i kaznama. Sankcije mogu biti neformalne, poput pogleda odobravanja ili neodobravanja, ili formalne, poput nagrade ili kazne koju izdaje neko službeno tijelo. Nastavljajući primjer o normiranju odjeće, neugodna tišina, uzvik neodobravanja ili osuđujuće zurenje natjerat će većinu članova društva koji su prekršili norme odijevanja da se presvuku u konvencionalnije odijelo. Obično je prijetnja negativnim sankcijama dostatna da bi se provelo normalno ponašanje. Obratno, pogled divljenja, riječ pohvale ili ohrabrujući osmijeh nagrada su za uklapanje u društvene norme. Određene se norme formaliziraju prevodenjem u zakone koji se provode uz pomoć službenih sankcija. Prema zakonima koji reguliraju odijevanje, goli kupač, "streaker" na sportskoj priredbi ili "egzibicionist" koji se razgolićuje pred nedužnim promatračem, podložni su službenim kaznama različite ostrine. Poput neformalnih sankcija i formalne sankcije mogu biti pozitivne ili negativne. S obzirom na norme povezane s odjećom, službena tijela – poput organizacije krojača – dodjeljuju nagrade, npr. za najbolje odjevene ljude u Britaniji.

Da sažmemo, norme definiraju primjereno i prihvatljivo ponašanje u specifičnim situacijama. One se provode pomoću pozitivnih i negativnih sankcija koje mogu biti formalne ili neformalne. Sankcije kojima se provode norme jesu glavni dio mehanizama socijalne kontrole koji se tiču održavanja reda u društvu.

Vrijednosti

Za razliku od normi, koje daju specifične upute za ponašanje, vrijednosti daju općenitije naputke. Vrijednost je vjerovanje da je nešto

dobro i poželjno. Ona definira što je važno, isplativo i vrijedno težnji. Često se tvrdilo da su individualno postignuće i materijalizam glavne vrijednosti zapadnog industrijskog društva. Tako pojedinci vjeruju da je važno i poželjno biti prvi u razredu, pobijediti u utrci ili doći do vrha profesije koju su odabrali. Individualno postignuće se često simbolizira i mjeri kvalitetom i kvantitetom materijalnih dobara koje osoba može akumulirati. Na Zapadu, vrijednost materijalizma motivira pojedince da investiraju vrijeme i energiju u proizvodnju i stjecanje materijalnih dobara.

Poput normi, vrijednosti se razlikuju od društva do društva. Siouxi su visoko vrednovali velikodušnost. Sa stajališta vrijednosti Siouxa, stjecalački orijentiran pojedinac zapadnog društva bi u najboljem slučaju bio shvaćen kao čudan, a vjerojatnije je da bi bio osuđen kao pohlepan, samoživ i antisocijalan.

Mnoge norme se mogu shvatiti kao odraz vrijednosti. Niz normi se može shvatiti kao izraz jedne vrijednosti. U zapadnom društvu vrijednost koja se pridaje ljudskom životu izražava se kroz sljedeće norme: norme povezane s higijenom u domu i u javnim prostorima; norme koje definiraju prihvatljive načine za razrješavanje svade ili prepirke, koji obično isključuju fizičko nasilje i ubojstvo; niz pravila i regulacija koje se odnose na prijevoz i ponašanje na autocesti, a koji se tiču zaštite života i dijelova tijela; slični standardi koji se primjenjuju na sigurnosna pravila na radnome mjestu, posebice u rudnicima i tvornicama. Sve te norme koje se tiču zdravlja i sigurnosti članova društva mogu se shvatiti kao izrazi vrijednosti koja se pridaje ljudskom životu.

Mnogi sociolozi drže da su zajedničke norme i vrijednosti bitne za funkcioniranje ljudskog društva. Budući da ljudi nemaju instinkte, njihovo ponašanje mora biti vođeno i regulirano normama. Bez zajedničkih normi, članovi društva ne bi mogli surađivati ili čak shvatiti ponašanje drugih. Slični se argumenti odnose i na vrijednosti. Bez zajedničkih vrijednosti, članovi društva ne bi mogli surađivati i zajednički raditi. S različitim ili sukobljenim vrijednostima oni bi vukli u različitim pravcima i težili inkompatibilnim ciljevima. Rezultat toga bi mogli biti nered i razdor. Tako sredeno i stabilno društvo iziskuje zajedničke norme i vrijednosti. Ovo stajalište će se detaljnije razmatrati u kasnijim poglavljima.

Status i uloga

Svi članovi društva zauzimaju niz socijalnih pozicija poznatih kao statusi. U zapadnom društvu pojedinac će obično imati profesionalni

status, npr. vozač autobusa, tajnica ili advokat; obiteljski status, npr. sin ili kći, otac ili majka; i spolni status, muški odnosno ženski. Statusi su kulturno definirani, unatoč činjenici da se mogu temeljiti na biološkim faktorima poput spola ili rase. Primjerice, boja kože pripisuje pojedincima rasni status crnca ili bijelca, ali to samo odražava konvencije posebnih društava. Druge biološke karakteristike, poput boje kose nemaju veze s pojedinčevim statusom, a u budućim bi društvima i boja kože mogla biti isto tako nebitna.

Neki statusi su relativno fiksni i pojedinac može učiniti malo što da bi promijenio svoju pripadnost posebnom društvenom položaju. Primjeri takvih fiksnih ili pripisanih statusa uključuju spol i aristokratske titule. U rijetkim prilikama pripisani se statusi mogu izmijeniti. Edward VIII. je bio prisiljen abdicirati jer je ustrajao na tome da se oženi rastavljenom Amerikankom. Revolucije u Americi i Rusiji ukinule su pripisani status pripadnika aristokracije. Pripisani statusi su obično fiksirani pri rođenju. U mnogim društvima profesionalni status je bio ili se još uvijek prenosi s oca na sina i s majke na kćer. Tako je u tradicionalnom indijskom kastinskom sustavu sin automatski preuzimao zanimanje svog oca.

Statusi koji nisu fiksirani nasljeđivanjem, biološkim karakteristikama ili drugim faktorima nad kojima pojedinac nema kontrole, poznati su kao stečeni statusi. Stečeni status postiže se kao rezultat, u izvjesnom stupnju, namjerne aktivnosti i izbora. U zapadnom su društvu bračni i profesionalni status stečeni. Ipak, kao što će 2. poglavlje o socijalnoj stratifikaciji pokazati, distinkcija između pripisanog i stečenog statusa manje je oštra nego što se to dosad moglo činiti.

Svakı status u društvu prati niz normi koje definiraju očekivanja o tome kako će djelovati pojedinac koji zauzima poseban status. Ta skupina normi je poznata kao uloga. Tako status supruge prati uloga supruge, status advokata prati uloga advokata i tako dalje. Kao primjer, od advokata se očekuje da imaju detaljno znanje o određenim aspektima zakona, da podržavaju interese svoga klijenta i poštuju

povjerljivost svoga posla. Očekuje se da će ponašanje advokata biti trezveno, njihov način ophođenja suzdržan i pouzdan pa ipak pun razumijevanja, njihov položaj u zajednici primjeren. Igranje ili izvođenje uloga uključuje društvene odnose u smislu da pojedinac igra ulogu u odnosu na druge uloge. Tako se uloga liječnika igra u odnosu prema ulozi pacijenta, uloga supruge u odnosu prema ulozi supruge. Pojedinci stoga stupaju u međusobne odnose kroz uloge.

Društvene uloge upravljaju i organiziraju ponašanje. Posebice, one daju sredstvo za obavljanje određenih zadaća. Može se primjerice tvrditi da se može bolje podučavati ako učitelj i učenik prihvate svoje primjerene uloge. Ovo uključuje izostavljanje drugih područja njihovih života kako bi se koncentrirali na gradivo koje obrađuju. Uloge daju društvenom životu red i predvidivost. Stupajući u odnos kroz njihove uloge, učitelj i učenik znaju što činiti i kako to činiti. Sa znanjem o međusobnim ulogama oni su u stanju predvidjeti i shvatiti radnje drugoga. Kao jedan aspekt kulture, uloge su važan dio smjernica i uputa nužnih za uređeno društvo.

Ovaj dio je uveo neke od osnovnih pojmova kojima se koriste mnogi sociolozi. Ipak, pritom smo dali ponešto jednostran pogled na ljudsko društvo. Pojedinci su oslikani poput automata koji jednostavno odgovaraju na diktate njihove kulture. Čini se kao da su svi pripadnici nekog posebnog društva stvoreni po istom kalupu. Oni su svi uspješno socijalizirani prema mjerilima opće kulture. Oni imaju zajedničke vrijednosti, slijede iste norme i igraju niz uloga, prihvaćajući ponašanje primjereno svakoj ulozi. Jasno je da je ova slika uklopljenosti pretjerana, te da je preuveličano ograničavajući i sveprisutan utjecaj kulture. Za to postoje dva razloga. Prvo, koristili smo se pretjerivanjem da bismo istaknuli bit. Drugo, mnoge od predstavljenih ideja zapravo proizlaze iz posebne sociološke perspektive koja je bila izvrnuta već gore spomenutim kritikama. Ovu ćemo perspektivu, poznatu kao funkcionalizam, ispitati kasnije u ovom poglavlju (vidi str. 9-11).

Razvoj ljudskih društava

Neki sociolozi vjeruju da su ljudska društva prošla kroz neke velike faze razvitka. Mnogi sociolozi razlikuju premoderna od modernih društava. Razlika je vrlo općenita i može zanemariti razlike koje postoje između društava

istog tipa. Pa opet, distinkcija je i utjecajna i korisna. Korisna je zato što je omogućila sociolozima identifikaciju nekih od ključnih promjena koje su se dogodile u ljudskoj povijesti. Time su oni mogli raspravljati o

značenju ovih promjena. Neki sociolozi, premda nikako ne i svi, tvrde da se trenutno razvija ili se već razvio, novi tip društva, postmoderno društvo.

U ovome dijelu ukratko ćemo navesti neke od glavnih ideja povezanih s distinkcijama između predmodernih, modernih i postmodernih društava. Ove koncepcije imaju vrlo važnu ulogu u razvoju sociološkog mišljenja i detaljno će se razvijati kroz cijelu knjigu.

Predmoderna društva

Predmoderna društva imaju niz oblika. Anthony Giddens razlikuje tri glavna tipa, lovačko-sakupljačka društva, stočarska i agrarna društva i neindustrijske civilizacije (Giddens, 1997.).

Lovačka i sakupljačka društva

Najranija ljudska društva su preživljavala zahvaljujući sakupljanju voća, sjemenki i povrća, te lovu i hvatanju životinja zbog prehrane. Ona su se obično sastojala od malih plemenskih skupina koje su često brojile manje od pedeset ljudi. Takva društva su posjedovala malo stvari i materijalnoga bogatstva. Ono što su posjedovali bilo je zajedničko. Prema Giddensu, među njima je bilo relativno malo nejednakosti, premda su stariji pripadnici plemena mogli imati viši status i više utjecaja od mlađih. Lovačka i sakupljačka društva su uglavnom nestala, premda Giddens računa da oko 250 000 ljudi (samo 0,0001 posto svjetske populacije) još uvijek preživljava od lova i sakupljanja. Lovci i sakupljači još uvijek postoje u dijelovima Afrike, Nove Gvineje i Brazila, ali malo njih je ostalo netaknuto širenjem zapadne kulture.

Stočarska i agrarna društva

Prema Giddensu, ova su se pojavila otprilike prije 20 000 godina. Stočarska društva mogu loviti i sakupljati, ali ona također uzgajaju stada životinja (primjerice stoke, deva ili konja). Životinjska stada osiguravaju im mlijeko i meso, a životinje se mogu koristiti i kao prijevozno sredstvo. Za razliku od lovačkih i sakupljačkih društava, stočarska društva omogućavaju pojedincima da akumuliraju bogatstvo u obliku njihovih životinja. Time ona više od lovačkih i sakupljačkih skupina pokazuju sklonost stvaranju nejednakosti. Ona su također više nomadska, budući da se moraju kretati kako bi pronašla pašnjake za svoje životinje. Zbog toga je vjerojatnije da će doći u kontakt s drugim skupinama. Individualna stočarska društva su bila veća od sakupljačkih i lovačkih skupina i u cjelini su mogla brojiti i 250 000 ljudi. Još uvijek

postoje neka stočarska društva, u dijelovima Srednjeg istoka, Afrike i Azije.

Agrarna društva u svojoj se prehrani uvelike oslanjaju na uzgoj žitarica. Poput uzgajanja životinja i ovo je pouzdaniji i predvidljiviji izvor hrane od lova i sakupljanja, i stoga može održavati mnogo veće populacije. Takva društva u principu nisu nomadska. Hrana, poput žita, često se uskladištava pa je moguće da pojedinci akumuliraju veliko osobno bogatstvo. U poljoprivrednim društvima stoga može postojati znatna nejednakost. Poljoprivreda ostaje glavni način života u mnogim dijelovima suvremenog svijeta. Giddens navodi brojke iz 1990. koje pokazuju da više od 90 posto stanovništva Nepala i Ruande, više od 80 posto populacije Ugande, i gotovo 70 posto stanovnika Bangladeša živi od poljoprivrede. Pa ipak, kultura suvremenih poljoprivrednih društava nije u potpunosti ostala tradicionalna. Većina njih je pod utjecajem kulture modernih industrijskih društava.

Neindustrijske civilizacije

Ti tipovi društva razvili su se oko 6000 god. prije Krista. Prema Giddensu, oni su se "zasnivali na razvoju gradova, iskazivali su vrlo izražene nejednakosti bogatstva i siromaštva i bili povezani s vladavinom kraljeva i careva". U usporedbi sa sakupljačkim i lovačkim, te ranim stočarskim i poljoprivrednim društvima, bili su razvijeniji u područjima umjetnosti i znanosti i imali su više institucionalizirane i centralizirane sustave vlasti. Neindustrijske civilizacije su izumile pismo. Neke od ovih civilizacija su se širile velikim područjima i stvorile vlastita carstva. Primjeri neindustrijskih civilizacija uključuju Asteke, Maye i Inke u Južnoj i Središnjoj Americi, antičku Grčku i Rimsko Carstvo u Europi, a drevni Egipat u Africi, te indijsku i kinesku civilizaciju u Aziji. Većina tih civilizacija je imala velike oružane snage, a neki, poput Rimljana, poduzimali su velika vojna osvajanja. Niti jedna od ovih civilizacija nije preživjela neograničeno i niti jedna od njih ne postoji danas. Unatoč njihovoj važnosti, niti jedna nije imala tako velik utjecaj na razvoj ljudskog društva kao što su to imala moderna industrijska društva. Ova su se pojavila u osamnaestom i devetnaestom stoljeću.

Moderna industrijska društva

Prema Leeju i Newbyju, u ranom devetnaestom stoljeću "postojalo je prošireno slaganje među promatračima i komentatorima tog vremena da Sjeverna Europa i Sjeverna Amerika prolaze kroz najdublju transformaciju društva u povijesti čovječanstva" (Lee i Newby, 1983.).

Lee i Newby identificiraju četiri glavne transformacije koje su se zbivale:

1. **Industrijalizam.** Industrijska revolucija, koja je počela u kasnom osamnaestom stoljeću, preobrazila je Britaniju, i kasnije druga društva, od privrede većinom zasnovane na manufakturi. Nova tehnologija je dovela do golemog porasta produktivnosti, najprije u pamučnoj industriji, a potom u drugim industrijama. Razvila se specijalizirana podjela rada, što znači da su ljudi imali sve specijaliziranije poslove. Društvenim životom više nisu upravljali ritmovi godišnjih doba, dana i noći; umjesto toga ljudski su se životi ravnali prema satu. Umjesto da rade kada to traže zahtjevi poljoprivrede, ljudi su počeli raditi u dugim smjenama fiksnih perioda (najčešće dvanaest sati), u novim tvornicama.
2. **Kapitalizam.** Blisko povezan s razvojem industrijalizma bio je i razvoj kapitalizma. Kapitalizam uključuje rad za nadnicu i posao (biznis) koji se vodi u svrhu stvaranja profita. Prije dolaska kapitalizma mnogi su seljaci radili za sebe, živeći od proizvoda koje su dobivali na svojoj vlastitoj zemlji. Sve više su seljaci gubili svoju zemlju i morali su se oslanjati na zaradu nadnice, bilo kao poljoprivredni radnici ili kao radnici u novim tvornicama. Kapitalistički poslovi su se razvijali s ciljem stvaranja profita godinu za godinom. Pojavile su se nove klase — prvenstveno klasa poduzetnika koji su zarađivali osnivanjem i vođenjem kapitalističkih poslova i radnička klasa nadničara koji su bili zaposleni u poduzetnikovim tvornicama.
3. **Urbanizacija.** Razvoj industrije je pratio veliki pokret od ruralnih u urbana područja. U Britaniji 1750., prije industrijske revolucije, samo su dva grada imala broj stanovnika veći od 50 000 (London i Edinburgh). Godine 1851., 29 britanskih gradova imalo je populaciju veću od 50 000. Stanovništvo više nije bilo rijetko naseljeno na poljoprivrednoj zemlji, nego se sve više koncentriralo u središtima kapitalističke industrije. Urbanizacija — rast gradova i velegradova — donijela je brojne društvene probleme, poput zločina, pobune i zdravstvenih problema prouzročenih prenaseljenošću i nepostojanjem sanitarija. Za mnoge komentatore, novi gradovi i velegradovi su također uništavali tradicionalnu zajednicu povezanu s ruralnim naseljima. Oni su vjerovali da urbanizacija umanjuje značaj neformalnih mehanizama društvenog nadzora (poput ogovaranja), koji su djelovali u blisku povezanosti zajednicama, ali su postali nebitni u anonimnosti urbanog života.
4. **Liberalna demokracija.** Prije promjena u osamnaestom i devetnaestom stoljeću, pravo kraljeva i kraljica da vladaju rijetko se dovodilo u pitanje (s izuzetkom engleskoga građanskoga rata u sedamnaestom stoljeću). Monarh se prihvaćao kao Božji poslanik na Zemlji i njegov autoritet stoga nije bilo

moguće preispitivati. Ipak, u Francuskoj revoluciji 1789. svrgnuta je francuska monarhija. Slično, u američkom ratu za neovisnost (1775.—1783.) odbačena je britanska monarhijska vlast u Americi. U oba slučaja došlo je do novog naglaska na građanska prava pojedinca — pojedinci su sada trebali imati pravo reći nešto o tome kako se upravlja njihovim državama, umjesto da prihvaćaju ono što im govore kraljevi. Ovo je otvorilo put nastanku političkih stranaka i novih perspektiva u društvu. Više no ikada prije sada je pitanje o tome kako treba upravljati društvom postalo stvar rasprave.

Modernost

Uzete zajedno, upravo opisane promjene često se shvaćaju kao karakterizacija modernih društava ili kao ono što konstituira eru modernosti. Modernost uključuje ove koncepte: vjerovanje u mogućnost ljudskog napretka, racionalno planiranje da bi se postigli ciljevi, vjerovanje u superiornost racionalne misli u usporedbi s emocijama, vjeru u sposobnost tehnologije i znanosti da rješavaju ljudske probleme, vjerovanje u sposobnost i prava ljudi da oblikuju svoje vlastite živote, oslanjanje na proizvođačku industriju da poboljšava životni standard.

Sociologija se razvijala usporedno s modernošću i nije iznenađujuće što se zasniva na sličnim temeljima. Tako su rane sociološke teorije bile sklone vjerovanju da ljudska društva mogu napredovati i da će napredovati, da se znanstvena načela mogu koristiti za razumijevanje društva i da se racionalna misao može upotrijebiti da bi se osiguralo da će društvo biti organizirano prema ljudskim potrebama. U dobrom dijelu svoje povijesti ovakvi pristupi su dominirali sociološkim mišljenjem. Štoviše, neki mislioci, uključujući neke sociologe, vjeruju da modernost zamjenjuje, ili da je već zamijenilo, razdoblje postmodernosti.

Postmodernost

Neki sociolozi vjeruju da je nedavno došlo do temeljnih promjena u zapadnim društvima. Te promjene su dovele, ili dovode, do napuštanja stare koncepcije modernosti. One upućuju na to da ljudi počinju gubiti vjeru u znanost i tehnologiju. Postaju svjesni, primjerice, štetnih djelovanja onečišćenja, opasnosti nuklearnog rata i rizika genetskog inženjerstva. Ljudi su postali skeptičniji glede koristi racionalnog planiranja. Primjerice, mnogi ljudi sumnjaju da goleme, racionalne, birokratske organizacije (poput velikih tvrtki ili Britanske službe javnog zdravstva) mogu zadovoljiti ljudske potrebe. Izgubili su vjeru u politička uvjerenja i velike teorije koje tvrde da su u stanju poboljšati

društvo. Nadalje, rijetki vjeruju da komunizam može dovesti do savršena društva. Moderno vjerovanje u napredak je stoga potkopano i postoji udaljavanje od znanosti i racionalizma. Neki se ljudi okreću neracionalnim mišljenjima kakva su New age filozofije (vidi 7. poglavlje) ili religijski kultovi, što je reakcija na znanstveni racionalizam.

Prema nekim postmodernistima, ove promjene su povezane s promjenama u ekonomiji. Industrijsko društvo je zamijenjeno postindustrijskim društvom. Danas relativno malo ljudi u zapadnim društvima radi u proizvođačkim industrijama. Sve više njih je zaposleno u uslužnim djelatnostima, naročito na poslovima povezanim s komunikacijskom i informacijskom tehnologijom. Računalna tehnologija znači da je sve manje i manje ljudi potrebno u proizvodnji, a komunikacije su postale

mnogo brže. Štoviše, u bogatim zapadnim zemljama ljudi troše velik dio svog dohotka na razonodu. Kada kupuju proizvode, to je češće zbog imidža koji on predstavlja negoli zbog njegove kvalitete i korisnosti. Tako će ljudi platiti visoku cijenu za odjeću poznatih modnih dizajnera. Mediji su postali vrlo važni u ljudskim životima i u ekonomiji.

Premda je do nekih od ovih promjena nesumnjivo došlo, neki sociolozi ne vjeruju da su te promjene dostatno velike i važne da bi se opravdala tvrdnja da postoji promjena od modernog u postmoderno društvo. Drugi pak ne samo da vjeruju da su se društva promijenila već vjeruju i da su nužne i nove sociološke teorije. Njihova ćemo gledišta ispitati nakon što razmotrimo neke od etabliranih socioloških teorija.

Teorije društva

U ovom dijelu ćemo razmotriti neke od najutjecajnijih teorija društva. Teorija je skup ideja koji tvrdi da objašnjava kako društvo ili aspekti društva funkcioniraju. Teorije u ovom dijelu predstavljaju samo izbor iz niza modernih socioloških teorija. One su pojednostavljene i sažete da bi se omogućio osnovni uvid u njih. Budući da su kroz tekst primijenjene na različite teme, potrebno je biti toga svjestan od početka. Zbog jednostavnosti, iz ovog je poglavlja izostavljena kritika teorija, ali ona će se pojaviti u daljnjem tekstu, a detaljnije u posljednjem poglavlju.

Postoje mnoge varijacije osnovnih teorija koje se ispituju u ovom poglavlju. Ponovno zbog jednostavnosti na ovome mjestu nećemo spominjati većinu ovih varijacija, ali ćemo ih uvesti kada postanu relevantne za posebne teme.

Funkcionalizam

Funkcionalizam se pojavio u devetnaestom stoljeću u Europi. Francuski sociolog Émile Durkheim je bio najutjecajniji među prvim funkcionalistima. Teoriju su razvili američki sociolozi dvadesetog stoljeća, poput Talcotta Parsonsa, i ona je postala dominantna teorijska perspektiva sociologije tijekom četrdesetih i pedesetih godina, naročito u SAD-u. Od sredine šezdesetih naovamo njena popularnost postojano opada, djelomice zbog uništavajućih kritika, djelomice zbog konkurentnih perspektiva za koje se čini da daju bolja objašnjenja, a djelomice

zbog promjena u modi. Ključne postavke funkcionalističke perspektive mogu se sažeti usporedbom uzetom iz biologije. Ako biolozi žele znati kako funkcionira organizam poput ljudskog tijela, mogu početi s ispitivanjem raznih dijelova tijela, poput mozga, pluća, srca i jetre. Ipak, ako budu jednostavno analizirali dijelove izolirane jedne od drugih, neće biti u stanju objasniti kako se održava život. Da bi to učinili, moraju ispitati dijelove u međusobnom odnosu, budući da djeluju zajednički kako bi održavali organizam. Stoga će analizirati odnose između srca, pluća, mozga i tako dalje da bi shvatili kako funkcioniraju i da bi procijenili njihovu važnost. Drugim riječima, svaki se dio organizma mora sagledati sa stajališta organizma kao cjeline.

Funkcionalizam prihvaća sličan pristup. Razni dijelovi društva se shvaćaju kao međusobno povezani, i uzeti zajedno oni oblikuju cjelovit sustav. Da bi se shvatio bilo koji dio društva, poput obitelji ili religije, on se mora shvatiti u odnosu na društvo u cijelosti. Tako će tamo gdje bi biolog ispitivao dio tijela, poput srca, u smislu njegova doprinosa održavanju ljudskog organizma, funkcionalist ispitivati dio društva, primjerice obitelj, u smislu njegova doprinosa održavanju društvenog sustava.

Struktura

Funkcionalistička teorija započinje opažanjem da je ponašanje u društvu strukturirano. To znači da su odnosi između članova društva organizirani pomoću nekih pravila. Društveni odnosi stoga

shvaćanja uključuje procjenu načina na koji djelatnici interpretiraju proces interakcije. To zahtijeva istraživanje načina na koji oni percipiraju kontekst interakcije i način ponašanja, izgled i djelatnosti drugih.

Premda interakcionisti prihvaćaju postojanje uloga, oni ih smatraju neodređenima i nepreciznim i stoga otvorenim za pregovore o njihovu značenju. Iz interakcionističke perspektive djelatnost proizlazi iz dogovorenih značenja koja se konstruiraju u tekućim interakcijskim situacijama.

Postmodernizam

Izazov modernizmu

Od 1980-ih u sociologiji postaju sve utjecajnije postmodernističke perspektive. Ove perspektive se pojavljuju u mnogim oblicima, a one radikalnije su veliki izazov za dosad izložene perspektive.

Neki postmoderni teoretičari se zadovoljavaju s opisom i objašnjenjem onoga što smatraju krucijalnim promjenama u društvu. Oni zadržavaju elemente konvencionalnih pristupa u sociologiji. Primjerice, oni još uvijek vjeruju da je moguće objasniti i ljudsko ponašanje i način na koji se mijenjaju društva. Oni više ne pretpostavljaju da su promjene progresivne, ali se drže vjerovanja da se one mogu objasniti pomoću razvojnih socioloških teorija. Neki postmodernisti idu mnogo dalje od toga. Oni tvrde da konvencionalne, moderne sociološke pristupe, izrasle iz modernog društva, treba napustiti. Premda su pristupi poput marksizma, funkcionalizma, feminizma i interakcionizma mogli objasniti kako je funkcionirao društveni svijet u prethodnim epohama, oni danas više nisu upotrebljivi. Postmoderna epoha treba nove teorije. Oni podupiru ovaj zahtjev na dva glavna načina.

Prvo, neki postmodernisti tvrde da se društveno ponašanje više ne oblikuje, kao prije, uz pomoć nečijeg podrijetla i socijalizacije. Oni tvrde da faktori poput klase, etničke skupine i toga je li pojedinac muškarac ili žena, utječu na ljude mnogo manje nego što je to prije bilo. Umjesto toga, ljudi su mnogo slobodniji odabrati svoj identitet i životni stil. Tako, primjerice, ljudi mogu odabrati hoće li biti heteroseksualni ili homoseksualni, slobodniji su u izboru mjesta stanovanja i putovanja, vrste ljudi s kojima će se družiti i kakvu će odjeću nositi. Granice među društvenim skupinama se slamaju i više ne možete predvidjeti vrstu životnog stila koji će ljudi prihvatiti. Ako postoje tolike mogućnosti izbora, onda mnogi aspekti društvenog života koje su moderni sociolozi proučavali više nisu važni, a njihovo proučavanje više nije korisno.

Drugo, neki postmodernisti preispituju vjerovanje da postoji bilo kakav čvrst temelj na kome se može graditi znanje o društvu. Oni tvrde da su moderni sociolozi bili sasvim u krivu što su vjerovali da sociologija može otkriti istinu prihvaćajući metode prirodnih znanosti. Iz njihove perspektive sve se znanje zasniva na jeziku. Jezik nikada ne može savršeno opisati izvanjski svijet. Znanje je bitno subjektivno – ono izražava osobna stajališta za koja se nikad ne može dokazati da su ispravna. Postmodernisti poput Jeana Baudrillarda tvrde da je sve teže razdvajati medijske slike od bilo čega što bi barem približno bilo stvarnost (vidi 15. poglavlje). Društvo je postalo toliko zasićeno medijskim slikama da ljudi sada brkaju, primjerice, medijske likove sa stvarnim životom. Jedan primjer toga je slučaj kada su neki gledatelji povelu kampanju za oslobađanje Deirdre Rashid (lika iz britanske TV sapunice *Krunidbena ulica*) iz zatvora.

Postmodernisti poput Jeana Francois Lyotarda (vidi 15. poglavlje) posebice su kritični spram bilo kojeg pokušaja da se stvori općenita teorija funkcioniranja društva, primjerice marksizma ili funkcionalizma. Lyotard vjeruje da su svi pokušaji da se stvore takve teorije osuđeni na propast. One ne mogu istinski objasniti nešto toliko kompleksno kao što je društveni svijet. Općenito, takvim se teorijama jednostavno koriste skupine ljudi u pokušaju nametanja svojih ideja drugima, primjerice u komunističkim ili fašističkim društvima. Općenite teorije su stoga opasne i uvijek ih treba odbaciti. Prema Lyotardu, moderne sociološke teorije pripadaju toj kategoriji i trebaju biti odbačene.

Razlika

Mnogi autori koji prihvaćaju neke od jačih tvrdnji postmodernizma naglašavaju razlike među ljudima više negoli sličnosti među pripadnicima društvenih skupina. Oni vjeruju da je posao istraživača otkriti i opisati te razlike, a ne stvarati generalizacije o cijelim društvenim skupinama. To znači i priznanje da postoje mnogi različiti pogledi na društvo i da su oni neusporedivi. Sva stajališta se smatraju jednako valjanima; niti jedno nije nadmoćnije drugima. Sociolozi ne smiju pokušavati nametati svoje poglede drugima, nego trebaju omogućiti da se čuju glasovi različitih ljudi. To se jako razlikuje od ciljeva drugih sociologa (poput marksista i funkcionalista) čija je namjera dati znanstveno objašnjenje načina na koji funkcionira društvo i kako se ponašaju društvene grupe.

Postmoderne perspektive će se ispitati i detaljnije vrednovati poslije, s obzirom na posebne teme. O postmodernističkoj teoriji će se podrobnije raspravljati u 15. poglavlju.

Pogledi na ljudsko ponašanje

Posljednji dio je dao kratki pregled pet teorijskih socioloških perspektiva. Dio koji sada slijedi bavi se filozofskim pogledima na ljudsko ponašanje. Ovi pogledi su utjecali i na tip podataka koje su sociolozi sakupljali i na metode kojima su se služili u prikupljanju podataka.

Pogledi na ljudsko ponašanje mogu se grubo podijeliti na one koji naglašavaju izvanjske faktore i one koji naglašavaju unutarnje faktore. Prvi pristup vidi ponašanje kao nešto što je pod utjecajem strukture društva. Drugi pristup više naglašava subjektivna stanja pojedinaca: njihove osjećaje, značenja koja pridaju događajima, i motive zbog kojih se ponašaju na poseban način. Korištenje ove "dihotomije" (strogo definirane podjele) ponešto je umjetno. U praksi većina sociologa, kada istražuju ili interpretiraju rezultate, koriste se uvidima obaju pristupa. Postoji i niz varijacija unutar svakog pristupa. Primjerice, kao što će to pokazati jedan kasniji odjeljak, fenomenolozi se u svom pristupu razlikuju od drugih sociologa koji naglašavaju važnost unutarnjih utjecaja na ljudsko ponašanje.

Pozitivizam

Mnogi od osnivača sociologije vjerovali su da je moguće stvoriti znanost o društvu koja bi se zasnivala na istim načelima i postupcima kao i prirodne znanosti, poput kemije i biologije, premda se prirodne znanosti često bave neživom tvari, pa stoga ne brinu o osjećajima, emocijama i drugim subjektivnim stanjima. Najutjecajniji pokušaj primjene metodologije prirodnih znanosti na sociologiju poznat je kao pozitivizam.

Auguste Comte (1798.–1857.), koji je zaslužan za izum termina sociologija i smatra se jednim od osnivača discipline, držao je da će primjena metoda i pretpostavki prirodnih znanosti dati "pozitivnu znanost o društvu". Vjerovao je da bi ovo otkrilo da evolucija društva slijedi "nepromjenjive zakone". Ona će pokazati da ljudskim ponašanjem upravljaju načela uzroka i posljedice koja su isto tako nepromjenjiva kao i ponašanje materije, predmeta prirodnih znanosti.

Sociološkim riječima, pozitivistički pristup počiva na ovim pretpostavkama. Ponašanje ljudi, poput ponašanja materije, može se objektivno mjeriti. Baš kao što se ponašanje materije može kvantificirati mjerama poput težine, temperature i pritiska, metode objektiv-

nog mjerenja mogu se stvoriti i za ljudsko ponašanje. Takvo mjerenje je ključno za objašnjenje ponašanja.

Primjerice, da bi se objasnila reakcija neke kemikalije na toplinu, nužno je egzaktno izmjeriti temperaturu, težinu i tako dalje. Uz pomoć takvih mjerenja bit će moguće točno promatrati ponašanje materije i dati iskaz o uzroku i posljedici. Takav iskaz bi mogao glasiti $A \times B = C$, gdje je A količina materije, B stupanj topline, a C volumen plina. Jednom kada se pokazalo da materija koja se istražuje uvijek reagira na isti način pod fiksnim uvjetima, može se stvoriti teorija da bi se objasnilo njeno ponašanje.

S pozitivističkog stajališta takve metode i pretpostavke mogu se primijeniti i na ljudsko ponašanje. Opažanja ponašanja zasnovana na objektivnim mjerenjima omogućit će stvaranje iskaza o uzrocima i posljedicama. Potom će se stvarati teorije koje će objasniti opaženo ponašanje.

Pozitivistički pristup u sociologiji posebno stavlja naglasak na ponašanje koje se može izravno opažati. On tvrdi da faktori koje se ne može izravno opažati – poput značenja, osjećaja i svrha – nisu posebno važni i mogu zavaravati. Primjerice, ako većina odraslih članova društva ulazi u brak i rađa djecu, ove se činjenice može promatrati i kvantificirati. One, prema tome, čine pouzdane podatke. Međutim, raspon značenja koja članovi društva pridaju ovim aktivnostima – njihovi razlozi za brak i prokreaciju – ne može se izravno opažati. Čak i kada bi se to moglo izravno opažati, moglo bi nam skrenuti pažnju s pravih uzroka ponašanja. Neke osobe će vjerovati da ulaze u brak zbog osamljenosti, druge zato što su zaljubljene, treće jer je to "nešto što se mora učiniti", a četvrte jer su željele djecu. Oslanjanje na taj tip podataka za objašnjenje pretpostavlja da pojedinci znaju razloge za brak. To može zamračiti prave uzroke njihova ponašanja.

Naglasak pozitivista na opazivim "činjenicama" uvelike ovisi o vjerovanju da se ljudsko ponašanje može objasniti na isti način kao i ponašanje materije. Prirodnoznanstvenici ne istražuju značenja i svrhe materije. Atomi i molekule ne djeluju pomoću značenja nego jednostavno reagiraju na izvanjske podražaje. Tako ako se toplina, izvanjski podražaj, primijeni na materiju, materija će reagirati. Posao prirodnoznanstvenika je opažati, mjeriti i potom objasniti tu reakciju.

Pozitivistički pristup ljudskom ponašanju primjenjuje sličnu logiku. Ljudi reagiraju na izvanjske podražaje i njihovo se ponašanje može objasniti tom reakcijom. Oni ulaze u brak i rađaju djecu kao odgovor na zahtjeve društva: društvo zahtijeva takvo ponašanje radi vlastitog opstanka, a njegovi pripadnici jednostavno odgovaraju na ovaj zahtjev. Značenja i svrhe koje pridaju ovom ponašanju uvelike su proizvoljni.

Često se tvrdilo da sociološke sistemske teorije prihvaćaju pozitivistički pristup. Jednom kada se ponašanje shvati kao odgovor na neki izvanjski podražaj (poput ekonomskih snaga ili zahtjeva društvenog sustava), metode i pretpostavke prirodnih znanosti čine se primjerenima za proučavanje ljudi. Marksizam se ponekad shvaćao kao pozitivistički pristup, jer se može tvrditi da on shvaća ljudsko ponašanje kao reakciju na podražaj ekonomske infrastrukture. Funkcionalizam se vidio u sličnom svjetlu. Ponašanje članova društva može se shvatiti kao odgovor na funkcionalne preduvjete društvenog sustava. Ovi pogledi na sistemske teorije znatno su pojednostavljeni. Ipak, vjerojatno je pošteno reći da su sistemske teorije bliže pozitivističkom pristupu od pogleda koje ćemo sada razmotriti.

Perspektive društvene akcije

Zagovornici perspektiva društvene akcije tvrde da su predmeti društvenih i prirodnih znanosti fundamentalno različiti. Zbog toga su metode i pretpostavke prirodnih znanosti neprimjerene proučavanju ljudi. Prirodne znanosti proučavaju materiju. Da bi se objasnilo i shvatilo ponašanje materije, dostatno je promatrati je izvana. Atomi i molekule nemaju svijest: oni nemaju značenja i svrhe koje upravljaju njihovim ponašanjem. Materija jednostavno nesvjesno reagira na izvanjske podražaje; znanstvenim jezikom, ona "reagira". Zbog toga prirodnoznanstvenik može promatrati, mjeriti i nametati izvanjsku logiku tom ponašanju kako bi ga objasnio. Znanstvenici nemaju potrebu istraživati internu logiku svijesti materije jednostavno zato što ona ne postoji.

Za razliku od materije, ljudi imaju svijest — misli, osjeća, značenja, namjere i svijest o postojanju. Zato su ljudska djelovanja smisljena: ljudi definiraju situacije i daju značenja svojim akcijama, kao i akcijama drugih. Zato oni ne reagiraju samo na izvanjske podražaje, ne može se reći da oni samo "reagiraju" — oni djeluju.

Zamislite reakciju prvih ljudi na vatru uzrokovanu vulkanima ili spontanom paljenjem. Oni

nisu samo uniformno reagirali na iskustvo topline. Oni su joj pridali niz značenja, a ova su značenja upravljala njihovim djelovanjima. Oni su definirali vatru kao sredstvo topline i koristili je za grijanje svojih obitavališta; shvaćali su je i kao sredstvo obrane i koristili je da otjeraju divlje životinje, a vidjeli su je i kao sredstvo za transformaciju tvari i koristili je za kuhanje i otvrdnjivanje vršaka drvenih strelica. Nije točno da ljudi samo reagiraju na vatru, oni djeluju spram nje s obzirom na značenje koje joj pridaju.

Ako djelovanje potječe iz subjektivnih značenja, onda slijedi da sociolog mora otkriti ta značenja kako bi shvatio djelovanje. Sociolozi ne mogu samo promatrati djelovanje izvana i nametati mu izvanjsku logiku. Oni moraju interpretirati internu logiku koja upravlja akcijama djelatnika.

Max Weber (1864.—1920.) je bio jedan od prvih sociologa koji je detaljno ocrtao ovu perspektivu. On je tvrdio da sociološko objašnjenje djelovanja treba početi s promatranjem i interpretiranjem subjektivnih "stanja duha" ljudi. Kao što je prethodni odjeljak pokazao, interakcionizam prihvaća sličan pristup, s posebnim naglaskom na procesu interakcije. Tamo gdje pozitivisti naglašavaju činjenice i uzročno-posljedične odnose, interakcionisti naglašavaju uvid i razumijevanje. Budući da se ne može ući u glave djelatnika, otkriće značenja se mora zasnivati na interpretaciji i intuiciji. Stoga objektivno mjerenje nije moguće, a egzaktnost prirodnih znanosti se ne može oponašati. Budući da se o značenjima neprestance pregovara u tekućim interakcijskim procesima, nije moguće utvrditi jednostavne uzročno-posljedične odnose. Tako neki sociolozi tvrde da je sociologija ograničena na interpretaciju društvenog djelovanja.

Ipak, i Weber i interakcionisti su mislili da je moguće dati kauzalna objašnjenja ljudskog ponašanja, sve dok razumijevanje značenja čini dio tih objašnjenja. Neki sociolozi, posebice fenomenolozi, razvijaju dalje taj argument i tvrde da je sociolozima nemoguće pronaći uzroke ljudskog djelovanja.

Fenomenologija

Prema fenomenolozima nije moguće objektivno mjeriti bilo koji aspekt ljudskog ponašanja. Ljudi daju smisao svijetu kategorizirajući ga. Pomoću jezika oni razlikuju različite tipove objekata, događaja, aktivnosti i ljudi. Primjerice, neke aktivnosti se definiraju kao kriminalne, a druge ne; slično, neke ljude definiraju kao kriminalce, dok drugi poštuju

zakon. Proces kategorizacije je subjektivan: on ovisi o mišljenjima promatrača. Statistike su jednostavno proizvod mišljenja onih koji ih stvaraju. Tako statistike kriminala stvaraju policija i sudovi, a one nisu ništa više od mišljenja pojedinaca koji su u to uključeni. Ako sociolozi stvaraju svoje vlastite statistike, i one su rezultat subjektivnih mišljenja – u ovom slučaju mišljenja sociologa.

Fenomenolozi vjeruju da nije moguće dati činjenične podatke i da je stoga nemoguće dati i provjeriti kauzalna objašnjenja. Najviše čemu se sociolozi mogu nadati da će učiniti jest da će razumjeti značenje koje pojedinci daju posebnim fenomenima. Fenomenolozi ne pokušavaju utvrditi što uzrokuje zločin; umjesto toga oni pokušavaju otkriti kako dolazi do toga da se određeni događaji definiraju kao zločini i kako dolazi do toga da se neki ljudi definiraju kao kriminalci.

Fenomenolozi stoga ispituju način na koji policajci odlučuju o tome hoće li uhititi i optužiti osumnjičene. Čineći to, oni se nadaju da će utvrditi značenja koja policija pripisuje riječima "zločin" i "kriminalac". Konačni proizvod fenomenološkog istraživanja je shvaćanje značenja koja pripadnici društva rabe u svom svakodnevnom životu.

Premda postoje razlike među onima koji podržavaju društvenu akciju, odnosno fenomenološke nazore, svi se oni slažu da pozitivistički pristup daje iskrivljenu sliku društvenog života.

Peter Berger tvrdi da se na društvo često gledalo kao na kazalište lutaka, s članovima društva portretiranim poput "malih marioneta koje skakuću na kraju nevidljivih konaca i radosno igraju uloge koje su im dodijeljene" (Berger, 1966.) Društvo utvrljuje vrijednosti, norme i uloge, a ljudi poslušno odgovaraju poput Bergerovih marioneta. Ipak, interakcionisti i fenomenolozi vjeruju da ljudi ne reagiraju i ne odgovaraju pasivno na izvanjsko društvo. Oni smatraju da ljudi aktivno kreiraju svoja vlastita značenja i svoje vlastito društvo, u interakciji jedni s drugima. U ovom pogledu oni imaju sličnosti s nekima od već izloženih postmodernističkih pristupa (vidi str. 16).

Sociologija i vrijednosti

Pozitivistički pristup pretpostavlja da je znanost o društvu moguća. Iz toga slijedi da su objektivno promatranje i analiza društvenog života mogući. Objektivni pogled je slobodan od vrijednosti, moralnih sudova i ideologije promatrača: on daje činjenice i objašnjavalački okvir koji nisu obojeni promatračevim osjećajima i mišljenjima.

Sve veći broj sociologa tvrdi da vrijednosno neutralna znanost o društvu nije moguća. Oni smatraju da vrijednosti sociologa izravno utječu

na svaki aspekt njihovog istraživanja. Oni tvrde da se razne teorije društva zasnivaju, barem djelomice, na vrijednosnim sudovima i ideološkim pozicijama. Oni upozoravaju da sociološke perspektive više oblikuju povijesne okolnosti nego objektivni pogledi na stvarnost društvenog života.

Oni koji tvrde da objektivna znanost o društvu nije moguća, tvrde da sociologija nikad ne može biti slobodna od ideologije. Pojam ideologije upućuje na skup ideja koje su samo djelomični pogled na stvarnost. Ideološko stajalište, dakle, uključuje vrijednosti. Ono ne uključuje samo sud o tome kakve su stvari, nego i sud o tome kakve bi one trebale biti. Tako je ideologija skup vjerovanja i vrijednosti koji omogućuju način viđenja i interpretacije svijeta, što rezultira parcijalnim pogledom na stvarnost. Pojam ideologije se često koristi da bi se sugeriralo iskrivljavanje, lažna slika stvarnosti. Ipak, postoje velike sumnje o tome je li moguće razdvojiti stvarnost i ideologiju. Kao što je Nigel Harris upozorio: "Naša stvarnost je za drugog čovjeka ideologija i obrnuto." (Harris, 1971.)

Ideologija se može shvatiti kao skup vjerovanja i vrijednosti koji izražava interese posebne društvene skupine. Marksisti rabe pojam na taj način kada govore o ideologiji vladajuće klase. U tom smislu, ideologija je pogled na svijet koji iskrivljava stvarnost i opravdava, odnosno legitimira poziciju društvene grupe. Karl Mannheim (Mannheim, 1948.) rabi taj pojam na sličan način. On tvrdi da se ideologija sastoji od uvjerenja i vrijednosti vladajuće grupe koja "prikriva stvarno stanje društva i sebi i drugima, i time ga stabilizira". Mannheim razlikuje ovaj oblik ideologije od onoga što naziva utopijskom ideologijom. Radije nego da podržavaju status quo – stvari kakve jesu – utopijski ideolozi zagovaraju potpunu promjenu strukture društva. Mannheim tvrdi da se takve ideologije obično nalaze u potlačenim skupinama čiji članovi žele radikalnu promjenu. Kao što to i njihovo ime nagovještava, utopijske ideologije se zasnivaju na viziji idealnog društva, savršenog društvenog sustava. Mannheim govori o njima kao o "poželjnim slikama" budućeg društvenog poretka. Poput ideologija vladajućih skupina, on tvrdi da su i utopijske ideologije način viđenja svijeta koji onemogućuje pravi uvid i prikriva stvarnost.

Mannheimove ideje ćemo sada primijeniti na dvije od glavnih socioloških teorijskih perspektiva: marksizam i funkcionalizam. Često se tvrdilo da je marksizam u velikoj mjeri zasnovan na utopijskoj ideologiji, a za funkcionalizam da je utemeljen na ideologiji vladajuće klase. Marksizam sadrži viziju i obećanje budućega idealnog društva – a to je komunistička utopija. U tom društvu sredstva za proizvodnju nalaze se u zajedničkom vlasništvu i zbog toga tlačenje i izrabljivanje postupno nestaju.

Komunistička utopija daje standard usporedbe za sadašnja i prošla društva. Budući da ona neizbježno zaostaju za tim idealom, njihov društveni poredak se osuđuje. Tvrdilo se da komunistička utopija nije znanstveno predviđanje nego tek projekcija "poželjnih slika" onih koji prihvaćaju marksističku poziciju. Utopijska ideologija se stoga shvaća kao temelj marksističke teorije.

Za usporedbu, funkcionalizam se često interpretirao kao oblik ideologije vladajuće klase. Tamo gdje marksizam zagovara radikalnu promjenu, funkcionalizam opravdava i legitimira status quo. Sa svojim naglašavanjem reda i stabilnosti, konsenzusa i integracije, funkcionalizam, čini se, prihvaća konzervativno stajalište. Rapidna društvena promjena se ne preporuča jer će poremetiti društveni poredak. Glavne institucije društva se opravdavaju vjerovanjem da zadovoljavaju funkcionalne preduvjete društvenog sustava. Premda su funkcionalisti uveli pojam disfunkcije da bi obuhvatili štetne efekte dijelova sustava na društvo kao cjelinu, taj se pojam rijetko primjenjuje. U praksi, čini se da su funkcionalisti zaokupljeni otkrivanjem pozitivnih funkcija i blagotvornih efekata društvenih institucija. Rezultat toga je da se pojam funkcije povezuje s idejom korisnog i dobrog. Ova interpretacija društva teži legitimaciji stvari kakve jesu. Ideologija vladajuće klase se stoga smatrala temeljem funkcionalističke teorije.

Važno je zamijetiti da je gornja interpretacija ideoloških temelja marksizma i funkcionalizma sporna. Ipak, moguće je potkrijepiti mišljenje da su obje perspektive ideološki zasnovane.

Nazor da su marksizam i funkcionalizam ideološki zasnovani sigurno bi podržali postmodernisti. Postmodernisti ne samo da odbacuju ove posebne perspektive – oni odbacuju svaki pokušaj

da se stvori teorija društva kao cjeline. Oni takve teorije smatraju opasnim. To je stoga što to može dovesti do toga da jedna grupa pokušava nametnuti svoju volju drugima. S tog stajališta nije niti moguće niti poželjno ukloniti vrijednosti iz sociologije. Umjesto toga, treba prihvatiti i tolerirati niz različitih vrijednosti. Ljudi imaju pravo međusobno se razlikovati i podržavati različite nazore. Posao sociologa nije arbitrirati nad tim razlikama i reći koja je od njih bolja.

Neki sociolozi odbacuju ovo stajalište. Kritički društveni znanstvenici (čije se ideje ispituju u 14. poglavlju) ne negiraju da vrijednosti neizbježno moraju ući u sociologiju. Ipak, oni ne vjeruju da sociolozi tek trebaju prihvatiti niz različitih vrijednosti prisutnih u društvu. Za njih je dužnost društvenih znanstvenika pokušati poboljšati društvo. Budu li, poput postmodernista, samo prihvaćali niz različitih postojećih vrijednosti, izbjegavali bi svoju odgovornost. Odbiju li stvarati bilo kakve sudove o tome čije su vrijednosti bolje, oni će prihvatiti društvo kakvo jest. Dovedeno do krajnosti, to bi, primjerice, značilo da vrijednosti silovatelja nisu lošije od vrijednosti žrtve silovanja, da vrijednosti rasista nisu lošije od vrijednosti ljudi koji se bore protiv rasizma i da vrijednosti kapitalista koji izrabljuju svoje radnike nisu lošije od vrijednosti ljudi koji pokušavaju pomoći siromašnima. Kritički društveni znanstvenici tvrde da se sociolozi trebaju svrstati i da trebaju pokušati upotrijebiti svoj rad za borbu protiv nepravde i za poboljšanje društva.

Ovaj je dio dao kratak uvod u pitanje o odnosu sociologije i vrijednosti. Odnos će se detaljnije razmatrati u cijelom tekstu knjige. Svako poglavlje u glavnom dijelu knjige zaključit će se interpretacijom vrijednosti sadržanih u nazorima o kojima se raspravljalo.

Sociološka imaginacija

Premda se sociolozi razlikuju po svojim stajalištima, metodama i vrijednostima, oni svi (s izuzetkom nekih verzija postmodernizma) imaju zajednički cilj razumijevanja i objašnjavanja socijalnog svijeta. Kombinacija uvida koju nude različiti pristupi mogla bi biti najbolji put do postizanja tog cilja.

Strukturalne teorije društva, poput funkcionalizma i marksizma, naglašavaju važnost društva u oblikovanju ljudskog ponašanja. S druge strane, pristupi poput interakcionizma naglašavaju važnost ljudskog

ponašanja u oblikovanju društva. Mnogi suvremeni sociolozi vjeruju da dobra sociologija mora ispitivati i strukturu društva i društvenu interakciju. Oni vjeruju da samo kombinacijom studija glavnih promjena u društvu i individualnim životima sociolozi mogu razviti svoje razumijevanje društvenog života.

Ova ideja nije nova. Nju je podržavao vrlo utjecajni njemački sociolog Max Weber (1864.–1920.) (vidi 15. poglavlje), a u novije vrijeme njome se pozabavio i dubinski je ispitao britanski

sociolog Anthony Giddens (vidi 15. poglavlje). Ipak, ovaj pogled je možda najjasnije izložio američki sociolog C. Wright Mills.

Mills je sposobnost istovremenog proučavanja strukture društva i pojedinačnih života nazvao "sociološkom imaginacijom" (Mills, 1959.). Mills je tvrdio da sociološka imaginacija omogućuje ljudima shvaćanje svojih "privatnih nevolja" pomoću "javnih problema". Nezaposlenost, rat i propast braka ljudi doživljavaju kroz probleme koje im ovi stvaraju u njihovim osobnim životima. Oni na njih reagiraju kao pojedinci, a njihove reakcije imaju posljedice za društvo u cijelosti. Ipak, prema Millsu, ti se problemi mogu potpuno shvatiti tek u kontekstu širih društvenih snaga. Primjerice, vrlo specifične okolnosti mogu dovesti do toga

da netko bude nezaposlen, ali kada stopa nezaposlenosti u društvu kao cjelini raste, to postaje društvenim problemom koji treba objasniti. Sociolog treba razmotriti "ekonomske i političke institucije društva, a ne samo pojedinačnu situaciju i karakter nasumice odabranih pojedinaca".

Prema Millsu, dakle, sociologija bi trebala ispitivati biografije pojedinaca u kontekstu povijesti društava. Sociološka imaginacija nije samo od koristi sociolozima nego je važna za sve članove društva žele li shvatiti, promijeniti i poboljšati svoje živote. Možda se sociologija može smatrati uspješnom onda kada dopušta ljudima da postignu tu imaginaciju, a teorije i studije koje se ispituju u ostatku knjige mogu se prosuđivati na taj način.

Društvena stratifikacija

• Društvo	23	• Gornja srednja klasa	58
• Društvene stratifikacije	26	• Donja srednja klasa	66
• Funkcionalističke perspektive	26	• Srednja klasa i li srednje klase	69
• Društvene stratifikacije	30	• Radnička klasa	74
• Perspektiva novog rešenja	30	• Buržoazija	78
• Društvene stratifikacije	32	• Nariz siromašni	89
• Funkcionalističke perspektive	32	• Društvena mobilnost u kapitalističkim društvima	97
• Društvene stratifikacije	36	• Meritokracija i meritokracija	105
• Funkcionalističke perspektive	39	• Rod i društvena klasa	109
• Klasa u kapitalističkim društvima	49	• Suvremene teorije stratifikacije	111
• Gornja klasa	49	• Sociologija vrijednosti i društvena stratifikacija	123
• Srednja klasa	56		

Društvena stratifikacija

Uvod

Egalitarizam

Ljudi su dugo sanjali o egalitarnom društvu, društvu u kome su svi članovi jednaki. U takvom društvu ljudi neće više biti rangirani po prestižu: nitko više neće imati zadovoljstvo što ima visoki društveni status, nitko više neće patiti zbog sramote što se nalazi u položaju koji izaziva malo poštovanja. Visoki status više neće izazivati poniznost i divljenje ili zavist i odbojnost u onih koji su u manje "vrijednom" položaju. Bogatstvo će biti jednako raspodijeljeno među stanovništvom: bogati i siromašni, imućni i neimućni bit će stvar prošlosti. Riječi poput "privilegij" i "siromaštvo" će ili promijeniti značenje ili nestati iz jezika.

U egalitarnom društvu će fraza "dajte moć narodu" postati stvarnost. Doći će kraj tome da neki ljudi imaju moć nad drugima: položaji autoriteta i poslušnosti koje oni nalažu nestat će. Izrabljivanje i tlačenje bit će pojmovi iz prošlosti koji nemaju mjesto u opisu suvremene društvene stvarnosti. Ljudi će biti jednaki i pred Bogom i u očima drugih ljudi.

Jasno je da je egalitarno društvo san. Sva ljudska društva, od najjednostavnijih do najsloženijih, imaju neki oblik društvene nejednakosti. Posebno su moć i prestiž nejednako raspodijeljeni među pojedincima i društvenim skupinama, a u mnogim društvima postoje također uočljive razlike u raspodjeli bogatstva.

1. Moć se odnosi za stupanj u kome pojedinci ili skupine mogu nametnuti svoju volju drugima, s njihovim pristankom ili bez njihova pristanka.
2. Prestiž se odnosi na količinu cijenjenosti ili časti povezanu s društvenim položajima, kvalitetama pojedinaca i stilovima života.
3. Bogatstvo se odnosi na materijalne posjede koji se definiraju kao vrijedni u posebnim društvima. Oni mogu uključivati zemlju, stoku, zgrade, novac i mnoge druge oblike vlasništva koje posjeduju pojedinci ili društvene skupine.

U ovom poglavlju ćemo proučavati nejednaku raspodjelu moći, prestiža i bogatstva u društvu.

Društvena nejednakost i društvena stratifikacija

Važno je na početku razlikovati društvenu nejednakost i društvenu stratifikaciju. Pojam društvene nejednakosti jednostavno se odnosi na postojanje društveno stvorene nejednakosti. Društvena stratifikacija je poseban oblik društvene nejednakosti. Ona se tiče postojanja uočljivih društvenih skupina koje su rangirane jedna iznad druge u smislu faktora kakvi su prestiž i bogatstvo. Oni koji pripadaju posebnoj skupini ili sloju imat će određenu svijest o zajedničkim interesima i zajedničkom identitetu. Imat će sličan životni stil koji će ih, u izvjesnom stupnju, razlikovati od članova drugih društvenih slojeva. Indijski sustav kasta jedan je primjer sustava društvene stratifikacije.

U tradicionalnoj Indiji hindusko je društvo bilo podijeljeno u pet glavnih slojeva, četiri *varne* ili kaste, i na petu skupinu, nekastu, čiji su članovi bili poznati kao nedodirljivi. Svaka je kasta bila posebno podijeljena u *jatise* ili potkaste, kojih je ukupno bilo više tisuća. *Jatise* su bili skupine čiji su se članovi bavili istim zanimanjem – postojali su *jatise* tesara, *jatise* zlatara, lončara i tako dalje.

Kaste su bile rangirane prema obrednoj čistoći. Brahmani ili svećenici, članovi najviše kaste, personificirali su čistoću, svetost i uzvišenost. Oni su bili izvor učenja, mudrosti i istine. Samo su oni obavljali najvažnije vjerske ceremonije.

Na drugom kraju, nedodirljivi su bili definirani kao nečisti, niski i prljavi, što je bio status koji se ticao svih njihovih društvenih odnosa. Morali su obavljati prljave i degradirajuće poslove, poput uklanjanja mrtvih životinja. Bili su segregirani od članova kastinskog sustava i živjeli su na rubovima sela ili u svojim vlastitim zajednicama. Njihova je nazočnost značila onečišćenje u tom smislu ako bi na nju pala sjena jednog nedodirljivog.

Općenito, hijerarhija prestiža utemeljena na pojmovima ritualne čistoće odražavala se u hijerarhiji moći. Brahmani su bili čuvari zakona, a pravni sustav kojim su upravljali uvelike se temeljio na njihovim tumačenjima. Nejednakosti u bogatstvu obično su bile povezane s nejednakostima u prestižu i moći. U uglavnom ruralnoj ekonomiji brahmani su bili velikim dijelom najveći zemljoposjednici, a pripadnici dviju najviših kasta monopolizirali su kontrolu nad zemljom. Premda je kastinski sustav stavljen izvan zakona u modernoj Indiji, on još uvijek ima utjecaja, posebno u ruralnim područjima.

Kao što se vidi u kastinskom sustavu, društvena stratifikacija znači hijerarhiju društvenih skupina. Članovi posebnog sloja imaju zajednički identitet, slične interese i sličan životni stil. Oni uživaju ili trpe zbog nejednake raspodjele nagrada u društvu kao članovi različitih društvenih skupina.

Društvena stratifikacija je, ipak, samo jedan od oblika društvene nejednakosti. Moguće je da društvena nejednakost postoji bez društvenih slojeva. Primjerice, neki sociolozi su iznijeli tezu da više nije ispravno smatrati zapadno industrijsko društvo, naročito društvo SAD-a, stratificiranim u smislu klasnog sustava. Oni upućuju na to da su društvene klase zamijenjene kontinuiranom hijerarhijom nejednakih položaja. Tamo gdje su nekoć bile klase, čiji su članovi imali neku vrstu klasne svijesti, sličan način života i zajedničke interese, sada postoji neprekinut kontinuum profesionalnih statusa koji daju različite količine prestiža i ekonomskih nagrada. Tako se pokazuje da je hijerarhija društvenih skupina zamijenjena hijerarhijom pojedinaca.

Premda mnogi sociolozi koriste pojmove društvene nejednakosti i društvene stratifikacije kao zamjenske, tijekom ovoga poglavlja postat će očitom važnost shvaćanja društvene stratifikacije kao specifičnog oblika društvene nejednakosti.

Supkulture slojeva

Prije no što pogledamo neke važnije teme izrasle iz proučavanja društvene stratifikacije, nužno je ispitati određene aspekte sustava stratifikacije. Postoji tendencija članova svakog sloja da razvijaju svoju vlastitu supkulturu, to jest određene norme, stavova i vrijednosti koji su im svojstveni kao društvenoj skupini. Kad neki članovi društva imaju iskustvo sličnih životnih okolnosti i problema koji nisu zajedničkih svim članovima, razvija se supkultura.

Primjerice, često se govorilo da u zapadnim industrijskim društvima postoje posebne supkulture radničke odnosno srednje klase. Slične okolnosti i problemi često rezultiraju sličnim reakcijama. Članovi najnižeg sloja u sustavima stratifikacije koji pruža malo mogućnosti za poboljšanje položaja,

najčešće imaju fatalistički stav prema životu. Ovaj stav postaje dijelom njihove supkulture i prenosi se s generacije na generaciju. Ono vidi društvene okolnosti kao nešto što je uglavnom nemoguće promijeniti; smatra da sreća i sudbina, a ne individualni napor, oblikuju život, stoga naginje tome da ohrabruje prihvaćanje situacije. Fatalistički stav se može uočiti u tipičnim frazama iz tradicionalne siromašne supkulture crnih Amerikanaca, kao što je: "Već sam tako dugo na dnu da i ne marim za to", "Rođen sam pod nesretnom zvijezdom" i "Napredujem prema dolje".

Članovi društvene skupine kojima su zajedničke slične životne prilike i supkultura, vjerojatno će razviti grupni identitet. Oni često imaju osjećaj srodnosti s drugim pripadnicima skupine. Stoga će se često identificirati sa svojim posebnim društvenim slojem i smatrati se, primjerice, srednjom ili radničkom klasom.

Društvena mobilnost

Supkulture društvenih slojeva su naročito izrazite kad postoji malo mogućnosti prelaska iz jednog sloja u drugi. Ovo kretanje je poznato kao društvena mobilnost. Društvena mobilnost može biti usmjerena prema gore, primjerice prelazak iz radničke u srednju klasu, ili prema dolje.

Sustavi stratifikacije koji daju malo mogućnosti za društvenu mobilnost mogu se opisati kao zatvoreni; oni s relativno visokim stupnjem društvene mobilnosti su otvoreni. U zatvorenim sustavima položaj pojedinca je uvelike pripisan; on je često utvrđen pri rođenju i malo je toga što on ili ona mogu učiniti da bi izmijenili svoj status. Kaste su dobar primjer zatvorenog sustava stratifikacije: pojedinci su automatski pripadali u kastu svojih roditelja i, osim u rijetkim slučajevima, provodili su ostatak života u tom položaju.

Za usporedbu, društvena klasa, sustav stratifikacije u kapitalističkom industrijskom društvu, primjer je otvorenog sustava. Neki sociolozi tvrde da je klasni položaj pojedinca uvelike stečen: on je rezultat njegovih osobnih kvaliteta i sposobnosti i toga koliko ih je dobro iskoristio prije nego li pripisanih obilježja poput statusa njegovih roditelja ili boje njegove kože. U usporedbi s kastinskim sustavom, stupanj društvene mobilnosti u klasnom sustavu je visok.

Životne šanse

Položaj neke osobe u sustavu stratifikacije može imati važne posljedice za mnoga životna područja. On može uvećati ili umanjiti životne šanse, to jest njegove mogućnosti da stekne one stvari koje su definirane kao poželjne i izbjegne one stvari koje su definirane kao nepoželjne u njegovu društvu. Gerth i Mills, govoreći o zapadnom društvu, tvrde da životne šanse uključuju:

Sve, od izgleda da se ostane živim tijekom prve godine života do mogućnosti da se uživa u umjetnosti, izgleda da se bude zdrav i naraste visok i da se brzo oporavi nakon bolesti, izgleda da se ne postane maloljetnim delinkventom i, vrlo važno, izgleda da se stekne srednji ili visoki obrazovni stupanj.

Gerth i Mills, 1954., str. 313

Društvene nasuprot prirodnim nejednakostima

Biologija i nejednakost

Mnoge sustave stratifikacije prate vjerovanja koja tvrde da društvene nejednakosti imaju biološki temelj. Takva se vjerovanja često nalaze u sustavima rasne stratifikacije gdje, primjerice, bijelci mogu tvrditi da su biološki superiorni crncima i shvaćati to kao temelj svoje dominacije.

Pokazalo se da je pitanje o odnosu između biološki utemeljene i društveno stvorene nejednakosti krajnje teško riješiti. Francuski filozof iz 18. stoljeća Jean-Jacques Rousseau (1712.–78.) jedan je od prvih koji su ispitivali ovaj problem. On govori o biološki utemeljenoj nejednakosti kao "o prirodnoj ili fizičkoj, jer ju uspostavlja priroda, a sastoji se u razlikama u dobi, zdravlju, tjelesnoj snazi i kvalitetama uma i duše." Za usporedbu, društveno stvorena nejednakost se "sastoji od različitih privilegija koje neki ljudi uživaju zbog predrasuda drugih, poput toga da su bogatiji, časniji, moćniji, pa čak i u položaju da zahtijevaju pokornost".

Rousseau je vjerovao da su biološki utemeljene nejednakosti među ljudima male i relativno nevažne, dok su društveno stvorene nejednakosti glavni temelj sustava društvene stratifikacije. Većina će sociologa podržati ovakvo gledište.

Ipak, može se tvrditi da su biološke nejednakosti, ma koliko bile malene, temelj na kojemu se stvaraju strukture društvene nejednakosti. Ovu je poziciju teško braniti u slučaju određenih oblika stratifikacije. U kastinskom sustavu je položaj pojedinca bio utvrđen rođenjem. Ljudi su pripadali u *jati* svojih roditelja i automatski su imali ono zanimanje koje je imala *jati* u kojoj su rođeni. Tako, bez obzira na to kakve bile biološki utemeljene sposobnosti i mogućnosti nekog nedodirljivog, nije bilo načina da on ili ona postanu brahmani. Ako se ne pretpostavlja da su superiorni geni trajno locirani u kasti brahmana (a nema nikakvih dokaza da je tako), onda vjerojatno nema nikakvog odnosa između genetski utemeljene i društveno stvorene nejednakosti u tradicionalnom hinduskom društvu.

Sličan se argument može iznijeti i u svezi s feudalnim ili staleškim sustavom srednjovjekovne Europe. Stratifikacija je u feudalnom sustavu bila

zasnovana na zemljoposjedništvu. Što je više zemlje kontrolirao neki pojedinac, to je bilo veće njegovo ili njezino bogatstvo, moć i prestiž. Položaj dominantnog sloja, feudalnog plemstva, temeljio se na velikim donacijama zemlje koju im je davao monarh. Njihov je status bio nasljedan, zemlja i feudalni naslovi su se prenosili s roditelja na djecu. Teško je podržavati argument da su feudalni gospodari, u krajnjoj liniji, svoj položaj zahvaljivali biološkoj nadmoćnosti kad su njihova djeca, bez obzira na to kakav im je bio biološki sklop, nasljeđivala status svojih roditelja.

Prirodna i kulturna nejednakost

Dosad nismo odgovorili na pitanje o tome u čemu se točno sastoji biološka nejednakost. Može se tvrditi da biološke razlike postaju biološke nejednakosti kad ih ljudi definiraju kao takve. Biološki faktori imaju važnost u mnogim sustavima stratifikacije zbog značenja koja im pripisuju različite kulture. Primjerice, starost ima vrlo različita značenja u različitim društvima. U tradicionalnim urođeničkim društvima u Australiji ona donosi visoki prestiž i moć budući da starci upravljaju poslovima plemena, ali u zapadnim društvima stariji su obično umirovljeni i starost ima vrlo različito značenje. Čak i promjenom imena u "stariji građani", status starijeg umirovljenika nosi malo moći ili prestiža.

Takozvane rasne karakteristike se evaluiraju na temelju sličnih načela, to su vrijednosti koje su relativne s obzirom na prostor i vrijeme. Fizičke karakteristike crnaca u Americi su tradicionalno bile definirane kao nepoželjne i povezane s nizom negativnih kvaliteta. Ipak, s usponom pokreta *Black Power* (*Crna moć*) tijekom kasnih 1960-ih, ta je evaluacija polako promijenjena u slogane kao što su "Crno je lijepo". U Južnoj Africi, takvi negativni stereotipi među bijelim Južnoafrikancima počeli su se umanjivati kad je 1992. okončan režim apartheida koji se odnosio prema crnim ljudima kao prema inferiornima. Prošireno poštovanje prema prvom crnom vodi zemlje, Nelsonu Mandeli, otežalo je održavanje ekstremnog rasizma apartheida.

Biološke razlike oblikuju komponentu nekih sustava društvene stratifikacije jednostavno zato što članovi ovih sustava selekcioniraju određene karakteristike i evaluiraju ih na poseban način. Razlike stoga postaju nejednakosti samo zato što su definirane kao takve. Andre Beteille tvrdi da je potraga za biološkom osnovom socijalne stratifikacije osuđena na propast jer "kvalitete nisu samo, takoreći, u prirodi: one su onakve kakvima su ih ljudi definirali, u različitim društvima, u različitim povijesnim epohama" (Beteille, 1977.).

Uvjerjenja prema kojima su sustavi društvene stratifikacije utemeljeni na biološkim nejednakostima mogu se shvatiti kao racionalizacije tih sus-

tava. Takva uvjerenja služe da bi se objasnio sustav njegovim pripadnicima: ona postoje da bi se društvena nejednakost činila racionalnom i razumnom. Stoga ona opravdavaju i legitimiraju sustav pozivanjem na prirodu. Na taj način se čini da je društveni izum zapravo utemeljen na prirodnom poretku stvari.

Nejednakosti između muškaraca i žena i između raznih "rasnih" skupina ponekad se shvaćaju

kao da su utemeljene na biološkim razlikama. Kasnije ćemo raspravljati o sociološkim shvaćanjima je li to opravdano. (Vidi 3. poglavlje, o spolu i rodu, i 4. poglavlje, o rasi).

Nakon što smo razmotrili općenito društvenu stratifikaciju, proučit ćemo ovu temu sa stajališta raznih socioloških perspektiva.

Društvena stratifikacija – funkcionalistička perspektiva

Funkcionalističke teorije stratifikacije moraju se sagledati u kontekstu funkcionalističkih teorija društva. Kad funkcionalisti pokušavaju objasniti sustave društvene stratifikacije, oni svoja objašnjenja smještaju u okvir širih teorija koje pokušavaju objasniti funkcioniranje društva u cijelosti. Oni pretpostavljaju da društvo ima određene osnovne potrebe ili funkcionalne preduvjete koji moraju biti zadovoljeni ukoliko ono želi opstati. Oni stoga gledaju na društvenu stratifikaciju kako bi vidjeli koliko ona zadovoljava te funkcionalne preduvjete.

Funkcionalisti pretpostavljaju da dijelovi društva oblikuju integriranu cjelinu i tako oni ispituju načine na koje je sustav društvene stratifikacije integriran s drugim dijelovima društva. Oni smatraju da je određeni stupanj reda i stabilnosti bitan za funkcioniranje društvenih sustava. Stoga će razmatrati kako sustavi stratifikacije pomažu održavati red i stabilnost u društvu. Ukratko, funkcionaliste primarno zanima funkcija društvene stratifikacije: njen prilog održavanju dobrobiti društva.

Talcott Parsons – stratifikacija i vrijednosti

Poput mnogih funkcionalista, Talcott Parsons je vjerovao da se red, stabilnost i suradnja u društvu temelje na vrijednosnom konsenzusu – na općem slaganju članova društva koje se tiče onoga što je dobro i vrijedno. Parsons je tvrdio da su sustavi stratifikacije izvedeni iz zajedničkih vrijednosti. Ako vrijednosti postoje, onda slijedi da će pojedinci biti vrednovani i smješteni u neku vrstu hijerarhijskog poretka. Prema Parsonsovim riječima "stratifikacija, u svom vrijednosnom aspektu, jest dakle rangiranje jedinica u društvenom sustavu u skladu sa zajedničkim sustavom vrijednosti".

Drugim riječima, oni koji su uspješni u smislu društvenih vrijednosti bit će rangirani više i vjerojatno je da će dobiti niz nagrada. Kao minimum imat će visok prestiž jer utjelovljuju i personificiraju zajedničke vrijednosti.

Primjerice, ako društvo pridaje visoku vrijednost hrabrosti i velikodušnosti, kao što je to bilo kod Siouxa u Sjevernoj Americi, oni koji se odlikuju tim kvalitetama steći će visok položaj u sustavu stratifikacije. Ratnik Siouxa koji je uspješno napao Vrane i Ponije – tradicionalne neprijatelje svog plemena, oteo njihove konje i dao ih drugima, mogao je steći niz nagrada. Mogao je dobiti mjesto u plemenskom savjetu, što je bio moćan i prestižan položaj. Njegova djela bi se prepričavala u ratničkim društvima, a žene bi pjevale o njegovim pothvatima. Drugi bi ga ratnici slijedili u napadima na susjedna plemena, a uspjeh ovih pohoda bi mogao dovesti do njegovog imenovanja ratnim poglavicom. Na taj način izvrsnost se, u smislu vrline koje su cijenili Siouxi, nagrađivala moći i prestižom.

Stoga što razna društva imaju razne vrijednosne sustave, načini stjecanja visokog položaja variraju od društva do društva. Parsons je tvrdio da američko društvo vrednuje individualno postignuće, učinkovitost i "primarno naglašava proizvodnu aktivnost unutar ekonomije". Tako će uspješni poslovni ljudi koji su položaj stekli zahvaljujući vlastitoj inicijativi, sposobnosti i ambiciji, i upravljaju učinkovitim i produktivnim poduzećima, biti bogato nagrađeni.

Parsonsov argument pokazuje da je stratifikacija neizbježni dio svih ljudskih društava. Ako je vrijednosni konsenzus bitna komponenta svih društava, onda slijedi da će neki oblik stratifikacije proizaći iz rangiranja pojedinaca u smislu zajedničkih vrijednosti. Iz Parsonsova argumenta također slijedi da postoji općenito vjerovanje da su sustavi stratifikacije pravedni, ispravni i primjereni, jer su u osnovi izraz zajedničkih vrijednosti. Tako se smatra da američki poslovni direktori zavrjeđuju svoje zarade jer članovi društva visoko vrednuju njihove vještine i postignuća.

To ne znači da ne postoji sukob između imućnih i neimućnih, onih koji su bogato nagrađeni i onih koji nisu. Parsons je uočio da će u zapad-

nom industrijskom društvu postojati "određena tendencija k aroganciji kod nekih dobitnika, a gorčina i nezadovoljstvo kod nekih gubitnika". Ipak, on je vjerovao da je ovaj konflikt pod kontrolom zajedničkog vrijednosnog sustava koji opravdava nejednaku raspodjelu nagrada.

Organizacija i planiranje

Funkcionalisti su skloni vidjeti odnos među društvenim skupinama u društvu kao odnos suradnje i međuovisnosti. U složenim industrijskim društvima razne skupine se specijaliziraju za posebne djelatnosti. Budući da niti jedna skupina nije samodostatna, ona sama ne može zadovoljiti potrebe svojih članova. Ona stoga mora razmjenjivati dobra i usluge s drugim skupinama i tako je odnos između društvenih skupina odnos recipročnosti (uzajamnog davanja i primanja).

Ovaj odnos se proteže na slojeve u sustavu stratifikacije. Pojednostavljeni primjer je argument da mnoge profesionalne skupine unutar srednje klase u zapadnjačkom društvu planiraju, organiziraju i koordiniraju djelatnosti radničke klase. Svaka klasa treba drugu klasu i surađuje s njom, budući da svaka velika zadaća treba i organizaciju i izvršenje. U društvima s visoko specijaliziranom podjelom rada, kakva su industrijska društva, neki članovi će se specijalizirati za organizaciju i planiranje, dok će drugi slijediti njihove upute. Parsons je tvrdio da to neizbježno dovodi do nejednakosti u moći i prestižu. Govoreći o zapadnom društvu:

Sve veća organiziranost je fundamentalna odlika takvog sustava. Takva organizacija naravno pretpostavlja centralizaciju i diferencijaciju vodstva i autoriteta (vlasti), tako da oni koji preuzimaju odgovornost za koordinaciju akcija mnogih drugih moraju imati različit status (u važnim aspektima) od onih koji u biti igraju ulogu izvršitelja uputa koje su zacrtali drugi.

Parsons, 1964., str. 327

Tako će oni sa snagom da organiziraju i koordiniraju djelatnosti drugih imati i viši društveni položaj od onih kojima upravljaju.

Moć

Kao i za razlike u prestižu, Parsons je tvrdio da su nejednakosti u moći utemeljene na zajedničkim vrijednostima. Moć je legitimna vlast u smislu da je općenito prihvaćena kao pravedna i primjerena od strane članova društva u cjelini. Ona je prihvaćena kao takva jer oni koji su na položajima vlasti koriste svoju moć da bi slijedili kolektivne ciljeve koji proizlaze iz središnjih vrijednosti društva. Tako se moć američkih poslovnih direktora shvaća kao legitimna vlast jer se koristi da bi se unaprijedila produktivnost, što je

cilj koji je zajednički svim članovima društva. Ovo korištenje moći tako služi interesima društva u cijelosti.

Sažetak i evaluacija

Parsons je gledao na socijalnu stratifikaciju kao na nešto što je neizbježno i funkcionalno za društvo.

1. Ona je neizbježna jer potječe iz zajedničkih vrijednosti koje su nužni dio svih društvenih sustava.
2. Ona je funkcionalna jer služi integraciji raznih skupina u društvo.

Razlike u moći i prestižu su bitne za koordinaciju i integraciju specijalizirane podjele rada. Bez društvene nejednakosti, smatrao je Parsons, bilo bi teško shvatiti kako bi članovi društva mogli učinkovito surađivati i zajednički raditi. Naposljetku, nejednakosti u moći i prestižu koriste svim članovima društva jer služe daljnjim kolektivnim ciljevima koji se temelje na zajedničkim vrijednostima.

Parsonsa su snažno kritizirali u sve tri točke. Drugi sociolozi su shvaćali stratifikaciju kao silu podjele, a ne integracije. Oni su na nju gledali kao na poredak u kojem neki dobivaju na račun drugih i dovodili su u pitanje nazor da sustavi stratifikacije u krajnjoj liniji potječu iz zajedničkih vrijednosti. U daljnjim ćemo ulomcima potanko razmotriti ove kritike.

Kinglsey Davis i Wilbert E. Moore — dodjela uloga i izvedbe

Najpoznatija funkcionalistička teorija stratifikacije objavljena je 1945. u članku američkih sociologa Davisa i Moorea pod naslovom "Neka načela stratifikacije".

Učinkovita dodjela uloga i izvedbe

Davis i Moore su počeli s opažanjem da stratifikacija postoji u svakom poznatom ljudskom društvu. Oni su pokušali objasniti "na funkcionalistički način, univerzalnu nužnost koja izaziva stratifikaciju u svakom društvenom sustavu." Tvrdili su da svi društveni sustavi imaju zajedničke određene funkcionalne preduvjete koji moraju biti zadovoljeni ukoliko sustav želi opstati i učinkovito funkcionirati. Jedan od takvih funkcionalnih preduvjeta je i učinkovita dodjela uloga i izvedbe. To znači da:

1. sve uloge moraju biti popunjene,
2. moraju biti popunjene onima koji su najsposobniji izvesti ih,
3. za to se mora proći nužno školovanje,
4. uloge se moraju obavljati savjesno.

Davis i Moore su tvrdili da sva društva trebaju neke "mehanizme" da bi osigurala učinkovitu alokaciju uloga i izvedbi. Ovaj mehanizam je društvena stratifikacija koju su oni vidjeli kao sustav koji pridaje nejednake nagrade i privilegije raznim položajima u društvu.

Kad se ljudi i položaji koji čine društvo ne bi razlikovali u važnim aspektima, onda ne bi bilo potrebe za stratifikacijom. No, ljudi se razlikuju u smislu svojih urođenih sposobnosti i talenata, a pozicije se razlikuju u smislu njihove važnosti za opstanak i održanje društva. Određeni položaji su funkcionalno važniji od drugih. Ovi iziskuju posebne vještine da bi bili učinkovito obavljani, a broj pojedinaca sa sposobnošću koja je nužna da bi se stekle te vještine, ograničen je.

Glavna funkcija stratifikacije je spojiti najposobnije ljude s funkcionalno najvažnijim položajima. Ona to postiže tako što ove položaje prate i bogate nagrade. Želja za takvim nagradama motivira ljude da se natječu za njih, a u teoriji će pobijediti najtalentiraniji. Za takve je položaje obično potrebno dugo razdoblje školovanja što uključuje i određena žrtvovanja, poput gubitka prihoda. Obećanje bogatih nagrada je nužno da bi se osigurao poticaj za ljude kako bi se uključili u to školovanje i da im se nadoknadi što se žrtvuju. Bitno je za dobrobit društva da oni koji zauzimaju funkcionalno najvažnije položaje, svoje uloge obavljaju marljivo i savjesno. Bogate nagrade koje su ugrađene u ove položaje osiguravaju nužni poticaj i generiraju potrebnu motivaciju za takvo obavljanje uloge. Davis i Moore su stoga zaključili da je društvena stratifikacija "sredstvo pomoću kojeg društva osiguravaju da su na najvažnije položaje savjesno postavljene najkvalificiranije osobe."

Funkcionalna važnost

Davis i Moore su shvatili da njihova teorija ima poteškoću pokazati koji su položaji funkcionalno najvažniji. Neki položaj može biti visoko nagrađen, a da nije nužno funkcionalno važan. Oni su izjavili da se važnost položaja može mjeriti na dva načina.

1. Može se mjeriti "stupnjem u kome je neki položaj funkcionalno jedinstven, u smislu da nema drugog položaja koji može zadovoljavajuće obavljati istu funkciju". Tako se može tvrditi da su liječnici funkcionalno važniji od medicinskih sestara jer njihov položaj pretpostavlja mnoge vještine koje su nužne da bi se obavljao posao medicinske sestre, ali ne i obrnuto.
2. Drugo mjerilo važnosti je "stupanj u kome su drugi položaji ovisni o onome koji mjerimo". Tako se može tvrditi da su direktori važniji od uredskih službenika

budući da su ovi posljednji ovisni o uputama i organizaciji koje utvrđuju direktori (management).

Ukratko, Davis i Moore su gledali na društvenu stratifikaciju kao na funkcionalnu nužnost svih društava. Shvaćali su je kao rješenje problema s kojim se suočavaju svi društveni sustavi, a to je "smještanje i motiviranje pojedinaca u društvenoj strukturi". Oni nisu ponudili nikakvo drugo sredstvo za rješenje ovog problema i implicirali su da je društvena nejednakost neizbježna odlika ljudskog društva. Zaključili su da su diferencirane nagrade funkcionalne za društvo jer pridonose održanju i dobrobiti društvenih sustava.

Melvin M. Tumin — kritika Davisa i Moorea

Teorija Davisa i Moorea izazvala je dugačku raspravu. Melvin Tumin, njihov najpoznatiji oponent, dao je obuhvatnu kritiku njihovih ideja.

Funkcionalna važnost

Tumin je počeo ispitujući adekvatnost njihova mjerenja funkcionalne važnosti položaja. Davis i Moore su pretpostavljali da su najbolje nagrade ni položaji uistinu i najvažniji. No, mnoga zanimanja koja nose malo prestiža ili ekonomskih nagrada mogu se također shvatiti kao vitalna za društvo. Tako je Tumin tvrdio da je "radna snaga nekvalificiranih radnika isto tako važna i neophodna za tvornicu kao i radna snaga inženjera".

U biti, niz sociologa je tvrdio da ne postoji objektivni način mjerenja funkcionalne važnosti položaja. Stvar je osobnog mišljenja hoće li netko smatrati liječnike i odvjetnike važnijima od poljoprivrednika i smetlara.

Moć i nagrade

Tumin je tvrdio da se Davis i Moore nisu obazirali na utjecaj moći na nejednaku raspodjelu nagrada. Razlike u plaći i prestižu među profesionalnim skupinama mogu proizlaziti iz njihove moći, a ne funkcionalne važnosti. Primjerice, razlika u nadnicama radnika na farmama i rudara može se interpretirati kao rezultat relativne društvene moći dviju skupina. Ovo ćemo detaljnije analizirati u sljedećim odjeljcima.

Talenti

Davis i Moore su pretpostavili da samo ograničeni broj pojedinaca ima talent za stjecanje vještina nužnih za funkcionalno najvažnije položaje. Tumin je ovo smatrao vrlo upitnom pretpostavkom iz tri razloga:

1. Učinkovitu metodu mjerenja talenta i sposobnosti treba tek stvoriti (kao što upućuje i poglavlje o obrazovanju u ovoj knjizi).
2. Ne postoji dokaz da su za one položaje koje su Davis i Moore smatrali važnima potrebni posebni talenti.
3. Broj talenata u društvu može biti znatno veći nego što su to pretpostavljali Davis i Moore (i kao što to pokazuje poglavlje o obrazovanju). Posljedica toga je da možda nisu potrebne nejednake nagrade da bi se ti talenti iskoristili.

Školovanje

Tumin je također doveo u pitanje shvaćanje da se na školovanje koje je potrebno za važne položaje treba gledati kao na žrtvovanje kojemu je stoga potrebna kompenzacija. Upozorio je na nagrade studentskog života – slobodno vrijeme, slobodu i priliku za samorazvoj. Zapazio je da svaki gubitak zarade može biti nadoknađen tijekom prvih deset godina rada. Diferencijalne nagrade tijekom tog razdoblja mogu biti opravdane. Ipak, Tumin nije vidio razloga za nastavak takve kompenzacije u ostatku pojedinčeva radnog života.

Motivacija

Glavna funkcija nejednakih nagrada, prema Davisu i Mooreu, jest motivirati talentirane pojedince i alocirati ih na funkcionalno najvažnije položaje. Tumin je odbacio to gledište. Tvrdio je da društvena stratifikacija može biti, a često i jest, prepreka motivaciji i regrutiranju talenata.

To je očito u zatvorenim sustavima kakve su kastinske i rasne stratifikacije: pripisani status nedodirljivih sprječava i najtalentiranije među njima da postanu brahmani. Donedavno je pripisani status crnce u Južnoj Africi sprječavao da dođu na politički položaj i bave se bogato nagrađivanim zanimanjima. Tako zatvoreni sustavi stratifikacije djeluju upravo na suprotan način od onoga što ga je predviđala teorija Davisa i Moorea.

No, Tumin je upozoravao da čak i relativno otvoreni sustavi stratifikacije podižu prepreke motivaciji i regrutiranju talenata. Kao što pokazuje 12. poglavlje, o obrazovanju, postoje brojni dokazi koji upućuju da klasni sustav u zapadnom industrijskom društvu ograničava mogućnosti otkrivanja i korištenja talenata. Općenito, što je niži nečiji klasni položaj, vjerojatnije je da će on ili ona napustiti školu u minimalnom mogućem roku i manje je vjerojatno da će težiti bolje nagrađivanim položajima. Tako je motivacija na uspjeh nejednako distribuirana unutar klasnog sustava. Kao rezultat toga, društvena klasa može djelovati kao prepreka motivaciji talenta.

Uz to, Tumin je tvrdio da Davis i Moore nisu razmotrili mogućnost da oni koji zauzimaju dobro nagrađivane položaje podižu prepreke regrutaciji novih ljudi. Profesionalne skupine često koriste svoju moć da bi ograničile pristup svojim pozicijama, stvarajući tako visoku potražnju za vlastitim uslugama i uvećavajući nagrade koje primaju.

Tumin je koristio kao primjer Američku liječničku udruhu. Kontrolirajući ulaz u profesiju, ona je održavala manjak liječnika i tako osiguravala bogate nagrade za medicinske usluge. Na taj način samozainteresirano korištenje moći može ograničiti regrutiranje talentiranih pojedinaca.

Nejednakost mogućnosti

Tumin je zaključio da stratifikacija, po svojoj naravi, ne može nikad odgovarajuće obavljati funkcije koje su joj Davis i Moore pripisali. On je tvrdio da oni koji su rođeni u nižim slojevima nikad ne mogu imati iste mogućnosti za realizaciju vlastitih talenata kao što imaju oni rođeni u višim slojevima. Tumin je tvrdio:

Zamislivo je da diferencijalne nagrade mogu biti opravdane kao funkcionalne samo onda kad postoji istinski ravnopravni pristup regrutiranju i školovanju za sve talentirane osobe. A sustavi stratifikacije su očito inherentno antagonistički u odnosu na razvoj takve pune ravnopravnosti prilika.

Tumin, 1953., u: Bendix i Lipset, 1967., str. 55

Društvene podjele

Naposlijetku, Tumin je preispitivao nazor da društvena stratifikacija funkcionira kako bi integrirala društveni sustav. Tvrdio je da različitost nagrada može "ohrabriti neprijateljstvo, sumnjičavost i nepovjerenje među raznim segmentima društva". S njegova stajališta, stratifikacija je prije snaga koja dovodi do podjela a ne do integracije.

Stratifikacija može također oslabiti integraciju dajući članovima nižih slojeva osjećaj isključenosti iz sudionništva u društvu. To je posebno vidljivo u sustavima rasne stratifikacije. Isključivanjem određenih skupina iz punog sudionništva u društvu, stratifikacija "služi da bi se lojalnost nejednako distribuirala u stanovništvu" i time reducira potencijal za društvenu solidarnost.

Tumin je zaključio da su u svojoj entuzijastičkoj potrazi za pozitivnim funkcijama stratifikacije funkcionalisti bili skloni zanemarivanju ili umanjivanju njenih mnogih disfunkcija.

Rasprava između Davisa i Moorea i Tumina odvijala se tijekom 1940-ih i 1950-ih. Zanimanje za teme koje je zacrtala ova rasprava nedavno je oživljeno razvojem perspektiva nove desnice u sociologiji. U sljedećem ulomku analizirat ćemo teorije socijalne stratifikacije nove desnice.

Društvena stratifikacija – perspektiva nove desnice

Uvod

Ideje nove desnice postale su utjecajne tijekom 1980-ih. U politici su bile jasno povezane s britanskom premijerkom Margaret Thatcher i američkim predsjednikom Ronaldom Reaganom. Američki ekonomist Milton Friedman i austrijski znanstvenik Friedrich Hayek mnogo su pridonijeli razvoju razmišljanja nove desnice (vidi primjerice Friedman, 1962. i Hayek, 1944.). U britanskoj sociologiji Peter Saunders i David Marsland bili su možda najugledniji zagovornici ove perspektive. Marslandove poglede na siromaštvo razmotrit ćemo u 5. poglavlju (str. 318-319), a teoriju stratifikacije Petera Saundersa razmotrit ćemo uskoro.

Nova desnica temelji svoje teorije na liberalizmu devetnaestog stoljeća. Ovaj je slobodno tržište u kapitalističkim privrednim sustavima smatrao najboljim temeljem za organizaciju društva. Tržišne sile potiču natjecanje, koje stimulira inovaciju i učinkovitost. Da bi opstali, proizvođači moraju stvarati proizvode koji su jeftiniji ili bolji od proizvoda njihovih konkurenata. Ekonomije slobodnog tržišta se temelje na izborima pojedinaca koje oni obavljaju dok troše svoj novac, prodaju svoj rad ili kupuju rad drugih ljudi. Time oni promiču individualnu slobodu.

Poput svojih liberalnih istomišljenika iz devetnaestog stoljeća, sociolozi nove desnice vjeruju da se mora izbjegavati pretjerani državni intervencionizam u ekonomiji. Država ne smije redistribuirati resurse i miješati se u djelovanje slobodnog tržišta. Ako to pokuša činiti, smanjit će ekonomsku učinkovitost. Neučinkovita poduzeća koja podupire država nepotrebno iskorištavaju resurse. Državna intervencija može uništiti motivaciju ljudi da se jako trude pri radu. Malo je poticaja za težnju k uspjehu ako pojedinci znaju da će im država pomoći bez obzira na to koliko se malo naprezali. Miješanje države također može stvoriti i nepravde jer uzima od onih koji su zaslužili svoje nagrade i daje onima koji to nisu zaslužili. Štoviše, kako država jača, sloboda pojedinaca može biti potisnuta. Iz svih tih razloga nova se desnica snažno suprotstavljala marksizmu i socijalizmu.

Peter Saunders – stratifikacija i sloboda

Saunders (1990.) općenito simpatizira teoriju stratifikacije Davisa i Moorea: u svakom slučaju mnogo je manje kritičan od Melvina Tumina. On upozorava da su čak i kritičari poput Tumina

prihvatili da su sva društva stratificirana – nikad nije postojalo potpuno egalitarno društvo. Štoviše, on tvrdi da se može pokazati da sustavi koji su nejednako nagrađivali razne položaje imaju blagotvorne učinke, poput motiviranja ljudi da se više trude na poslu.

Ipak, Saunders ne tvrdi da su nejednake nagrade jedini način na koji društvo može popuniti važne položaje sposobnim ljudima. On kaže da je "moguće zamisliti društvo u kojem su svi položaji jednako nagrađeni, u smislu materijalnih resursa i formalnog statusa". No, takvo bi društvo imalo ozbiljne probleme. Neki ljudi ne bi bili sretni što moraju obavljati poslove koji su im zadani, a drugi ne bi uložili napor koji je potreban da se njihov posao obavi kako treba. Saunders vjeruje:

Kad ne bi postojale ekonomske nagrade i kazne, jedine sankcije na raspolaganju bile bi one koje sadrže prijetnju ili upotrebu fizičke sile. Takvi bi ljudi, drugim riječima, trebali biti zatvoreni ili prisilno poslani na rad u nadziranim kolonijama, ili čak pogubljeni za primjer drugima.

Saunders, 1990., str. 65

To bi bilo nužno stoga što bi dopustiti ljudima da se izvuku radeći manje od onoga što je pošteno, potkopalo cijeli sustav jer bi umanjilo predanost drugih.

Saunders stoga ne prihvaća funkcionalističku tvrdnju da su sustavi stratifikacije utemeljeni na ekonomskim razlikama neizbježni. No, on se svakako slaže s funkcionalistima da su oni poželjni. On priznaje da kapitalistička društva stvaraju više nejednakosti od socijalističkih. Također tvrdi da socijalistička društva moraju biti represivnija od kapitalističkih prisiljavajući ljude da izvršavaju svoje uloge. U pomanjkanju odgovarajućih ekonomskih nagrada mora se koristiti sila. Saunders čak i predviđa da se, s približavanjem tržišnoj ekonomiji u državama poput Kine i državama bivšeg Sovjetskog Saveza, "može očekivati smanjivanje državne prinude".

Jednakost i pravda

Razvijajući svoju vlastitu teoriju stratifikacije, Saunders razlikuje tri tipa jednakosti:

1. Formalna ili pravna jednakost tiče se svih članova društva koji su podčinjeni istim zakonima ili pravilima. Pojedince se prosuđuje prema onome što čine, primjerice krše li zakon, a ne prema onome tko su. Saunders smatra da je taj tip jednakosti integralni dio zapadnih kapitalističkih društava, premda priznaje da se "on u praksi ne primjenjuje onako rigorozno

kako bi trebao". Pravna jednakost ne implicira da svatko završava u istom položaju.

2. Drugi tip jednakosti, jednakost mogućnosti, znači da ljudi imaju jednake izgleda da postanu nejednaki. Pojedinci se natječu za uspjeh i oni s više zasluga postižu više. Zasluge mogu značiti sposobnost da se radi više ili posjedovanje atributa ili karakteristika koje se vrednuju u društvu. Društvo koje se temelji na tom tipu jednakosti često se naziva meritokracijom.
3. Jednakost ishoda ide dalje od ideje jednakosti prilika. Saunders objašnjava:

Ako je meritokracija poput utrke u kojoj se svi poravnavaju na startu, potpuno razvijeno egalitarno društvo bilo bi poput savršeno hendikepirane utrke u kojoj svi prolaze cilj u isto vrijeme, bez obzira na to koliko su brzo i jako pokušali trčati.

Saunders, 1990., str. 44

Uglavnom, Saunders prihvaća načela koja su iza prvih dviju koncepcija jednakosti, ali odbacuje treću. Slijedeći Hayekove ideje, on tvrdi da pokušaji stvaranja jednakosti ishoda potkopavaju jednakost mogućnosti i pravnu jednakost. Da bi se postigla jednakost ishoda, ljude se mora tretirati različito. Primjerice, programi "afirmativne akcije" ili "pozitivne diskriminacije", načinjeni da bi se izjednačila postignuća muškaraca i žena ili crnaca i bijelaca, rezultiraju diskriminacijom. Bijelci i muškarci su diskriminirani, dok diskriminacija radi u korist crnaca i žena.

Saunders koristi primjer koji je iznio još jedan autor nove desnice, Robert Nozick (1974.), da bi pokazao kako zagovaranje jednakosti ishoda dovodi do nepravde. Skupina studenata može se dogovoriti prije ispita da će svi dobiti ocjenu od 50%. Svi će proći i nitko se neće morati bojati neuspjeha, ali rezultat neće biti pravedan. Neki pojedinci će se s pravom osjećati oštećenima ako ih se liši 30% ocjene koju bi inače dobili i koju su stekli svojim vlastitim naporima.

Saunders i Nozick stoga prihvaćaju koncepciju jednakosti koja se temelji na pravnoj jednakosti i ideji zasluge. Društvena pravda je ostvarena kad se ljudima dopusti da zadrže one stvari koje su zaslužili. Sve dok su ljudi zakonito zaslužili resurse ili novac koji posjeduju, svojim vlastitim radom ili "neprinudnim razmjenama s drugima", ne bi smjelo biti dopušteno da ih se liši njihova vlasništva. Ako ljudi prepuštaju svoje bogatstvo drugima, onda primatelji postaju ovlašteni to zadržati.

Saunders ipak priznaje da postoji mana u njegovu argumentu. U društvu poput britanskog nije jasno jesu li svi bogataši uistinu zaslužili

ono što posjeduju. Nešto od zemlje u privatnim rukama nalazi se u rukama nasljednika normanskih ratnika koji su pomogli Williamu Osvajaču da osvoji Englesku. Saunders ne želi da se bogatstvo zemljoposjednicima, poput vojvode od Westminstera ili Kraljice, oduzme. Učiniti to značilo bi potkopati "cijeli temelj modernog vlasništva (nad zemljom)". Stoga se okreće drugom opravdanju nejednakosti koje potječe iz Hayekova djela.

I Saunders i Hayek vjeruju da je nejednakost opravdana jer potiče ekonomski rast. Dopuštajući i ohrabrujući ljude da slijede vlastite interese, promiču se i interesi društva kao cjeline. Neki poduzetnici propadaju. Kad se to dogodi, oni snose trošak vlastitog neuspjeha. Kad uspiju, oni mogu, kao što kaže Saunders, "akumulirati veliko bogatstvo, ali su pritom dodani proizvodnoj moći i bogatstvu društva u cijelosti".

Konkurencija jamči da se kvaliteta robe ili usluge uvećava a da im cijena pada, čime postaju dostupne širim slojevima stanovništva. U početku neće svi biti u stanju kupiti potrošnu robu, pa čak niti na kraju, ali životni standard će stalno rasti. Napori poduzetnika neke od njih čine bogatima, ali u isto vrijeme "ostatak društva postaje bogatiji jer stječe zahvaljujući njihovim naporima".

Saunders navodi automobile, putovanja avionom, kemijske olovke, televizore u boji, kućna računala i centralno grijanje kao primjere stvari koje su postale dostupne običnim ljudima.

Mogućnosti i nejednakost

Saunders očito vjeruje da konkurencija u kapitalističkim društvima pridonosi blagostanju stanovništva. U svojim novijim radovima tvrdi da je Britanija gotovo postala meritokracijom (Saunders, 1996.). Premda ne tvrdi da su britansko i slična društva savršene meritokracije, u kojima svatko ima istinski jednaku priliku iskoristiti svoje talente da bi uspio, on vjeruje da je raspodjela ekonomskih nagrada blisko povezana sa zaslugom.

On tvrdi da je moguće da mnogo očitih nejednakosti mogućnosti među klasama u kapitalističkim društvima potječe od nejednake raspodjele sposobnosti i napora. Drugim riječima, djeca roditelja iz srednje klase možda zaslužuju biti uspješniji od onih iz radničke klase jer imaju veću genetski naslijeđenu sposobnost i jer se više trude na poslu.

Ako je to istina, onda nije iznenađujuće da djeca srednje klase dobivaju bolje poslove i više plaće od djece iz radničke klase. To nije niti dokaz nejednakosti mogućnosti jer razlike ishoda mogu biti zasnovane na zaslugama.

Saundersova tvrdnja da je Britanija gotovo postala meritokracijom jest krajnje kontroverzna. Kasnije u ovom poglavlju ćemo o tome detaljnije raspravljati u svjetlu studija o društvenoj mobilnosti (vidi str. 105–108).

Saunders također naglašava rastuće mogućnosti za ljude iz svih slojeva, budući da se stalno povećava udio dobro plaćenih poslova srednje klase u profesionalnoj strukturi.

U društvima poput Britanije i SAD-a ima manje ljudi koji su neuspješni nego što je to bilo u prošlosti. Ma kakve bile relativne šanse ljudi iz raznih klasa da dobiju posao najviše klase, apsolutne šanse su se uvećale za sve. Kapitalizam stvara više dobro plaćenih, kvalificiranih poslova za "bijele ovratnike" za koje se mogu natjecati ljudi iz svih društvenih slojeva. Saunders zaključuje:

Kapitalizam je dinamičan jer je on sustav nejednakosti, i svaki pokušaj da se izjednači bogatstvo i dohodak uspjeh će samo na račun gušenja inicijative, inovacija te društvenog i ekonomskog razvoja.

Saunders, 1990., str. 53

Kritika perspektive nove desnice

Perspektiva nove desnice glede stratifikacije otvorena je nizu kritika. Neki dijelovi Tuminove kritike Davisa i Moorea također su relevantni za teorije nove desnice. Primjerice, novu desnicu se može optužiti da umanjuje moguće štetne učinke stratifikacije na potkopavanje društvene kohezije i integracije. Saundersovo stajalište da su socijalistička društva neizbježno represivnija od kapitalističkih društava slobodnog tržišta može se smatrati neopravdanom, ishitrenom generalizacijom. Primjerice:

1. Rani kapitalizam djelomice je bio utemeljen na robovskom radu.
2. U Južnoj Africi, sve do relativno nedavno, kapitalistička ekonomija slobodnog tržišta išla je ruku pod ruku sa sustavom apartheida koji je razdvajao "rase" i pružao crnim Južnoafrikancima vrlo malo mogućnosti.
3. U Čileu demokratski izabrana socijalistička vlast pod vodstvom predsjednika Allendea zbačena je 1970-ih u puču koji je vodio general Pinochet. Pinochet je slijedio ekonomsku politiku slobodnog tržišta, a njegov dolazak na vlast djelomice su izrežirale SAD. Pa opet je njegov režim bio mnogo represivniji od onog njegova prethodnika. Jedna od prvih akcija Pinochetova režima bila je uhititi tisuće potencijalnih protivnika i odvesti ih na nacionalni nogometni stadion gdje su mnogi od njih bili smaknuti.

Primjeri poput ovih pokazuju da slobodno tržište i sloboda ne moraju neizbježno ići zajedno.

Gordon Marshall i Adam Swift — društvena klasa i društvena pravda

Marshall i Swift (1993.) su dali najdetaljniju procjenu Saundersovih pogleda na stratifikaciju. Oni ga kritiziraju jer pokušava dati argumente i u prilog jednakosti mogućnosti i u prilog formalnoj ili pravnoj jednakosti. Ta dva načela mogu ponekad koincidirati, ali najčešće to nije slučaj. Primjerice, Marshall i Swift tvrde:

Ako milijunaš izabere da će podariti svoj novac ne-talentiranom nasljedniku, onda pravda kao obveza zahtijeva da mu to bude omogućeno i zabranjuje oporezivanje nasljedstva unatoč činjenici da je svako uobičajeno shvaćanje pravde kao zasluge ili zavrjeđivanja ovdje prekršeno.

Marshall i Swift, 1993., str. 191

Marshall i Swift potom nastavljaju preispitivati tezu o meritokraciji. Oni preispituju stajalište da tržišne sile nužno nagrađuju zaslugu. Uspjeh u poslu, primjerice, može isto tako ovisiti o sreći kao i o vrijednom radu ili osobnim značajkama poduzetnika.

Nadalje, Marshall i Swift daju dokaze za koje tvrde da pokazuju kako kapitalistička društva nisu istinski meritokratska. Oni koriste podatke iz studije koju su objavili Gordon Marshall, Howard Newby, David Rose i Carolyn Vogler (1988.). Ta je studija otkrila da su obrasci društvene mobilnosti pod utjecajem klasne pripadnosti čak i kad se uzme u obzir stupanj naobrazbe. Ljudi iz radničke klase imaju manje mogućnosti od onih iz viših klasa da dodu na položaj u jednu od viših klasa čak i kad imaju istu razinu obrazovnih kvalifikacija.

To umanjuje Saundersovu tvrdnju da nejednakosti između klasa mogu biti rezultat genetskih razlika. Ljudi iz radničke klase sa, primjerice, sposobnošću da završe fakultet još uvijek su hendikepirani zbog svojega klasnog podrijetla. Kao što Marshall i Swift kažu:

Kad bi ljudi nalazili svoje mjesto u profesionalnom poretku prema meritokratskim načelima, onda utjecaj klasnog podrijetla ne bi trebao biti vidljiv u klasnom odredištu, osim kada je ovo posredovano obrazovnim uspjehom.

Marshall i Swift, 1993., str. 202

Slobodno tržište ne jamči da se zasluga jednako nagrađuje kod pripadnika svih društvenih skupina. Društvena pravda se stoga može unaprijediti ukoliko država intervenira pokušavajući meritokratski raspodijeliti poslove. (Za više detalja o studiji Marshalla *et al.* vidi str. 102–105. Za širu Saundersovu raspravu o tome da je Britanija meritokracija vidi str. 105–108.)

Društvena stratifikacija – marksistička perspektiva

Marksističke perspektive su radikalna alternativa funkcionalističkim pogledima na narav društvene stratifikacije. Oni smatraju stratifikaciju strukturom koja razdvaja a ne integrira društvo. Oni je vide kao mehanizam kojim jedni iskorištavaju druge, a ne kao sredstvo unapređivanja kolektivnih ciljeva.

Marksisti se usredotočuju na društvene slojeve a ne na društvenu nejednakost općenito. Funkcionalisti, poput Parsonsa i Davisa i Moorea, govore malo o društvenoj stratifikaciji u smislu jasno definiranih društvenih slojeva čiji članovi imaju zajedničke interese. No, ovakvo gledanje na društvenu stratifikaciju središnje je za marksističku teoriju.

Prvo ćemo ukratko sažeti Marxove nazore, a potom ih detaljnije razmotriti. Za detalje Marxove teorije stratifikacije vidi Marx, 1970. (1867.), 1974. (1909.), Marx i Engels 1848. i Bottomore i Rubel 1963.

Klase

1. U svim stratificiranim društvima postoje dvije glavne društvene skupine: vladajuća klasa i podčinjena klasa.
2. Moć vladajuće klase proizlazi iz njenog vlasništva i kontrole nad sredstvima za proizvodnju (zemlja, kapital, radna snaga, zgrade, strojevi).
3. Vladajuća klasa izrabljuje i tlači podčinjenu klasu.
4. Kao rezultat toga postoji temeljni sukob interesa između te dvije klase.
5. Razne institucije društva, poput pravnog i političkog sustava, instrumenti su dominacije vladajuće klase i služe za promicanje njenih interesa.
6. Tek kad sredstva za proizvodnju budu u zajedničkom vlasništvu, nestat će klase i time će se okončati izrabljivanje i tlačenje jednih od strane drugih.

Iz marksističke perspektive, sustavi stratifikacije proizlaze iz odnosa društvenih skupina prema sredstvima za proizvodnju. Marx je koristio pojam "klase" da bi govorio o glavnim slojevima u svim sustavima stratifikacije, premda bi većina modernih sociologa zadržala taj pojam samo za slojeve u kapitalističkom društvu.

S marksističkog stajališta, klasa je društvena skupina čiji članovi imaju isti odnos prema sredstvima za proizvodnju.

Primjerice, u feudalnom razdoblju bile su dvije glavne klase koje su se razlikovale prema svom odnosu prema zemlji (ključnom sredstvu za proizvodnju u poljoprivrednom društvu). Te su klase feudalno plemstvo, zemljovlasnici i kmetovi

bezemljaši koji obrađuju zemlju. Slično, u kapitalističkom dobu postoje dvije glavne klase: buržoazija ili kapitalistička klasa, koja posjeduje sredstva za proizvodnju, i proletarijat ili radnička klasa čiji članovi posjeduju samo svoj rad koji iznajmljuju buržoaziji u zamjenu za nadnice.

Klase i povijesne epohe

Marx je vjerovao da se zapadno društvo razvijalo kroz četiri glavne epohe:

1. primitivni komunizam
2. antičko društvo
3. feudalno društvo
4. kapitalističko društvo.

Primitivni komunizam postojao je u pretpovijesnim društvima i jedini je primjer besklasnog društva. Nakon toga sva su društva podijeljena u dvije glavne klase: robovlasnike i robove u antičkom društvu, feudalce i kmetove u feudalnom društvu te kapitaliste i najamne radnike u kapitalističkom društvu.

Tijekom svake povijesne epohe radna snaga potrebna za proizvodnju dolazila je iz potlačene klase, to jest od robova, kmetova i najamnih radnika. Podčinjena se klasa sastoji od većine stanovništva, dok vladajuća klasa čini manjinu. Odnos između dviju glavnih klasa razmotrit ćemo ukratko.

Klase nisu postojale tijekom ere prvobitnoga komunizma, kad su se društva temeljila na socijalističkom načinu proizvodnje. U skupini lovaca i sakupljača, najranijem obliku ljudskog društva, zemlja i njeni proizvodi bili su u zajedničkom vlasništvu. Muškarci su lovili, dok su žene sakupljale biljke, a proizvodi su se dijelili među članovima skupine. Klase nisu postojale budući da su svi članovi društva imali isti odnos prema sredstvima za proizvodnju. Svaki član je bio istovremeno proizvođač i vlasnik, svi su davali svoju radnu snagu i dijelili proizvode svog rada. Lov i sakupljanje jesu ekonomija opstanka, što znači da proizvodnja zadovoljava samo osnovne potrebe za preživljavanje.

Klase se pojavljuju kad proizvodna sposobnost društva naraste iznad razine koja je potrebna za osnovno održanje života. To se događa kad poljoprivreda postane dominantni način proizvodnje. U poljoprivrednoj ekonomiji samo je jedan dio društva potreban da bi zadovoljio potrebe za hranom cijelog društva. Mnogi su pojedinci tako oslobođeni od proizvodnje hrane i mogu se specijalizirati za druge zadaće. Rudimentarna

podjela rada lovačkih i sakupljačkih skupina na domješta se sve kompleksnijom i specijaliziranijom podjelom.

Primjerice, u ranim poljoprivrednim selima neki pojedinci postaju proizvođači lončarije, odjeće i poljoprivrednih alata. Kako se poljoprivreda razvija, proizvodi se višak dobara – to su dobra koja nadilaze osnovne potrebe za reprodukciju zajednice. To dovodi do razmjene dobara i trgovina se ubrzano razvija unutar zajednice i među više zajednica. To je praćeno razvojem sustava privatnog vlasništva. Dobra se sve više gledaju kao roba ili predmeti za trgovinu na koje pojedinac, a ne zajednica, ima pravo vlasništva.

Privatno vlasništvo i akumulacija viška dobara temelj su razvoja klasnih društava. Posebice oni stvaraju preduvjete za pojavu klase proizvođača i klase neproizvođača. Neki ljudi su u stanju steći sredstva za proizvodnju, a drugi su tada obavezni raditi za njih. Rezultat je klasa neproizvođača koja posjeduje sredstva za proizvodnju i klasa proizvođača koja posjeduje samo svoj rad.

Ovisnost i sukob

Iz marksističke perspektive, odnos između glavnih društvenih klasa jest odnos međusobne ovisnosti i sukoba. Tako su u kapitalističkom društvu buržoazija i proletarijat ovisni jedni o drugima. Najamni radnici moraju prodavati svoju radnu snagu kako bi preživjeli, budući da ne posjeduju dio sredstava za proizvodnju i nemaju sredstava da proizvode dobra neovisno. Njihov život stoga ovisi o kapitalistima i nadnicama koje oni nude. Kapitalisti su, kao neproizvođači, ovisni o radnoj snazi najamnih radnika budući da bez nje ne bi bilo proizvodnje.

No, međusobna ovisnost dviju klasa nije odnos jednake ili simetrične recipročnosti. Umjesto toga, to je odnos eksploatatora i eksploatiranog, tlačitelja i potlačenog. Posebice, vladajuća klasa zarađuje na račun podčinjene klase i stoga među njima postoji sukob interesa.

To se može ilustrirati pomoću Marxova shvaćanja prirode vlasništva i proizvodnje u kapitalističkom društvu.

Kapitalistička ekonomija i eksploatacija

Osnovne karakteristike kapitalističke ekonomije mogu se sažeti ovako:

1. Kapital se definira kao novac koji se koristi za financiranje proizvodnje robe za privatni dobitak.
2. U kapitalističkoj ekonomiji dobra i radna snaga, sirovine i strojevi koji se koriste za njihovu proizvodnju imaju novčanu vrijednost.

3. Kapitalisti investiraju svoj kapital u proizvodnju dobara.
4. Kapital se akumulira prodajom tih dobara po vrijednosti koja je veća od troškova proizvodnje.

Tako kapitalizam pretpostavlja investiranje kapitala u proizvodnju robe s ciljem maksimiranja profita kako bi se akumuliralo što više kapitala. Novac se pretvara u robu financiranjem proizvodnje, te se roba potom prodaje i natrag pretvara u novac po takvoj cijeni da kapitalisti na kraju imaju više novca nego što su ga imali na početku.

Kapital je u privatnom vlasništvu manjine – kapitalističke klase. No, prema Marxovu shvaćanju, taj je kapital stečen eksploatacijom mase stanovništva, radničke klase. Marx je tvrdio da kapital kao takav ne proizvodi ništa. Samo rad proizvodi bogatstvo. Pa opet, nadnice koje se plaćaju radnicima za njihov rad znatno su ispod vrijednosti robe koju oni proizvode.

Razlika između vrijednosti nadnica i robe poznata je kao višak vrijednosti. Ovaj višak vrijednosti prisvajaju kapitalisti u obliku profita. Zato što je neproizvodna, buržoazija eksploatira proletarijat, stvarne proizvođače bogatstva.

Marx je smatrao da u svim klasnim društvima vladajuća klasa eksploatira i tlačí podčinjenu klasu.

Moć i nadgradnja

Politička moć, u marksističkoj teoriji, proizlazi iz ekonomske moći. Moć vladajuće klase tako potječe iz njenog vlasništva i kontrole nad sredstvima za proizvodnju. Budući da se društvena nadgradnja – glavne institucije, vrijednosti i sustavi vjerovanja – shvaća kao nešto što je uvelike oblikovano ekonomskom bazom, odnosi proizvodnje će se reproducirati i u nadgradnji. Tako će se dominacija vladajuće klase u odnosima proizvodnje odražavati i u nadgradnji. Posebice, politički i pravni sustavi će odražavati interese vladajuće klase budući da, prema Marxovim riječima, "postojeći odnosi proizvodnje između pojedinaca moraju se nužno izraziti i kao politički i pravni odnosi".

Primjerice, razna prava vlasništva kapitalističke klase bit će osigurana i zaštićena zakonima. Tako se razni dijelovi nadgradnje mogu shvatiti kao instrumenti dominacije vladajuće klase i kao mehanizmi tlačenja podčinjene klase.

Isto tako, poziciju vladajuće klase podržavaju vjerovanja i vrijednosti koje sustavno generira infrastruktura. Kao što je primijećeno na str. (13), Marx je o dominantnim koncepcijama klasnih društava govorio kao o ideologiji vladajuće klase, budući da oni opravdavaju i legiti-

miraju dominaciju vladajuće klase i stvaraju iskrivljenu sliku stvarnosti. Primjerice, naglasak na slobodi u kapitalističkom društvu, ilustriran frazama poput "slobodnog tržišta", "slobodnih demokratskih društava" i "slobodnog svijeta", iluzija je koja prikriva najamno ropstvo proletarijata.

Ideologija vladajuće klase proizvodi lažnu klasnu svijest, lažnu sliku naravi odnosa među društvenim klasama. Članovi obiju klasa skloni su prihvatiti status quo kao normalan i prirodan i većinom nisu svjesni prave naravi eksploatacije i tlačenja. Tako je sukob interesa među klasama prikriven i proizveden je određeni stupanj društvene stabilnosti, ali osnovna proturječja i sukobi klasnih društava ostaju neriješeni.

Klasa i društvena promjena

Klasna borba

Marx je vjerovao da je klasna borba pokretačka snaga društvene promjene. On je postavio tvrdnju da je "povijest svih društava sve do danas povijest klasnih borbi".

Nova povijesna epoha je stvorena razvojem nadmoćnih sredstava za proizvodnju koje je razvila nova društvena skupina. Ovaj razvoj se događao unutar okvira prethodnog razdoblja. Trgovci i industrijalci koji su predvodili rast kapitalizma pojavili su se tijekom feudalne ere. Oni su akumulirali kapital, položili temelje za industrijsku manufakturu, tvorničku proizvodnju i sustav najamnog rada, što su sve bile bitne komponente kapitalizma. Superiornost kapitalističkog načina proizvodnje dovela je do brze transformacije strukture društva. Kapitalistička je klasa postala dominantnom i premda je feudalna aristokracija zadržala neke dijelove svoje moći sve do devetnaestog stoljeća, ona je gubila bitku.

Klasne borbe u povijesti bile su između manjina. Kapitalizam se, primjerice, razvio iz borbe između feudalne aristokracije i nove kapitalističke klase, a obje su skupine po brojnosti činile manjinu stanovništva. Velike povijesne promjene su značile zamjenu jednog oblika privatnog vlasništva drugim i jednog tipa proizvodne tehnike drugom: kapitalizam je uključivao zamjenu zemlje u privatnom vlasništvu i poljoprivredne ekonomije kapitalom u privatnom vlasništvu i industrijskom ekonomijom.

Marx je vjerovao da klasna borba koja će transformirati kapitalističko društvo neće uključiti niti jedan takav proces. Protagonisti će biti buržoazija i proletarijat, manjina protiv većine. Privatno vlasništvo će biti zamijenjeno zajedničkim vlasništvom. Industrijska proizvodnja će ostati osnovnom tehnikom proizvodnje u novom društvu.

Marx je vjerovao da će osnovne kontradikcije sadržane u kapitalističkom ekonomskom sustavu dovesti do njegove konačne destrukcije. Proletarijat će zbaciti buržoaziju i prigrabiti sredstva za proizvodnju, izvor moći. Vlasništvo će biti zajedničko, a budući da će svi članovi društva sada imati isti odnos prema sredstvima za proizvodnju, pojavit će se besklasno društvo. Budući da je povijest povijest klasnih borbi, ona će sada završiti. Komunističko društvo koje će zamijeniti kapitalizam neće imati nikakvih proturječja, nikakvih sukoba interesa i stoga se neće mijenjati. Ipak, određene će promjene biti nužne prije no što sva ne ova utopija.

Klasna svijest

Marx je razlikovao "klasu po sebi" i "klasu za sebe". Klasa po sebi je jednostavno društvena skupina čiji članovi imaju isti odnos prema sredstvima za proizvodnju. Marx je tvrdio da društvena skupina postaje u potpunosti klasa tek kad postane klasa za sebe. Na ovom stupnju njeni članovi imaju klasnu svijest i klasnu solidarnost. Klasna svijest znači da je lažna klasna svijest zamijenjena punom sviješću o stvarnoj situaciji, shvaćanjem naravi eksploatacije. Članovi klase tada razvijaju zajednički identitet, prepoznaju svoje zajedničke interese i ujedinjavaju se stvarajući tako klasnu solidarnost. Konačni stupanj razvoja klasne svijesti i klasne solidarnosti postignut je kad članovi uvide da samo kolektivnom akcijom mogu zbaciti vladajuću klasu i kad poduzmu pozitivne korake prema tome.

Marx je vjerovao da će sljedeći aspekti kapitalističkog društva na kraju dovesti do toga da se proletarijat razvije u "klasu za sebe":

1. Kapitalističko društvo po svojoj je naravi nestabilno. Ono se temelji na kontradikcijama i antagonizmima koji mogu biti razriješeni samo njegovom transformacijom. Posebice, sukob interesa buržoazije i proletarijata ne može biti razriješen unutar okvira kapitalističke ekonomije. Osnovni sukob interesa uključuje eksploataciju radnika od strane kapitalista.
2. Marx je vjerovao da će ovu prvu kontradikciju istaknuti druga: kontradikcija između društvene proizvodnje i individualnog vlasništva. Kako se kapitalizam razvijao, radnička snaga se sve više koncentrirala u velikim tvornicama gdje je proizvodnja bila društveni pothvat. Društvena proizvodnja koja je u proturječju s individualnim vlasništvom osvijetljava eksploataciju proletarijata. Društvena proizvodnja također olakšava radnicima da se organiziraju protiv kapitalista. Ona olakšava komunikaciju i ohrabruje priznavanje zajedničkih okolnosti i interesa.

Klasna polarizacija

Osim osnovnih proturječja kapitalističkog društva, Marx je vjerovao da će određeni faktori u prirodnom razvoju kapitalističke ekonomije ubrzati njezinu propast. Ovi faktori će rezultirati polarizacijom između dvije glavne klase: jaz između proletarijata i buržoazije bit će sve veći, a kontrast između dvije skupine će postati jači. Ovi faktori jesu:

1. Prvo, sve veća upotreba strojeva, što će rezultirati homogenom radničkom klasom. Budući da "strojevi poništavaju razlike unutar rada", pripadnici proletarijata će postajati sve sličnijima. Razlike između kvalificiranih, polukvalificiranih i nekvalificiranih će nestajati budući da će strojevi činiti izlišnom vještinu koja je potrebna u proizvodnji robe.
2. Drugo, razlika u bogatstvu buržoazije i proletarijata će se uvećavati kako bude akumulacija kapitala rasla. Čak i ako realne nadnice i životni standard proletarijata porastu, njegovi pripadnici će biti sve siromašniji u odnosu na buržoaziju. Taj proces je poznat pod imenom pauperizacija.
3. Treće, natjecateljska narav kapitalizma znači da će opstati i prosperirati samo najveće i najbogatije kompanije. Konkurencija će potisnuti srednje slojeve — one skupine koje se nalaze između dvije glavne klase — u redove proletarijata. Tako će sitna buržo-

zija, vlasnici malih poduzeća, potonuti u proletarijat. U isto vrijeme kompanije koje budu preživjele, postajat će sve veće, a kapital će se koncentrirati u sve manje ruku.

Ta tri procesa — poništavanje razlika unutar rada, pauperizacija radničke klase i propadanje posrednih slojeva u redove proletarijata — rezultirat će polarizacijom dviju glavnih klasa.

Marx je vjerovao da vidi proces polarizacije u Britaniji u devetnaestom stoljeću. Pisao je "da se društvo u cijelosti sve više i više razdvaja u dva velika neprijateljska tabora... buržoaziju i proletarijat". Borbene linije su sada jasno povučene: Marx se nadao da će proletrska revolucija uskoro uslijediti i da će komunistička utopija iz njegovih snova napokon postati stvarnost.

Marxov rad o klasama detaljno smo razmotrili iz sljedećih razloga:

1. Mnogi sociolozi tvrde da njegova teorija još uvijek daje najbolje objašnjenje naravi klasa u kapitalističkom društvu.
2. Mnoga istraživanja o klasama bila su inspirirana idejama i pitanjima koja je postavio Marx.
3. Mnogi od koncepata analize klasa koje je uveo Marx pokazali su se korisnima podjednako za marksiste i nemarksiste.

Društvena stratifikacija — weberovska perspektiva

Rad njemačkog sociologa Maxa Webera (1864.–1920.) jedan je od najvažnijih priloga teoriji stratifikacije nakon Marxa. Weber je vjerovao da društvena stratifikacija proizlazi iz borbe za oskudne resurse u društvu. Premda je tu borbu shvaćao kao nešto što se vodi prvenstveno oko ekonomskih resursa, ona također može uključivati borbu za prestiž i političku moć.

Tržišna situacija

Poput Marxa, i Weber je shvaćao klasu na ekonomski način (Weber, 1947.). Tvrdio je da se klase razvijaju u tržišnim privredama u kojima se pojedinci natječu za ekonomsku dobit. On je definirao klasu kao skupinu pojedinaca koji imaju slični položaj u tržišnoj privredi i zahvaljujući toj činjenici primaju slične ekonomske nagrade. Tako je, u Weberovoj terminologiji, "klasna situacija" neke osobe u osnovi njena "tržišna situacija". Oni koji imaju sličnu klasnu situaciju također imaju i slične šanse u životu. Njihov ekonomski položaj izravno će utjecati na njihove izgleda da steknu one stvari koje su de-

finirane kao poželjne u njihovu društvu, na primjer pristup višem obrazovanju i kvalitetnom stanovanju.

Poput Marxa, Weber je tvrdio da je glavna klasna podjela između onih koji posjeduju proizvodne snage i onih koji ih ne posjeduju. Tako će oni koji imaju znatno vlasništvo primati i najviše ekonomske nagrade i imati najbolje izgleda u životu. Ipak, Weber je vidio važne razlike u tržišnoj situaciji društvenih skupina bez vlasništva. Posebice razne vještine i usluge koje nude razna zanimanja imaju različitu tržišnu vrijednost. Primjerice, u kapitalističkom društvu direktori, upravitelji i drugi kvalificirani službenici primaju relativno visoke plaće zbog potražnje za njihovim uslugama. Weber je razlikovao sljedeće klasne skupine u kapitalističkom društvu:

1. vlasnička gornja klasa
2. "bijeli ovratnici" bez vlasništva
3. sitna buržoazija
4. manualna radnička klasa.

U ovoj analizi klasa Weber se razilazio s Marxom u nizu važnih točaka:

1. Za formiranje klasa bitni su i drugi faktori osim vlasništva ili nevlasništva. Posebice tržišna vrijednost vještina klasa koje nemaju vlasništva i ekonomske razlike koje iz toga proizlaze dostatne su da proizvedu različite društvene klase.
2. Weber nije vidio razloga zašto bi podržavao ideju polarizacije klasa. Premda je uočio određeno smanjivanje broja pripadnika sitne buržoazije (malih vlasnika) zbog konkurencije od strane velikih tvrtki, tvrdio je da oni prelaze ili u "bijele ovratnike" ili u kvalificirane manualne radnike. Što je još važnije, Weber je tvrdio da se srednja klasa "bijelih ovratnika" širi, a ne smanjuje s razvojem kapitalizma. Tvrdio je da kapitalistička poduzeća i moderna nacionalna država trebaju "racionalnu" birokratsku administraciju koja uključuje velik broj administratora i činovnika. Tako je Weber vidio diverzifikaciju klasa i ekspanziju srednje klase "bijelih ovratnika", a ne njihovu polarizaciju.
3. Weber je odbacio shvaćanje, koje su izražavali neki marksisti, o neizbježnosti proleterske revolucije. Nije vidio nikakva razloga zašto bi oni koji su u sličnoj klasnoj situaciji nužno morali razviti zajednički identitet, prepoznati zajedničke interese i poduzeti kolektivnu akciju da te interese zadovolje. Primjerice, Weber je iznio tezu da individualni manualni radnici koji nisu zadovoljni sa svojom klasnom situacijom mogu reagirati na niz različitih načina. Oni mogu gundati, raditi kako treba, sabotirati tvorničke strojeve, štrajkati ili pokušati udružiti druge članove svoje klase u pokušaju da zbacе kapitalizam. Weber je priznavao da zajednička tržišna situacija može biti temelj za kolektivnu klasnu akciju, ali vidio je to samo kao mogućnost.
4. Weber je odbacio marksistički nazor da politička moć nužno proistječe iz ekonomske moći. Tvrdio je da je klasa samo jedan od mogućih temelja moći i da distribucija moći u društvu nije nužno povezana s distribucijom klasnih nejednakosti.

Statusna situacija

Dok klasa čini jedan mogući temelj za oblikovanje skupina, kolektivnu akciju i stjecanje političke moći, Weber je tvrdio da postoje i druge osnove za te djelatnosti. Posebno, skupine se stvaraju jer njihovi članovi imaju sličnu statusnu situaciju. Dok klasa upućuje na nejednaku distribuciju ekonomskih nagrada, status upućuje na nejednaku distribuciju "društvene časti".

Zanimanja, etničke i religijske skupine i – najvažnije od svega – životni stilovi imaju pridružene različite količine prestiža ili cijenjenosti od strane članova društva. Statusna skupina se sas-

toji od pojedinaca koji su nagrađeni sličnom količinom društvene časti i stoga im je zajednička statusna situacija. Za razliku od klasa, članovi statusnih skupina su gotovo uvijek svjesni svoje zajedničke statusne situacije. Oni imaju sličan životni stil, identificiraju se i osjećaju da pripadaju svojoj statusnoj skupini i često su restriktivni u načinima na koje autsajderi mogu stupati u interakciju s njima.

Weber je tvrdio da statusne skupine dosižu svoj najrazvijeniji oblik u kastinskom sustavu tradicionalnog hinduističkog društva u Indiji. Kaste i potkaste su bile oblikovane i razlikovane većinom pomoću pojma društvene časti; životni stilovi su bili oštro odijeljeni i pripisivane su im različite količine prestiža.

Društveno zatvaranje

Kaste su također dobar primjer procesa koji je Weber opisao kao društveno zatvaranje. Društveno zatvaranje tiče se isključivanja nekih ljudi iz članstva statusne skupine. U kastinskom sustavu društveno zatvaranje se ostvaruje zabranama koje sprječavaju članove kaste da se vjenčaju izvan svoje kaste. Kastinski sustav je ekstremno primjer društvenog zatvaranja budući da je isključivanje autsajdera iz statusne skupine tako potpuno. Drugi primjer je sustav apartheida u Južnoj Africi koji je trajao od 1940-ih do 1992. Stanovništvo je bilo podijeljeno na bijelce, Azijate, crne Afrikance i "obojene" ljude koji su bili potomci pripadnika više rasa. Te različite skupine bile su odijeljene na javnim mjestima (primjerice, morali su rabiti različite javne toalete), morali su živjeti u različitim dijelovima grada i bilo im je zabranjeno da se vjenčaju s nekim iz druge skupine. Nije iznenađujuće da su bolja mjesta i dijelovi grada bili rezervirani za dominantnu bijelu populaciju.

Druge statusne skupine podižu manje strašne prepreke za ulaz. U modernoj Britaniji istraživanja samoregrutiranja upućuju na to da određene tipove poslova, poput visokih pozicija u javnoj službi, najčešće zauzimaju ljudi koji su završili privatne škole. Premda pojedinci koji su pohađali državne škole imaju istu mogućnost da zauzmu to mjesto, elite obrazovane u privatnim školama uglavnom rezerviraju takve položaje za skupinu kojoj pripadaju oni i njihova djeca. (Za detalje o samoregrutaciji elite vidi 8. poglavlje.)

Klasa i statusne skupine

U mnogim društvima klasna i statusna situacija su blisko povezane. Weber je zapazio da "vlasništvo kao takvo nije uvijek prepoznato kao statusna kvalifikacija, ali na dugi rok ono to jest, i to s iz-

vanrednom pravilnošću". Ipak, oni koji su u istoj klasnoj situaciji ne moraju nužno pripadati istoj statusnoj skupini. Primjerice, "novi bogataši" (*nouveaux riches*) su ponekad isključeni iz statusnih skupina privilegiranih jer se njihovi ukusi, načini ophođenja i odijevanja definiraju kao vulgarni.

Statusne skupine mogu stvarati podjele unutar klase. U studiji Banburyja, u Oxfordshireu, provedenoj 1950-ih godina, Margaret Stacey (1960.) je otkrila da pripadnici manualne radničke klase razlikuju tri statusne skupine unutar te klase: "poštovanja vrijednu radničku klasu", "običnu radničku klasu" i "grubu radničku klasu".

Na oblikovanje tih skupina utjecali su ekonomski faktori – primjerice, "grubijani" su često bili u najnižem platnom razredu – ali nisu determinirali status budući da je prihod mnogih "grubijana" bio sličan onome pripadnika drugih statusnih skupina.

Statusne skupine mogu također presijecati klasne podjele. Primjerice, homoseksualci iz različitih klasa uključeni su u organizacije koje se zalažu za prava homoseksualaca, i sudjeluju u događajima poput godišnje proslave "Gay Pride" u Britaniji.

Weberova opažanja o statusnim skupinama su važna jer upozoravaju da u određenim situacijama status, više od klase, čini temelj za oblikovanje društvenih skupina. Usto, postojanje različitih statusnih skupina unutar jedne klase i statusnih skupina koje presijecaju klasne podjele može oslabiti klasnu solidarnost i umanjiti potencijal za stvaranje klasne svijesti. Ti su uvidi ilustrirani Weberovom analizom "stranaka".

Stranke

Weber je definirao stranke kao skupine koje su specifično zaokupljene utjecajem na politiku i stvaranje odluka koje su u interesima njihovih pripadnika. Weberovim riječima, stranke su zaokupljene "stjecanjem društvene 'moći'".

Stranke uključuju niz udruženja, od masovnih političkih stranaka zapadnih demokracija do cijelog niza interesnih skupina i grupa za pritisak koje uključuju profesionalne udruge, sindikate, Automobilski savez i RSPCA. Stranke često, ali ne i nužno, predstavljaju interese klasa ili statusnih skupina. Weberovim riječima, "stranke mogu predstavljati interese determinirane 'klasnom situacijom' ili 'statusnom situacijom'... U većini slučajeva

one su djelomice klasne, a djelomice statusne stranke, no ponekad nisu niti jedno od toga".

Kombinacija klasnih i statusnih interesa može se vidjeti u skupini poput Nacija islama u SAD-u. To je istovremeno religijska skupina, ali i aktivna u pokušajima da postigne političke promjene. Ona čini statusnu skupinu, ali također i klasne interese – većina njenih članova je iz radničke klase.

Weberovo shvaćanje stranaka pokazuje da je odnos između političkih skupina i klase i statusnih skupina daleko od jednostavnog. Baš kao što statusne skupine mogu istovremeno dijeliti klase i prelaziti preko klasnih granica, tako i stranke mogu dijeliti i prelaziti preko istovremeno klasa i statusnih skupina. Weberova analiza klase, statusnih skupina i stranaka pokazuje da niti jedna pojedina teorija ne može zahvatiti i objasniti njihov odnos. Međuigra klase, statusa i stranaka u oblikovanju društvenih skupina je kompleksna i varijabilna i mora se ispitivati u posebnim društvima tijekom određenih razdoblja.

Marx je pokušao reducirati sve oblike nejednakosti na društvenu klasu i tvrdio je da klase oblikuju jedinu značajnu društvenu skupinu. Weber tvrdi da dokazi upućuju na kompleksniju i raznolikiju sliku društvene stratifikacije.

Moderne teorije stratifikacije

Većina suvremenih studija stratifikacija temelji se na marksističkoj ili na weberovskoj perspektivi. Neki moderni sociolozi su ostali bliski izvornim teorijama Marxa i Webera. Drugi su se inspirirali jednim ili drugim od ove dvojice klasičnih sociologa, ali su znatno izmijenili njihove izvorne teorije u pokušaju da opišu i objasne klasnu strukturu kapitalističkih industrijskih društava. Takvi sociolozi se mogu nazvati novim ili neomarksistima, odnosno neoweberovcima.

Postoji dugotrajna rasprava između onih kojih se inspiriraju Marxom i onih koji slijede Webera o tome koji je pristup korisniji za razvijanje sociološkog razumijevanja klasa. Analizirat ćemo tu raspravu dalje u ovom poglavlju kad se budemo bavili različitim klasama u suvremenom kapitalizmu.

Suvremene neomarksističke i neoweberovske teorije klasne strukture u cijelosti također ćemo preispitati pri kraju ovoga poglavlja. U dijelu koji sada slijedi razmatrat ćemo kako se sustav stratifikacije mijenjao tijekom vremena u britanskom društvu.

Promjene u britanskom sustavu stratifikacije

Kao što smo otkrili u prethodnom ulomku, većina suvremenih teorija stratifikacije pod utjecajem je pionirskih radova Marxa ili Webera. Unatoč razlikama između tih sociologa, obojica su pridali primarnu važnost materijalnoj nejednakosti. Marx je smatrao da najvažnije podjele u bilo kojem sustavu stratifikacije potječu iz razlika u posjedovanju bogatstva, posebice posjedovanju sredstava za proizvodnju. Weber je također smatrao posjedovanje bogatstva važnim kriterijem za razlikovanje klasa. Ipak, Weber je više od Marxa naglašavao razlike unutar klase koja nema vlasništva – klase čiji pripadnici ne posjeduju dovoljno da bi mogli živjeti bez rada. Razine prihoda i druge životne mogućnosti za ovu skupinu uvelike ovise o tržišnoj situaciji profesionalne skupine kojoj pripadaju pojedinci.

Niti jedan sustav klasne stratifikacije nije fiksni niti statičan. Distribucija resursa unutar klasnog sustava stalno se mijenja, a veličina i tržišna situacija profesionalnih skupina također se mijenja s vremenom. Sljedeći odjeljci će opisati neke od općih obrazaca promjena u sastavu strukture zanimanja i distribuciji prihoda i bogatstva u Britaniji tijekom dvadesetog stoljeća. Kasnije ćemo

detaljnije ispitati i promjene u položaju posebnih klasa.

Promjene u strukturi zanimanja

Sociolozi od Marxa i Webera nadalje raspravljaju kako je najbolje definirati društvene klase. Mnogi, premda ne i svi, sada zasnivaju svoje klasne kategorije, barem djelomice, na grupiranjima na osnovi zanimanja. Službene državne statistike razlikuju socioekonomske skupine, koje – tvrdi se – grupiraju ljude koji obavljaju poslove sličnog društvenog i ekonomskog statusa.

Premda postoje neslaganja oko toga gdje treba smjestiti granicu između srednje i radničke klase, često je bio slučaj da se manualne radnike smatra pripadnicima radničke klase, a nemanualne radnike pripadnicima srednje klase. U službenim publikacijama tipovi manualnih poslova se obično razlikuju prema razini vještine (kvalificiranosti), s odvojenim kategorijama za nekvalificirane, polukvalificirane i kvalificirane manualne radnike. Nemanualni poslovi se obično dijele u tri kategorije: rutinski nemanualni poslovi, koji uključuju činovničke i tajničke poslove; srednji nemanualni poslovi poput učitelja, medicinskih sestara, knjižni-

Tablica 2.1. Klasa zaposlenja i industrijski status zaposlenog stanovništva u Velikoj Britaniji, 1911., 1921., 1931., 1951., 1971. (u tisućama)

	Ukupno					Muškarci					Žene				
	1911.	1921.	1931.	1951.	1971.	1911.	1921.	1931.	1951.	1971.	1911.	1921.	1931.	1951.	1971.
1. Stručnjaci															
<i>(a) Viši</i>															
poslodavci	—	25	38	34	79	—	25	37	33	75	—	—	—	1	4
samozaposleni	—	36	44	44	59	—	35	41	40	53	—	2	3	4	7
zaposlenici	—	134	158	356	687	—	126	144	326	646	—	8	15	31	40
ukupno	184	195	240	434	824	173	186	222	399	774	11	10	18	36	50
%	1,00	1,01	1,14	1,93	3,29	1,34	1,36	1,50	2,56	4,87	0,20	0,18	0,29	0,52	0,55
<i>(b) Niži</i>															
poslodavci	—	18	15	10	25	—	14	8	7	17	—	4	7	3	7
samozaposleni	—	62	70	42	59	—	20	22	22	37	—	42	48	20	22
zaposlenici	—	600	643	1,007	1,863	—	242	270	463	892	—	357	373	544	971
ukupno	560	680	728	1,059	1,946	208	276	300	492	946	352	403	428	567	1,000
%	3,05	3,52	3,46	4,70	7,78	1,61	2,02	2,03	3,16	5,95	6,49	7,07	6,83	8,18	10,95

sve više utječe. Smatra da se kulture neprestano mijenjaju i zamjera svim onima koji etničke kulture razmatraju kao zasebne entitete. Među njima nisu samo desničarski političari koji zagovaraju "repatrijaciju" britanskih crnaca nego i neki mislioci i sociolozi s lijevice koji se bave etnicitetom. Kad govore o Azijcima ili afrokarijskom stanovništvu kao skupinama čije su kulture posve drukčije od kultura drugih Britanaca, takode su etnički apsolutisti.

Gilroy zato ne odobrava onu vrstu istraživanja o kojima smo govorili u odjeljku "Etnicitet" u ovom poglavlju.

Crnačka kultura

Govoreći o crnačkoj kulturi, Gilroy se usredotočuje na glazbu i kulturu mladih iz afrokarijske skupine. Smatra da je crnačka kultura djelomice nastala kao odgovor na rasizam i izrabljivanje. Tako crnačka glazba i stihovi, od pjesama robova do *reggae*, *rapa* i *hip-hopa* izražavaju radikalne osjećaje. No, crnačka je kultura puno više od odgovora na rasizam: stvarala se u različitim kontekstima i pod različitim utjecajima. Neki su od tih utjecaja afrički i prethode velikom bjelačkom izrabljivanju crnaca.

Crnačka je kultura međunarodna kultura koju je oblikovala dijaspora ili raspršenost afričkih naroda diljem svijeta. U Britaniji su jaki karipski i afroamerički utjecaji. *Reggae* glazba i glazbala na kojima se tradicionalno izvodi utjecali su na crnačku mladež u Britaniji, a to vrijedi i za sjevernoameričke tradicije *soula* i *rapa*. Većina crnačkih glazbenih stilova temelji se na afričkim ritmovima koji su se sačuvali u glazbi robova i koji su potom preneseni na sljedeće naraštaje.

Crnačka glazba i kultura nemaju samo međunarodno podrijetlo nego se i njihov utjecaj osjeća u čitavu svijetu. Gilroy kaže kako se, na primjer, "rastafarijanska kultura raširila od Poljske do Polinezije, a *hip-hop* od Stockholma do Southalla".

Crnačka je kultura utjecala i na bjelačku mladež. Gilroy napada etničke apsolutiste i upućuje na to kako su bijelci usvojili neke elemente crnačke glazbe. Tijekom 1960-ih *mods* i drugi počeli su upotrebljavati riječi iz crnačkoga američkog žargona, npr. *dig*. Na prvim pločama Beatlesi su imali prerađene verzije *rhythm i blues* i *rock and roll* pjesama koje su izvorno snimili crni američki umjetnici. Kasnije su *reggae* ritmovi postali sastavni dio pop-glazbe.

Gilroy nalazi neke dokaze koji govore u prilog tome da je glazba ublažavala neke rasne razlike. U zapadnom Londonu neki su se Azijci počeli baviti *hip-hopom*. Tijekom 1970-ih bijeli i crni glazbenici radili su zajedno u sastavima poput *Specials*, koji je izvodio *ska* glazbu (varijantu *reggaea*) i u svojim pjesmama osuđivali rasizam. Gil-

roy opširno navodi riječi hita "Cockney Translation" Davida Emmanuela iz 1984.

Evo primjera:

Cockney say scarper we scatter
Cockney say rabbit we chatter
We say bleach Cockney knackered
Cockney say triffic we say wackard
Cockney say blokes we say guys
Cockney say alright we say ltes!
We say pants Cockney say strides
Sweet as a nut... just level vibes. Seen.

Prema Gilroyu, to upućuje na povećanu mogućnost da se bjelačka i crnačka radnička klasa zajednički odupru rasizmu i klasnom izrabljivanju. Unatoč razlikama između crnaca i bijelaca, njihove kulture nisu posve odijeljene i jedna na drugu utječu. Gilroy zaključuje u optimističnu tonu, sugerirajući da suradnja crnačkog i bjelačkog stanovništva nudi sliku bolje budućnosti. Različite će kulture napokon možda postati toliko slične da jedni o drugima možda više uopće ni misliti kao o pripadnicima različitih "rasa".

Evaluacija

Mnogi "konvencionalni" marksisti kritiziraju Gilroyev rad. Uputili su mu zamjerke da nije jasno definirao "rasu" i da skupine stalno naziva "rasama". Prema Milesu (1989.), "rase" nisu biološki utemeljene. Otuda "rase" i ne postoje, a izraz "rasa" ne bi se smio upotrebljavati. Također, kritizira Gilroyevu tvrdnju da su "rasni" sukob i drugi neekonomski oblici sukoba zamijenili klasni sukob. Za Milesa i druge marksiste klasni sukob ni pošto nije stvar prošlosti, a ekonomsko izrabljivanje i dalje je važan čimbenik u izrabljivanju etničkih manjina i proizvodnji rasizma.

Bez obzira na nedostatke, Gilroyev je rad važan korak naprijed u usporedbi s mnogim prijašnjim pristupima "rasi" i etnicitetu. Spajajući istraživanje kultura etničkih manjina i istraživanje rasizma, izbjegava preuzak pristup mnogih drugih istraživanja što smo ih razmotrili u ovom poglavlju. Gilroy također raspravlja o odnosu između "rase", rasizma, etniciteta i nacionalnosti i sugerira da je u Britaniji rasizam postao tijesno povezan s jednim oblikom britanskog nacionalizma.

Gilroyev je rad u nekim aspektima anticipirao neke nove teorijske postavke. Posrijedi su, između ostalog, teze da je na djelu razvoj novih etniciteta, da etnički identiteti nisu statični nego se neprestano mijenjaju, da se identiteti fragmentiraju te da su "rasa", etnicitet i nacionalnost u kompleksnom odnosu.

O tim tezama govorit ćemo u nastavku (vidi str. 279-282). No, prije toga, razmotrit ćemo pitanje nacionalizma i identiteta.

Nacionalizam i identitet

Nacionalizam

Važnost nacionalizma

Stuart Hall (1992.) ističe kako su "dva najveća diskursa modernoga doba", liberalizam i marksizam, navela ljude "da očekuju ne oživljavanje, nego postupno nestajanje nacionalističkih strasti".

Prema marksizmu, klase a ne nacije postat će glavni povijesni akteri; liberalizam smatra da globalno tržište, na kojemu trgovina povezuje sve dijelove svijeta, nagrizi razlike među nacijama.

I neki suvremeni sociolozi smatraju da je na djelu proces globalizacije. U tom su procesu nacionalne granice u društvenom životu postale manje važne: nadilaze ih komunikacijski sustavi, npr. satelitska televizija. Tehnologija povezuje svjetska financijska tržišta pa kretanja cijena dionica u jednoj zemlji trenutačno utječu na cijene na drugoj strani svijeta. Važnost nacija smanjena je i zbog djelovanja međunarodnih institucija kakve su UN i EU, a zahvaljujući putovanjima pojedinci imaju širi pogled na svijet (vidi 9. poglavlje).

Međutim, mnogi smatraju da je u posljednjim desetljećima nacionalizam naglo oživio. Pojedinci se više identificiraju sa svojom nacijom negoli s bilo kojom drugom skupinom. Moglo bi se reći da je nacionalizam prisutan u "novome rasizmu", koji je prikazao Gilroy i o kojemu smo govorili u prethodnom dijelu, te u zahtjevima za neovisnošću Škota i Velšana u Britaniji, Baska u Španjolskoj i Bretonaca u Francuskoj. Nacionalizam je odigrao važnu ulogu u slomu SSSR-a, a zahtjevi za neovisnošću, koji su dolazili iz Litve, Estonije, Ukrajine i drugih dijelova zemlje ubrzali su njegov raspad.

U borbi za teritorij u budućim neovisnim državama bivše Jugoslavije bjesnio je građanski rat između Hrvata, Srba i Muslimana. Benedict Anderson tvrdi da se "svaka uspješna revolucija nakon Drugoga svjetskog rata definirala nacionalistički" i smatra:

"Kraj nacionalističke ere", koji se već dugo predviđa, nije ni izdaleka na vidiku. Dapače, u političkom životu našega doba nacija je općenito najprihvaćenija vrijednost.

Anderson, 1983.

Neovisno o tome pridaje li Anderson toliko važnosti nacionalizmu s pravom ili ne, on je nedvojbeno u mnogim teorijama društva zanemaren i

očito je važno obilježje društvenog života, koje po svemu sudeći ne gubi na važnosti.

Definicija nacionalizma

Benedict Anderson smatra da je nacija "izmišljena politička zajednica – izmišljena kao inherentna, ograničena i suverena":

1. Izmišljena je zato jer se većina pripadnika čak i male nacije nikad ne vide ili ne čuju, a ipak misle da pripadaju istoj zajednici. Kakve god nejednakosti dijelile pripadnike nacije, ona se "uvijek podrazumijeva kao duboko, horizontalno drugarstvo".
2. Ograničena je stoga što nacije uključuju neke ljude za koje se smatra da joj pripadaju, a druge isključuju kao autsajdere. Nijedna nacija ne tvrdi da uključuje cijelo čovječanstvo.
3. Suverena je zato jer nacionalizam teži ili veliča neovisnost i samoupravljanje za neku skupinu ljudi.

Anderson tvrdi da su rasizam i nacionalizam posve različiti pojmovi:

1. Rasizam se temelji na "snovima o vječnom onečišćenju". Prema njemu, pojedine skupine ljudi imaju nepromjenjiva, biološka obilježja. Na primjer, Židovi, "sjeme Abrahamovo", "uvijek ostaju Židovi bez obzira na to koju putovnicu nose i kojim jezikom govore i pišu".
2. Nacionalizam, na drugoj strani, ne smatra da pojedinci moraju pripadati određenoj skupini ljudi. Može se postati članom neke nacije, ali nije moguće postati pripadnikom "rase" kojoj pojedinac izvorno ne pripada.

Većina sociologa ne prihvaća Andersonovo mišljenje da su rasizam i nacionalizam posve različiti. Robert Miles (1989.) tvrdi da "ideologije rasizma i nacionalizma imaju zajedničko povijesno podrijetlo". Rasizam je isprva služio kao opravdanje izrabljivanja neeuropijana u raznim dijelovima svijeta. Po svršetku kolonijalizma, onu vrstu rasizma koja je čovječanstvo dijelila na različite biološke skupine zamijenio je nacionalizam, u kojemu pojedinci smatraju da je njihova nacija nadmoćna drugim nacijama.

Miles smatra da su rasizam i nacionalizam slični jer "oba zastupaju prirodnu podjelu svjetskog stanovništva u zasebne skupine koje postoje neovisno o klasnim odnosima". Oba služe tome da opravdaju uvjerenja kako su određene skupine nadmoćne drugim skupinama.

Međutim, Miles ipak priznaje jednu važnu razliku između nacionalizma i rasizma. "Ideologija nacionalizma, za razliku od one rasizma", kaže

Miles, "postavlja određeni politički cilj (nacionalno samoodređenje) i otuda nacrt za političku organizaciju na svjetskoj razini." Dakle, premda se Miles ne slaže s Andersonom u pogledu odnosa između nacionalizma i rasizma, slaže se da se nacionalizam temelji na uvjerenju da neka skupina ljudi mora imati suverenu državu.

Thomas Hylland Eriksen (1993.) ispituje odnos između etniciteta i nacionalizma. Prema njegovu mišljenju, "nacionalizam i etnicitet su srodni pojmovi". Oba se zasnivaju na uvjerenju da je neka skupina ljudi različita i da ima zajedničku kulturu. Međutim, nacionalizam i etnicitet se razlikuju, a razlike koje on uočava polaze od sličnih pretpostavki kao definicije nacionalizma koje su dali Anderson i Miles. Eriksen tvrdi da je nacionalistička ideologija "etnička ideologija koja za neku etničku skupinu zahtijeva državu".

Eriksen priznaje da ta jednostavna definicija donosi izvjesne poteškoće kad se razmotre neki primjeri nacionalizma i etniciteta. Nacionalizam se katkada upotrebljava radi pokušaja ujedinjenja raznolikih etničkih skupina te stoga "naglašava zajednička građanska prava, a ne zajedničke kulturne korijene". Tako, na primjer, na Mauriciusu, mauricijski nacionalizam služi prevladavanju podjela između Hindusa, muslimana, Kineza, Francuza i Afrikanaca.

Nadalje, problem nastaje u nekim marginalnim slučajevima koje se može smatrati primjerima nacionalizma ili etniciteta. Oni nastaju kad neki pripadnici skupine žele punu neovisnost, dok drugi žele veću neovisnost unutar postojeće države. Primjeri su za to Škoti i Baski.

Premda se uglavnom svi slažu da je nacionalizam povezan sa suverenitetom, definicije se razlikuju i ne postoji suglasnost u pogledu točnog odnosa nacionalizma, "rase" i etniciteta.

Immanuel Wallerstein — svjetski sustav i narodi

Dvojbene identitete

Wallerstein (1991.) smatra da u današnjem svijetu ljudi imaju dvojbene identitete. Na pitanje o osjećaju identiteta ljudi iz iste skupine dat će različite odgovore. Kao primjere takvih dvojbi navode odgovore koji se dobivaju na pitanja: "Postoje li Palestinci? Tko je Židov? Jesu li Makedonci Bugari? Jesu li Berberi Arapi? Što je pravilno: Crnjo, Afroamerikanac, Crnac (velikim početnim slovom), crnac (malim slovom)?" Ističe da se "ljudi međusobno prepiru oko pitanja naziva.

Istodobno, rijetki među njima poriču da je to pitanje složeno i zbunjujuće ili dapače, da je samorazumljivo." Nastojeći razumjeti kako se pojedinici nazivaju počinju rabiti, Wallerstein ispituje ka-

ko se različiti tipovi naziva odnose prema razvoju "svjetskoga sustava".

"Rasa", nacionalnost i etnicitet

Na početku analize Wallerstein razlikuje tri načina opisivanja onoga što naziva "peoplehood". To su "rasa", nacija i etnička skupina. On kaže:

"Rasa" bi bila genetička kategorija, koja ima opipljiv tjelesni oblik... "Nacija" se smatra sociopolitičkom kategorijom, koja je nekako povezana s aktualnim ili potencijalnim granicama države. "Etnička skupina" bila bi kulturna kategorija, koja podrazumijeva neke stalne oblike ponašanja što se prenose s naraštaja na naraštaj i koje se u teoriji obično ne povezuje s državnim granicama.

Wallerstein, 1991.

No, ti se izrazi rabe vrlo nedosljedno te su česte prepirke o tome je li neka skupina ljudi rasna, etnička ili nacionalna.

Wallerstein drži da su svi ti pojmovi ideološki: upotrebljavaju se da bi se reklo nešto o prošlosti skupine ljudi i sugeriralo kako bi se sada trebali ponašati. Tako skupina koja je uvjerena da je nacionalna skupina može poduzeti akciju radi osiguranja vlastite države, dok će etnička skupina vjerojatno braniti svoju kulturu.

Prema Wallersteinu, uporaba različitih pojmova može se razumjeti u sklopu svjetskoga sustava — pojam na kojem se temelji čitav njegov teorijski pristup.

Svjetski sustav

Wallerstein pokazuje da je razvoj kapitalizma doveo do razvoja svjetskog sustava.

Kapitalistička se ekonomija postupno širila te je svaki kutak svijeta postao dijelom međunarodne ekonomije. Ta se međunarodna ekonomija temeljila i još se temelji na eksploataciji nekih područja svijeta od strane drugih: područja u jezgri, koja su se najviše razvila, eksploatiraju periferna područja koja su udaljenija od središta kapitalističke ekonomske moći. Područja u središtu tradicionalno se nalaze u Europi, Sjevernoj Americi i Japanu, dok su periferna područja u zemljama koje se često nazivaju Trećim svijetom. No, taj sustav nije nepromjenjiv i položaj pojedinih zemalja može se mijenjati. Mogu postati naprednije i moćnije te se približiti jezgri ili pak mogu slabjeti i pomicati se prema periferiji.

Narodstvo (*peoplehood*) i kapitalističko svjetsko gospodarstvo

Wallerstein tvrdi da "rasa", "nacija" i etnicitet odgovaraju pojedinim odlikama kapitalističkoga svjetskoga gospodarstva:

1. Wallerstein smatra da je "rasa" povezana s osovinskom podjelom rada u svjetskoj ekonomiji.
Prije širenja kapitalizma na sve dijelove svijeta u pojedinim je područjima vladala veća genetska homogenost. Na primjer, prije kolonijalizma i ropstva u Africi je živjelo malo Europljana, a u Europi i Americama malo Afrikanaca. Rasne kategorije počelo se rabiti da bi se razlučilo radnu snagu u središnjim i u perifernim područjima. Za one koji su bili iz snažnijih zemalja jezgre smatralo se da su "rase" superiornije od onih iz slabijih zemalja periferije. Time se pomoglo opravdanju izrabljivanja navodno inferiornih "rasa" od strane navodno superiornih.
Wallerstein uzima Južnu Afriku kao primjer kako su se rasne kategorije nastavile konstruirati zajedno s razlikama između jezgre i perifernih područja. Još dok je u toj zemlji vladao sustav apartheida, kinesko stanovništvo nazivalo se azijskim ili nebjelačkim. Međutim, poslovne ljude koji su im dolazili u posjet iz Japana, moćne zemlje jezgre, smatrali su "počasnim bijelcima" unatoč očitoj rasnoj sličnosti s južnoafričkim Kinezima.
2. Drugo, Wallerstein pokazuje da je "nacija" povezana s "političkom nadgradnjom" svjetskoga sustava. Većina modernih država nastala je kao rezultat svjetskoga sustava. Tako su na primjer 1450. godine politički entiteti poput Svetoga Rimskoga Carstva, Mogulskoga carstva i Burgundske Nizozemske pokrivali područja koja su danas podijeljena na nekoliko zasebnih država. Turska, Sirija, Njemačka i Italija samo su neke od mnogih modernih država koje tada nisu postojale. Tek je kolonijalizam podijelio Afriku na suverene države.
Prema Wallersteinu, nacionalizam se razvio tek nakon stvaranja suverenih država kao konkurenata u svjetskom sustavu. Suparničke države često obuhvaćaju raznolike skupine ljudi i može im prijetiti "unutarnja dezintegracija i vanjska agresija". Promicanje nacionalističkih osjećaja pomaže vladama država spriječiti dezintegraciju i svoje stanovništvo mobilizirati za otpor napadačima izvana. Svaka država ima različit položaj u hijerarhiji država koja tvori suvremeni svjetski sustav. Nacionalistički osjećaji sudjeluju u legitimiranju položaja nacija jezgre u toj hijerarhiji.
3. Treće, etnicitet je povezan sa "složenom hijerarhijom unutar segmenta rada". Premda su svi radnici eksploatirani, neki su eksploatirani više od drugih. Najviše su eksploatirani obično pripadnici etničkih manjina. Različite skupine radnika moraju se ponašati drukčije kako bi obavile svoje zadaće tako da za svoje poslodavce proizvedu višak vrijednosti. Etnicitet podrazumijeva kulturnu razliku, a ona vodi do različitih

tipova socijalizacije u obiteljima koje pripadaju različitim etničkim skupinama.

Te razlike u socijalizaciji pripremaju radnike iz različitih etničkih skupina za različite uloge u kapitalističkim gospodarstvima.

Evaluacija

Wallersteinova teza da je nacionalizam razmjerno nova pojava široko je prihvaćena. Njegova stajališta o rasizmu imaju mnogo zajedničkog sa stajalištima niza marksista. Međutim, njegovi su pogledi na etnicitet vjerojatno najmanje vjerodostojni. Wallerstein ne podastire nikakve dokaze koji bi pokazali da se pripadnici različitih etničkih skupina u svojim obiteljima socijaliziraju za obavljanje različitih poslova u kapitalističkim gospodarstvima.

Kako pokazujemo na drugim mjestima u ovoj poglavlju, etničke manjine u Britaniji nisu ni u kojem slučaju ograničene na niže razine strukture zanimanja (vidi str. 286-287). Premda Wallerstein možda ima pravo da su "narodstvo", "rasa", "eticitet" i "nacionalnost" društvene konstrukcije, upitna su neka njegova objašnjenja načina njihova nastanka.

David McCrone – Sociologija nacionalizma

U djelu *Sociologija nacionalizma* (*The Sociology of Nationalism*, 1998.) David McCrone potanko izlaže sociološke teorije nacionalizma. Smatra da nema teorije koja može objasniti raznolike oblike nacionalizma, no da razumijevanju toga fenomena neke teorije mogu pridonijeti.

Gradanski i etnički nacionalizam, država i nacija

McCrone svoju analizu počinje razlikovanjem gradanskog nacionalizma i etničkog nacionalizma. U gradanskom su nacionalizmu nacionalistički osjećaji vezani za pripadnost određenoj državi. Tako u SAD-u mnoge različite etničke skupine do izvjesne mjere imaju osjećaj odanosti naciji. Povezuje ih zajedničko državljanstvo, a ne zajedničko etničko podrijetlo. U drugim se situacijama nacionalizam usredotočuje više na etnicitet negoli na gradanski status. Na primjer, u nacionalizmu Srba i Hrvata u bivšoj Jugoslaviji, skupine ljudi povezuje vjerovanje u zajedničko etničko podrijetlo. No, McCrone priznaje da takva podjela ima nedostataka. Etničke skupine koje imaju istu gradansku nacionalnost mogu biti međusobno suprotstavljene čak i u zemljama u kojima prevladava gradanski koncept nacionalizma. McCrone pita: "U čemu je smisao endemskog rasizma protiv 'Drugoga' u zapadnjačkim društvima koja se izjašnjavaju za pretežito gradanske definicije dr-

žavljana?" Primjer bi bio rasizam bjelačkoga britanskog stanovništva usmjeren protiv britanskih građana afrokarijskog i azijskog podrijetla. Etnički pluralizam može katkada biti u zavadu s građanskim nacionalizmom.

Nadalje, McCrone razlikuje naciju i državu. Često se smatraju istoznačnicama, kao u izrazu nacija-država, no ne mora uvijek biti tako. Država je zapravo politička i upravna jedinica, ali ljudi mogu imati osjećaj nacionalnog identiteta koji se ne poklapa s političkim granicama. McCrone daje primjere "bezdržavnih nacija" u zapadnjačkim društvima, gdje skupine u pojedinim regijama traže veću samostalnost ili neovisnu državu – Škotska u Ujedinjenom Kraljevstvu, Katalonija u Španjolskoj i Quebec u Kanadi.

Nacije bez države ne moraju uvijek imati čvrst etnički identitet. McCrone kaže: "Škotskost se temelji na životu na istom teritoriju", a ne na zajedničkoj kulturi.

McCrone smatra da su odnosi između države i nacije, teritorija i etniciteta složeni te da otuda ne može postojati samo jedna teorija nacionalizma. Da bismo se u toj složenosti lakše snašli, McCrone razlikuje četiri tipa nacionalizma. Sada ćemo razmotriti svaki od njih.

Nacionalizam i razvoj moderne nacije-države

Taj tip nacionalizma povezan je s razvojem nacije-države u zapadnjačkom društvu. Primjeri su takvih država Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska i SAD. Taj se tip nacije-države općenito smatra proizvodom modernoga doba. Nacija-država počela se radati sa slabljenjem vladajućeg religijskog mišljenja i većim prihvaćanjem svjetovne vlasti. Zato se često povezuje s prosvjetiteljstvom (vidi 15. poglavlje za prikaz prosvjetiteljstva).

Nastanak nacije-države bio je vezan i za raspad carstava, osobito austrijskog, otomanskog i ruskog. Teritorijalne su granice počele označavati najvažnije političke jedinice, a usporedno s tim političkim podjelama nacionalni su osjećaji dobivali na važnosti.

Međutim, razni su autori dali različita objašnjenja nastanka zapadnjačke nacije-države. Neki su ga povezivali s razvojem industrijalizma, drugi s razvojem kapitalizma. Neki su tvrdili da su politički vodeći važni u promicanju nacionalističkih osjećaja i stvaranju ideje nacije gotovo ni iz čega. Na drugoj strani, neki sociolozi misle da su postojeće etničke podjele odigrale važnu ulogu kao polazište za razvoj nacija-država. McCrone pokazuje da su svi ti čimbenici odigrali ulogu u nastanku nacije-države. Slaže se da su ekonomske promjene bile važne, ali kritizira pristupe koji od-

bacuju ulogu etničkih i kulturnih čimbenika. Vjeruje da su oni koji su nastojali izgraditi naciju-državu morali te kulturne i etničke razlike istaknuti.

Sam etnicitet nikada nije bio dovoljan za stvaranje nacije-države, ali mogao mu je pomoći. No ključno je bilo to što je etnički nacionalizam, ondje gdje je bio važan, bio pretvoren u građanski oblik. McCrone za nacionalizam kaže da:

što je implicitniji i ukorjenjeniji, to je vjerojatno moćniji. I zato takozvani "građanski" nacionalizam dugoročno mnogo snažnije mobilizira nego njegova "etnička" varijanta.

McCrone, 1998., str. 171

Kolonijalizam i nacionalizam

Drugi tip nacionalizma što ga razmatra McCrone razvio se u kolonijama i postkolonijalnim društvima. Da bi mobilizirali oporbu kolonijalnim silama kakve su bile Britanija i Francuska, protivnici kolonijalne vlasti često su se pozivali na nacionalni identitet. Antikolonijalni pokreti često su zagovarali i uspijevali stvoriti svjetovne države. No budući da su neke od tih država doživjele ekonomski neuspjeh, nacionalizam je u nekim postkolonijalnim društvima postao tješnje vezan za etnicitet i religiju. U mnogim postkolonijalnim društvima ljudi su imali dvojbene identitete jer su njihovu lojalnost tražile i nacionalnost i religija i etnicitet. Tako je stanovništvo poskolonijalnog Egipta za sebe mislilo da je arapsko, islamsko ili egipatsko. Za njihovu su se odanost nadmetali različiti identiteti. U zemljama poput Indije i Alžira, nacionalistički pokreti koji su stekli neovisnost nisu se mnogo pozivali na religiju ili etnicitet. No kad je izostalo "ekonomsko, društveno i kulturno oslobođenje" koje su obećali, svjetovno oslobođenje "nastupilo je protupokretom koji je mobilizirao kulturu i religiju". Tako je, primjerice, islamski režim ajatolaha Homeinija 1979. svrgnuo svjetovnoga iranskog šaha.

McCrone misli da je ključna komponenta postkolonijalnog nacionalizma ono što naziva "dijalektikom s drugim". Nacionalisti definiraju svoju naciju u razlici prema nečem drugom, u ovom slučaju s kolonijalnom silom. Promjenljivost nacionalizma može objasniti dijalektički odnos između kolonijalizma i postkolonijalizma. Premda je nacionalizam nastao iz protivljenja kolonijalizmu, često je bio svojevrsan zrcalni odraz kolonijalizma. Premda se suprotstavljao kolonijalizmu i dokazivao razliku između kolonije i kolonijalne sile, često je preuzimao isti tip državnog ustrojstva i ideologiju nacije-države kolonizatora. Postkolonijalne države poput Indije usvojile su "sekularnost, znanost i demokraciju", koje se poveziva-

lo s kolonijalizmom. No, drugi nesekularni i neznanstveni oblici nacionalizma nisu posve iščeznuli. Oživjeli su kad sekularna država — osnovana kao zrcalni odraz kolonijalizma — nije ispunila svoje obećanje.

Neonacionalizam

Izraz neonacionalizam McCrone upotrebljava za nacionalističke pokrete za nezavisnost u zapadnjačkim društvima bez vlastite države kakve su Baskija, Škotska i Quebec. Tvrdi da je taj tip nacionalizma teško objasniti prihvaćenim teorijama. Većina teorija zapadnjačkih nacija-država tvrdila je da su se u devetnaestome stoljeću uspješno razvile zasebne nacije te da će se regionalne razlike unutar nacija-država postupno gubiti.

Na primjerima Quebeca, Katalonije i Škotske McCrone pokazuje kako se neonacionalizam razvija kad se steknu neki uvjeti. Obično nastaje u područjima s jakim civilnim društvom. (Civilno društvo može se definirati kao javni život nekog društva za razliku od djelatnosti države i privatnog života u obitelji.) Glavna su obilježja civilnoga društva ekonomija i obiteljska/kućna sfera.

Neonacionalizam se obično razvija u područjima koja imaju snažno gospodarstvo. Tako je bilo zamijećeno da je škotski nacionalizam ojačao nakon otkrića nafte u Sjevernom moru. Također, neonacionalizam se razvija u područjima u kojima ljudi imaju višestruke nacionalne identitete.

Škoti za sebe katkada kažu da su Britanci, Katalonci da su Španjolci i tako dalje. McCrone kaže: "Ta je pluralnost politički resurs koji se može uporabiti u prikladnim okolnostima, a ne nepromjenljiva značajka."

Neonacionalizam obično zagovaraju razmjerno nove političke stranke. Podrška takvim strankama (primjerice Škotskoj nacionalnoj stranci, SNP) i neovisnosti obično nisu posve podudarne. Neki ljudi koji glasaju za takve stranke možda ne žele neovisnost, ali u stranci možda vide način dobivanja veće samostalnosti, ne i neovisnosti. To govori o nejasnoćama koje često obilježavaju takve pokrete.

I napokon, neonacionalizam se može pojaviti ondje gdje su nacije-države u kojima se razvija dio veće nadnacionalne organizacije, na primjer Europske unije ili Sjevernoameričkog udruženja slobodne trgovine (NAFTA, koje je Kanada članica). Takve organizacije smatraju da je teško imati uistinu neovisno gospodarstvo.

Ako se britansko gospodarstvo tijesno poveže s europskim, tada Škotska gubi manje stjecanjem neovisnosti od ostatka Britanije. Škotska kao dio Europske unije čini se manje rizičnim rješenjem

nego Škotska koja je jednostavno neovisna. Tako tješnje veze između društava uključenih u globalizaciju zapravo otvaraju prostor u kojem se mogu razviti regionalni identiteti i pokreti za neovisnost.

McCrone smatra da je nacionalizam u biti više civilne nego etničke prirode. Odbacuje mišljenja prema kojima je neonacionalizam "vraćanje na atavističke ili etničke oblike nacionalizma" ili da se svodi na "oblike politike grupa za pritisak". Umjesto toga, neonacionalizam se mora razumjeti kao "prilagodljivu ideologiju s mnogo aspekata", koja pitanja identiteta povezuje s pitanjima ekonomske i kulturne moći.

Postkomunistički nacionalizam

Slom komunizma u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Europi donio je velike promjene. Neke su države nestale (na primjer, Jugoslavija i Čehoslovačka). Čehoslovačka se podijelila na Češku i Slovačku; Istočna i Zapadna Njemačka ujedinile su se; zemlje poput Poljske, Latvije, Litve i Estonije ponovno su stekle neovisnost, a na ruševinama bivšega Sovjetskoga Saveza nastale su nove države poput Ukrajine, Gruzije i različitih srednjoazijskih republika.

McCrone pokazuje da je u uvjetima velika nezadovoljstva komunističkim režimima nacionalizam postao središtem oporbe komunizmu. Ponudena su različita objašnjenja zašto je to središte postao nacionalizam.

Jedno od najčešćih objašnjenja McCrone naziva teorijom dubokog zamrzavanja. Prema njoj, totalitarni komunistički režim držao je pod nadzorom duboko ukorijenjene, povijesne etničke podjele. Kad se komunizam otopio i kad je oporba postala moguća, ponovo se pojavilo tradicionalno suparništvo među etničkim skupinama. Druga teorija glasi da su političari jednostavno poticali nacionalističke osjećaje kako bi osigurali potporu glasača.

Tako je, na primjer, Slobodan Milošević iskoristio privlačnost srpskog nacionalizma kako bi povećao osobnu potporu. McCrone ne poriče da obje te teorije imaju neke vrijednosti, no smatra da su obje previše pojednostavljene. Zato se okreće djelu Rogera Brubakera (1996.) i tvrdi da njegovo razumijevanje postkomunističkog nacionalizma najviše zadovoljava.

Brubaker razlikuje tri tipa postkomunističkog nacionalizma:

1. Država koja nacionalizira jest oblik nacionalizma u kojem država, često nova, pokušava svoje građane uvjeriti u zajednički identitet. U zapadnoj Europi, ali ne i u istočnoj Europi, države koje nacionaliziraju prilično su uspješno postizale zajednički identitet temeljen na građanskom statusu.

2. Nacionalne su manjine skupine koje su privržene primarno drugoj, često susjednoj, državi. Tako, na primjer, u Rumunjskoj živi znatna mađarska manjina i obratno. U zapadnoj Europi nacionalne manjine nisu tako važne.
3. Nacionalne domovine su teritoriji s kojima se identificiraju ljudi koji smatraju da pripadaju određenim nacionalnim etnicitetima. Tako je Rumunjska nacionalna domovina za etničke Rumunje u Mađarskoj.

Budući da su u bivšim komunističkim zemljama manjine koje nacionaliziraju, države koje nacionaliziraju i nacionalne domovine rijetko u skladu, velika je mogućnost nacionalističkog sukoba; također, velika je mogućnost da političari naglašavaju ili iskorištavaju nacionalne identitete. To osobito vrijedi za područja koja su nekoć pripadala Sovjetskome Savezu. Sovjetski je Savez ljude službeno dijelio na različite nacionalne manjine i tako je osnaživao osjećaj nacionalnog identiteta.

Razmotrivši Brubakerovu analizu nacionalizma, McCrone neke njezine elemente primjenjuje u raspravi o Jugoslaviji. McCrone smatra da se Jugoslavija nije uspjela izgraditi kao država koja nacionalizira jer se premalo ljudi osjećalo Jugoslavenima. Jugoslavenima su se smatrali članovi Saveza komunista i djeca iz mješovitih brakova, no većina ljudi nije se tako osjećala. Osim toga, različiti dijelovi Jugoslavije prilično su se tijesno poklapali s nacionalnim etničkim skupinama, Srbima i Hrvatima. Zato je postojao čvrst temelj za uspostavu etničkih domovina s neovisnim državama.

U Bosni je poteškoća bila u tome što ona nije imala dominantnu nacionalnu etničku skupinu. Najveću skupinu stanovništva (oko 44 posto) činili su Muslimani, potomci ljudi koji su se, kad je to područje bilo dijelom Otomanskoga Carstva, obratili na islam. Islam je prakticirala tek manjina etničkih Muslimana, no oni nisu bili etnički privrženi srpskoj ili hrvatskoj domovini. Bosna i Hercegovina bila je pretežito sekularna i pluralistička regija, u kojoj nije postojala etnička baza za nacionalizirajuću državu. Zbog toga su, kako kaže McCrone, ljudi iz Bosne i Hercegovine bili u "puno nepovoljnijem položaju kad su se suočili s neprijateljima koji su etnicitet, religiju i državljanstvo shvaćali na mnogo jači i opasniji način". Posljedica je bio krvav građanski rat u kojemu su ljudi u Bosni, osobito Muslimani, bili ukliještjeni između teritorijalnih težnji srpskog i hrvatskog nacionalizma.

Budućnost nacionalizma

McCrone zaključuje da su mnogi među prvim teoretičarima nacionalizma potpuno pogrešno mislili

da će njegova važnost slabjeti. Ideologija nacionalizma, da ljudi trebaju imati naciju-državu kojoj pripadaju, nikada nije bila jača. Druge ideologije, kakav je socijalizam, izgubile su na popularnosti, a nacionalizam je postao popularniji. Budući da je tek manjina država etnički i kulturno homogena, nacionalistički sukobi mogu izbiti u mnogim dijelovima svijeta. Postoje i nacije bez države (kad neka etnička skupina nema vlastitu državu) i države bez nacije (kad je teritorij kulturno heterogen). Globalizacija (vidi 9. poglavlje) i nadnacionalna tijela poput Europske unije u nekim su aspektima umanjili moć i važnost država. Međutim, nacionalizam je preživio i razvijao se zato jer je to fleksibilna, prilagodljiva ideologija. S obzirom na brze društvene promjene te sve veću zbrku i neizvjesnost glede identiteta (za raspravu o identitetu vidi u nastavku), nacionalizam može biti učinkovita ideologija za ujedinjavanje skupina ljudi. McCrone zaključuje:

Nacionalistički pokreti mogu, dakle, obuhvatiti kulturnu obranu, potragu za političkim resursima iz centra, a u društvima koja se brzo mijenjaju mogu biti i sredstva društvenog identiteta. Nijedan nacionalizam neće se moći automatski svesti na jedan on njih; sve veća brzina društvene promjene prije će ga učiniti moćnim sredstvom društvenog prosvjeda.

McCrone, 1998., str. 182

Robin Cohen — britanska nacionalnost i identitet

U usporedbi sa zemljama u istočnoj Europi i nekim drugim dijelovima svijeta Britanija već dugo ima državu. Pa ipak, Robin Cohen smatra da nije posve jasno što znači biti Britanac (Cohen, 1994.). Pokazuje da je britanski identitet u mnogim pogledima neodređen i nejasan. Njegovi argumenti upućuju na to kako odnos između nacionalnosti i identiteta nije posve jasan čak ni u zapadnoj Europi.

Cohen razmatra, kako kaže, maglovite granice riječi Britanac. Zamisao o maglovitim granicama potječe iz "maglovite logike" u matematici. To je metoda kojom se napreduje eliminacijom neizvjesnih rubnih dijelova problema kako bi se bolje usredotočilo na sam problem. Slično tome, misli Cohen, možemo doći do srži značenja riječi "Britanac" tako da razmotrimo granice koje Britance dijele od drugih. Te granice mogu biti unutarnje, na primjer granica između Britanaca i Engleza, i vanjske, primjerice granica između Britanaca i "stranaca". Cohen nabraja šest granica:

1. **Keltska granica.** Keltska granica uključuje Irce, Velšane i Škote. Unatoč Aktu o ujedinjenju između Engleske i Škotske iz 1707., Cohen smatra da se "na Škote oduvijek gleda s primjesom straha i s nemalim nerazumijevanjem Engleza".

Misli da su prihodi od nafte dali važan poticaj prema neovisnosti Škotske. Velšani imaju znatno slabiji osjećaj neovisnog identiteta nego Škoti. Njima bi uz ekonomsku neovisnost bilo teže napredovati, a imaju i kraću povijest kao samostalna nacija. Ipak, velški jezik i događaji kakvi su godišnji velški nacionalni *Eisteddfod* daju neku osnovicu za zaseban velški identitet. Irska je nacionalna svijest i jača i za Englesku problematičnija.

Unatoč jakome irskom identitetu, irsko i britansko se donekle preklapaju. Unionisti Sjeverne Irske mnogo se više identificiraju s Engleskom nego Republika Irska. Građani Republike Irske mogu slobodno putovati u Ujedinjeno Kraljevstvo i glasovati na britanskim izborima. Za Engleze je keltska granica "bliska ali neeksplicitna unutarnja granica".

2. **Dominioni.** Neki aspekti engleskoga i britanskoga identiteta vezani su za povijest kolonizacije. Mnogi bijeli Britanci naselili su se u dominionima poput Kanade, Novoga Zelanda, Australije, Južne Afrike i Rodezije. Sve su te zemlje stekle neovisnost i, barem u nekom povijesnom trenutku, u njima su vladali bijeli naseljenici iz Britanije.

Cohen smatra da je u svim tim zemljama britanski identitet postao glavni. Mnogi njihovi građani uspjeli su zadržati britanske putovnice, a njihov pravni i obrazovni sustav obično su zadržali tijesne veze s takvim sustavima u Britaniji. Bijele građane tih zemalja katkada se smatra "rodacima i prijateljima" bijelih britanskih građana. No, kako ističe Cohen, povezivanje britanskoga s bjelačkim postaje sve više prijetno.

Premda su britanski zakoni o useljavanju i državljanstvu bili pod utjecajem rasističke želje da se održi bjelački britanski identitet (vidi str. 211-213), nisu uspjeli održati ono što Cohen naziva "mitom rasno isključiva britanskog identiteta". Čak i rasisti priznaju da je britanski identitet sve teže gledati kao isključivo bjelački. Unatoč neovisnosti i nestanku isključivo bjelačkog britanskog identiteta, neke zajednice bijelaca u bivšim kolonijama nastoje se čvrsto vezati za britanski, često zapravo engleski, identitet.

3. **Carstvo i Commonwealth.** Cohen smatra da Britansko carstvo nije zanimala samo vojna pobjeda i osvajanje političke vlasti u drugim zemljama. Ono je nastojalo također "uspostaviti kulturnu i nacionalnu nadmoć svjetskih razmjera: carstvo u kojem uistinu sunce nikad ne zalazi". Premda neovisne, mnoge bivše kolonije još imaju kolonijalno naslijeđe. Neke njihove institucije još slijede uzor što ga je postavila kolonijalna sila. Jedan je takav primjer indijska držav-

na uprava. Osim toga, Commonwealth održava institucionalne veze između bivših kolonija i "domovine". Zbog takvih su veza neke bivše kolonije, na primjer na Velikim i Malim Antilima i Bahamima, zadržale element britanskog identiteta.

No, Cohen ističe da su britanski politički vođe, napose Margaret Thatcher, Commonwealthu pridavali malo pozornosti. Na drugoj strani, on je za mnarhiju i dalje važna institucija.

4. **Atlantska veza.** Margaret Thatcher nije bila oduševljena Commonwealthom i više je naglašavala takozvane "posebne odnose" između Britanije i SAD-a. Dakako, Britaniju i Sjedinjene Države povezuju povijesne veze. Ne samo što je Amerika bila britanska kolonija nego su i mnogi Amerikanci potomci britanskih emigranata. Premda su Sjedinjene Države kulturno vrlo raznolike, WASP kultura — kultura bijelih anglosaksonskih protestanata — ostaje njezinom najutjecajnijom kulturom. Osim toga, engleski je u Sjedinjenim Državama i dalje glavni jezik. Cohen stoga zaključuje da "srodstvo između Britanaca i mnogih Amerikanaca ostaje: maglovita granica negdje između Ja i Drugoga".
5. **Britanija i Europa.** Jezične veze Britanije s Europom nisu iste kao njezina veza sa Sjedinjenim Državama. Dapače, političke veze Britanije s Europom kroz Europsku uniju tješnje su od njezinih veza sa SAD-om. I dok se stariji Britanci najčešće opiru ideji o tješnjoj europskoj integraciji, s mladima je drukčije. Cohen tvrdi da:

lagana integracija Europe utječe na mladi naraštaj — koji sve više studira, radi, putuje i odmara se na kontinentu i koji zaboravlja svoju rodbinu vani, izruguje se britanskome imperiju i zanemaruje idealističku predodžbu višerasnog Commonwealtha.

Cohen, 1994., str. 32

Dakle, može se reći da su neki mladi Britanci sve bliži više europskom identitetu.

6. **Stranci.** Granica između Britanaca i "stranaca" manje je maglovita od drugih granica. Održanje britanskog identiteta počiva zapravo na definiranju nekih skupina kao "drugih", ljudi koji ne pripadaju, koji nemaju prava biti Britancima. Definiranje "stranca" uključuje "distinkciju između sebe (prihvatljivog, insajdera) i onoga tko je drugi (stranac, autsajder)". No kako pokazuju maglovite granice, ta razlika nije tako oštra i s vremenom se može mijenjati.

Evaluacija

Cohenov rad pokazuje neodređenost, složenost i promjenljivost jednog nacionalnog identiteta — britanskog identiteta. Kolonijalizam i dekolonizacija, migracije, putovanja i političke promjene ut-

Moć, politika i država

Uvod

U ovom poglavlju uglavnom ćemo se baviti prirodom i distribucijom moći u modernim industrijskim društvima.

Mnogi sociolozi tvrde kako je politička sociologija proučavanje moći u njezinu najširem smislu. Tako Dowse i Hughes konstatiraju da se "u politici radi o 'moći', politika se događa kad postoje razlike u moći" (Dowse i Hughes, 1972.). Prema takvoj definiciji, svaki društveni odnos koji uključuje razlike u moći jest politički odnos. Stoga se političkim odnosom može smatrati i odnos roditelja koji određuje obveze u kući svojoj djeci, kao i odnos nastavnika koji nameće disciplinu u razredu; odnos direktora koji organizira svoju radnu snagu, sve do generala koji svojim vojnicima izdaje naredbu da otpočnu bitku.

Međutim, tradicionalno izučavanje politike usredotočuje se na državu i različite institucije vlasti kao što su parlament i sudstvo. Sociologe naročito zanima država, koju proučavaju u odnosu prema cjelokupnom društvu, a ne izolirano.

Sociolozi često razlikuju dva oblika moći, vlast i prisilu:

1. Vlast je onaj oblik moći koji je prihvaćen kao legitiman, to jest kao ispravan i pravedan, i kojem se na toj osnovi pokorava. Prema tome, ako pripadnici britanskog društva prihvaćaju da parlament ima pravo donositi određene odluke i smatraju te odluke zakonitima, parlamentarnu moć možemo definirati kao legitimnu vlast.
2. Prisila je onaj oblik moći koju njoj podložni ne smatraju legitimnom. Tako se, sa stajališta baskijskih nacionalista, aktivnosti španjolske policije i vojske u pokrajini Baskiji mogu smatrati prisilom.

Međutim, razlika između vlasti i prisile nije tako jasno izražena kao što bi se moglo zaključiti iz navedenih definicija. Često se iznose teze kako se oba oblika moći u krajnjoj konzekvenciji temelje na fizičkoj sili i da su oni koji provode zakon u situaciji da pribjegnu fizičkoj sili, bez obzira na to smatra li se njihova moć legitimnom ili ne.

Stoga ćemo, prije svega, proučiti vrlo utjecajna stajališta Maxa Webera o moći i tipovima vlasti.

Max Weber – moć i tipovi vlasti

Max Weber definira moć kao:

izgleda jednog čovjeka, ili određenog broja ljudi, da provedu svoju volju u okviru zajedničkog djelovanja, čak i unatoč otporu ostalih koji u tom djelovanju sudjeluju.

Weber, u: Gerth i Mills, 1948., str. 180

Drugim riječima, moć se sastoji od mogućnosti provođenja vlastite volje čak i kada se drugi protivite vašim željama.

Webera posebno zanimaju razlike između različitih tipova vlasti. Iznosi mišljenje da postoje tri izvora vlasti: karizmatička, tradicionalna i racionalno-legalna.

Karizmatička vlast

Karizmatička vlast zasniva se na odanosti podanika vodi za kojeg se vjeruje da raspolaže iznimnim sposobnostima. Te se sposobnosti smatraju nadnaravnima, nadljudskima ili barem iznimnima u usporedbi s ostalim smrtnicima.

Karizmatički vođe uspijevaju dominirati i kontrolirati svoje sljedbenike izravnim emocionalnim obraćanjem, koje pobuđuje odanost i snažan osjećaj lojalnosti. Primjeri iz povijesti koje možemo smatrati vrlo bliskima karizmatičkoj vlasti uključuju Aleksandra Velikog, Napoleona i Fidela Castra. Međutim, i mnogi obični ljudi, kao što su profesori ili direktori, također koriste osobnu karizmu za vladanje i nametanje vlastite volje.

Tradicionalna vlast

Drugi oblik vlasti Weber naziva tradicionalnom vlašću. Takva se vlast temelji na vjeri u "ispravnost i svetost" postojećih običaja i tradicija. Pojedinci na vlasti zahtijevaju poslušnost podanika na temelju svojeg tradicionalnog statusa, koji je obično naslijeđen. Ponašanjem njihovih podanika upravlja osjećaj lojalnosti i obveze prema čvrsto etabliranim pozicijama moći.

Feudalni sustav srednjovjekovne Europe jedan je od primjera tradicionalne vlasti; vladari i plemstvo na visokim su pozicijama zbog svojeg naslijeđenog statusa, te osobne lojalnosti svojih podanika.

Racionalno-zakonska vlast

Treći tip vlasti koju Weber razlikuje je racionalno-zakonska vlast. Kod takve vlasti, za razliku od karizmatičke i tradicionalne, legitimitet i kontrola nemaju korijen u osobnim kvalitetama vođe i odanosti podanika koju pobuđuju, kao ni u tradiciji. Racionalno-zakonska vlast temelji se na prihvaćanju skupa impersonalnih pravila.

Pojedinci na vlasti u mogućnosti su izdavati naredbe i navesti podanike da se pokore tim naredbama, s obzirom na to da drugi prihvaćaju zakonski okvir koji legalizira tu vlast. Stoga se pokoravamo nalogima sudaca, poreznih inspektora ili vojne uprave, s obzirom na to da prihvaćamo legalni zakonski okvir na kojemu se njihova moć temelji. Pravila na kojima se temelji moć pojedinaca na vlasti racionalna su, dakle koncipirana su tako da se omogućiti postizanje određenog cilja, pri

čemu su jasno specificirana sredstva i načini kako taj cilj postići. Tako je, na primjer, cilj zakona na kojima se temelji pravni sustav, ostvariti kao krajnji cilj "pravdu".

Idealni tipovi

Weber ističe kako se u stvarnosti vlast nikada ne uklapa savršeno niti u jedan od navedenih triju tipova vlasti. Njegove tri kategorije su stoga "idealni tipovi", a svaki od njih definira "čisti" oblik vlasti. U određenim konkretnim primjerima, vlast se može temeljiti na dva ili više izvora. Stoga je moguće pronaći primjere vlasti koji se do određene mjere uklapaju u jedan od ova tri tipa vlasti, ali gotovo nije moguće pronaći savršeni primjer ijednog navedenog tipa.

Weberova nastojanja da definira moć i vlast vrlo su utjecajna. Pluralistička teorija moći i države prihvaća Weberovu definiciju kao temelj za procjenu tko drži moć u modernim industrijskim društvima.

Pobornici pluralističke teorije usredotočuju se na volju (ili želje) pojedinaca ili skupina da ostvare određene ciljeve. Želje ljudi tada se uspoređuju sa stvarnim odlukama koje donosi vlast. Smatra se da one skupine čije se želje ostvaruju imaju više moći od onih koji se takvim odlukama protive. Moć se stoga mjeri uspoređivanjem želja pojedinaca ili skupina koji žele utjecati na politiku vlasti s mjerama koje ta vlast poduzima. (O pluralističkim teorijama moći i države detaljnije se raspravlja na str. 593-601.)

Steven Lukes – radikalno stajalište o moći

Premda mnogi sociolozi prihvaćaju Weberovu definiciju moći, neki smatraju da je ta definicija suviše ograničena. Steven Lukes (1974.) izlaže jedno od alternativnih, radikalnih stajališta o moći. On polazi od teze da moć ima tri dimenzije ili tri lica, a ne tek jedno.

Donošenje odluka

Kao i pobornici pluralističke teorije, i Lukes smatra da je prvo lice moći proces donošenja odluka, pri kojem različiti pojedinci ili skupine izražavaju različita stajališta i preferencije te utječu na donošenje odluka u različitim sferama. Lukes se složio kako bi, u slučaju da vlast prihvaća politiku koju zagovaraju sindikati, to bio dokaz da sindikati imaju moć. Međutim, uvjeren je da je krivo usredotočiti se isključivo na proces donošenja odluka, s obzirom na to da se volja može nametati na niz manje očitih načina.

"Nedonošenje odluka"

Drugo lice moći ne odnosi se na proces donošenja odluka već se usredotočuje na "nedonošenje odluka". Moć se može koristiti i u cilju sprječavanja da određena pitanja uopće dođu u fazu odlučivanja ili sprječavanje samog čina donošenja odluka.

S toga stajališta, pojedinci ili skupine koje imaju moć čine to sprječavanjem onih koji trebaju donositi odluke da sagledaju sva moguća alternativna rješenja ili ograničavanjem dosega odluka koje su ovlašteni donositi.

Tako, na primjer, profesor može svojim učenicima ponuditi mogućnost da određenu zadaću pripreme ovaj ili sljedeći tjedan. U takvoj situaciji, razred naizgled raspolaže određenom moći, s obzirom na to da im je pružena prilika da sami donesu odluku. U stvarnosti, moć je zapravo još uvijek u rukama profesora koji je svojim učenicima

ma ograničio broj mogućih opcija. Učenici ne mogu slobodno donijeti odluku napisati tu zadaću ili ne i nisu u poziciji izabrati neku drugu opciju – na primjer uopće ne napisati zadaću.

Oblikovanje želja

Treće lice moći seže i dalje od naglašavanja važnosti donošenja odluka, kao i sklonosti koje izražavaju članovi društva. Lukes tvrdi kako se moć odražava i u oblikovanju želja, manipulaciji voljom i željama određenih društvenih skupina. Tako se neka društvena skupina može nagovoriti da prihvati, ili čak poželi, rješenje koje je za nju štetno.

Neke feministice tvrde kako u suvremenom britanskom društvu muškarci vladaju i svojim utjecajem nameću svoju volju ženama, uvjeravajući ih da je uloga majke i kućanice najpoželjnija uloga za žene. Feministice tako tvrde da žene koje prihvaćaju takvu ulogu zapravo bivaju eksploatirane od strane muškaraca.

Lukesova definicija moći

Istraživši prirodu moći, Lukes zaključuje kako moć možemo definirati ovako: "A obnaša moć

nad B, kada utječe na B na način koji je protivan njegovim interesima." Drugim riječima, Lukes tvrdi kako se moć obnaša nad onima kojima ta moć šteti, bez obzira na to jesu li svjesni da im šteti ili ne.

Lukes je zaslužan za preciziranje koncepcije moći te upućivanje na činjenicu da moć ima više dimenzija, a ne samo jednu. I sam priznaje kako je percepcija onog što je u interesu određenog pojedinca, ono što je za njega dobro, u krajnjoj konzekvenciji tek stvar shvaćanja. Tako neka žena koja je majka i kućanica može poricati da je njezina uloga manje poželjna od one njezina supruga ili tvrditi da u takvom odnosu nije eksploatirana.

Usprkos tom problemu, ta radikalna definicija moći postaje sve utjecajnija. Posebno često za takvom definicijom posežu marksistički sociolozi, koristeći je za pobijanje dokaza koje koriste sociolozi koji zastupaju drugačija gledišta.

Budući da ćemo mnoge od teorija detaljnije proučiti, pomnije ćemo razmotriti i pitanje definiranja i mjerenja moći. Započet ćemo analizom uloge države s obzirom na moć.

Država

Definicije države

Definicija države vjerojatno je puno manje kontroveržno pitanje od definicije moći. Weber je izložio definiciju države s kojom se većina sociologa uglavnom slaže. On definira državu kao "ljudsku zajednicu koja (uspješno) privlači prava na monopol nad legitimnom uporabom fizičke sile na određenom teritoriju" (Weber, u: Gerth i Mills, 1948.).

U modernoj Britaniji država vlada nad jasno definiranim geografskim područjem, koje uključuje Englesku, Sjevernu Irsku, Wales i Škotsku (premda je u današnjoj Britaniji došlo do određene decentralizacije moći i prijenosa ovlasti na Škotsku, Wales i Sjevernu Irsku).

Većina članova društva uvjerena je kako samo središnja vlast ima pravo uporabiti silu za postizanje određenih ciljeva. I drugi pojedinci ili skupine mogu rabiti nasilje, ali se djelovanje terorista, nogometnih "huligana" i ubojica ne smatra legitimnim. Samo je država u stanju otpočeti rat ili rabiti zakonodavni sustav da bi osudila pojedince na zatvor protivno njihovoj volji.

Na temelju Weberove definicije možemo zaključiti da se država sastoji od vlasti ili zakonodavnih tijela koja donose zakone, birokracije ili državne uprave koja provodi odluke vlasti, policije koja je zadužena za provedbu zakona, te oružanih snaga čija je zadaća štititi državu od vanjskih prijetnji.

Mnogi sociolozi smatraju kako se država sastoji od šireg niza institucija, što bi u Britaniji uključivalo i institucije socijalne skrbi, obrazovne i zdravstvene institucije. Neki sociolozi idu još i dalje i tvrde da su i nacionalizirane industrije (kao što je pošta) dio državnog aparata. Međutim, pri razrađivanju svojih teorija države većina sociologa usredotočuje se na središnje institucije države, kao što su vlada i državna uprava.

Svijetom dvadesetog stoljeća dominiraju "nacije-države", koje smatraju svojim vlasništvom teritorije u svakom kutku svijeta (vidi str. 263-270, na kojima se detaljnije raspravlja o nacionalizmu). Međutim, mada države koje se uklapaju u Weberovu definiciju postoje već tisućama godina, te uključuju i staru Grčku, Rim i Egipat, kao i As-teke u Srednjoj Americi, država je relativno novo obilježje mnogih društava. Antropolozi su otkrili niz nedržavnih, "jednostavnih" društava, koja se ponekad nazivaju akefalnim ili "bezglavim" društvima.

Društva bez države

E. E. Evans Prichard (1951.) bavio se tijekom 1930-ih istraživanjem društva Nuera u Africi. To se društvo sastojalo od 40 različitih plemena, od kojih niti jedno nije imalo poglavara ili poglavicu.

Trebalo je donijeti tek nekolicinu odluka koje bi se odnosile na pleme kao cjelinu, kao na primjer treba li otpočeti napad na susjedno pleme ili inicirati mladiće u odrasle članove plemena. Takve su se odluke po svoj prilici donosile neformalno, putem rasprava između pojedinih članova plemena.

Svaka plemenska skupina zasnovana je na određenom geografskom teritoriju ali ne tvrdi da ima isključivo pravo na tu zemlju. Tako više od polovine članova plemena Nuera živi na područjima na kojima nisu rođeni.

Pravni sustav kao takav nije postojao i niti je jedan određeni pojedinac nije raspolagao posebnom odgovornošću za očuvanje reda u zajednici. Umjesto toga, muškarci koji su smatrali da su njihova prava povrijeđena, obično bi osobu koja je povrijedila njihova prava izazvali na dvoboj do smrti.

U takvoj zajednici nije postojala nikakva vlast niti druge institucije koje bi se pozivale na monopol legitimne uporabe sile, a zajednica nije bila zasnovana na čvrsto definiranom teritoriju. Kao takvo, društvo Nuera smatra se zajednicom bez države.

Feudalna država

Niz sociologa i komentatora društvenih zbivanja smatra da je moderna centralizirana država relativno nova pojava i u mnogim dijelovima Europe. Tvrdi da se takva država nije razvila sve do okončanja razdoblja feudalizma.

U feudalnom društvu legitimna uporaba sile nije bila koncentrirana u rukama središnjih vlasti. Teorijski gledano, monarh je vladao ali je u praksi vojna moć i kontrola nad određenim teritorijima bila u rukama feudalaca koji su nadzirali pojedino područje. Tako Gianfranco Poggi opisuje kako se u Maconnaisu, u feudalnoj Francuskoj, kralj "uglavnom smatrao politički neefikasnom figurom" (Poggi, 1978.). Tako je grofu od Maconnaisa kralj dodijelio zemlju u zamjenu za opskrbu ratnika, ali već u dvanaestom stoljeću i drugi, manje moćni feudanci, kojima je grof ustupio određene teritorije, uspješno su vladali svojim teritorijima i

monopolizirali vojnu moć. Stoga država nije bila koncentrirana na jednom mjestu već u nekoliko odvojenih centara moći rasprostranjenima diljem zemlje.

Tek u sedamnaestom stoljeću francuska monarhija uspijeva uspostaviti vlast nad aristokracijom na cjelokupnom području. Nadalje, tek u devetnaestom stoljeću, sustav prijevoza i komunikacija dovoljno se razvija te omogućuje centraliziranoj državi da uspostavi čvrstu kontrolu nad udaljenim dijelovima teritorija zemlje.

Moderna država

Centralizirana država razvila se tek nedavno u mnogim područjima svijeta, ali je njezina važnost u modernim, industrijskim društvima doživjela značajan porast tijekom devetnaestog i dvadesetog stoljeća.

Tako je, npr., u Britaniji, u tom razdoblju država uvelike učvrstila svoj utjecaj i kontrolu nad ekonomskom sferom, kao i nad institucijama socijalne skrbi, zdravstvene zaštite i obrazovanja. Takav se razvoj odražava na sve veći rast bruto nacionalnog proizvoda (cjelokupna ekonomska aktivnost u društvu koje se može mjeriti monetarnim veličinama) koji institucije vlasti troše. Ekonomisti C. V. Brown i P. M. Jackson (1982.) izračunali su da je udio državne potrošnje u bruto nacionalnom proizvodu rastao s 8 posto 1890. na 29 posto 1932., 40,2 posto 1966. godine, te 51,4 posto 1976. Međutim, u razdoblju između 1977. i 1978. taj udio pada na 38,3 posto (*Independent Budget Review*, 10. ožujka 1999.).

Sve veća važnost države u industrijskim društvima navodi sociologe na zaključak da je toj instituciji potrebno posvetiti više pažnje. Posebno žustre rasprave vode se oko pitanja koje skupine društva kontroliraju državu, i u čijim interesima se državom upravlja. Stoga ćemo sada proučiti niz vrlo različitih socioloških gledišta o moći i državi, a otpočet ćemo proučavanjem funkcionalističkoga gledišta.

Moć – funkcionalistička perspektiva

Većina socioloških teorija slijedi Weberovu definiciju u dva važna aspekta:

1. Weberova definicija moći implicira da oni koji drže moć to čine na štetu drugih. Ona upućuje da postoji fiksna količina moći te stoga ako neki imaju moć, drugi je nemaju. Takvo se stajalište ponekad naziva koncepcijom moći "konstantnog zbroja". Budući da je količina moći konstantna, jedan pojedinac ili skupina drže moć u onoj mjeri u kojoj je drugi ne drže.

2. Druga važna implikacija Weberove definicije je da su pojedinci koji drže moć skloni uporabiti tu moć za promicanje vlastitih interesa. Moć se koristi u cilju promicanja posebnih interesa pojedinih skupina društva. Takvo se stajalište ponekad naziva koncepcijom moći "varijabilnog zbroja", budući da se moć u društvu ne smatra fiksnom ili konstantnom. Umjesto toga, ona je varijabilna, tj. može rasti ili se smanjivati.

Talcott Parsons – koncepcija moći "varijabilnog zbroja"

Moć i kolektivni ciljevi

Parsonsovo poimanje moći razvilo se iz njegove opće teorije o prirodi društva. On polazi od pretpostavke da je vrijednosni konsenzus bitan za održanje društvenih sustava. Iz zajedničkih vrijednosti izrastaju kolektivni ciljevi, to jest ciljevi koji su zajednički svim članovima društva. Na primjer, krenemo li od pretpostavke da je materijalizam temeljna vrijednost zapadnih industrijskih društava, može se smatrati da zajednički ciljevi, kao što su privredna ekspanzija i viši životni standard, potječu iz te vrijednosti. Što su zapadna društva više sposobna realizirati te ciljeve, to je veća moć koja je sadržana u društvenom sustavu. Stoga stalni porast životnog standarda i privredni razvoj zemlje možemo smatrati pokazateljima povećanja moći u određenom društvu.

Parsonsovo shvaćanje razlika u moći unutar društva također potječe iz njegove opće teorije društva. Budući da su ciljevi svim članovima društva zajednički, moć će uglavnom biti uporabljena za promicanje kolektivnih ciljeva. Kao posljedica toga, profitirat će obje strane odnosa moći, te takvim rješenjem obje strane imaju koristi. Na primjer, političari u zapadnim društvima poticati će politiku ekonomske ekspanzije koja će, bude li uspješna, podići životni standard stanovništva općenito.

Tako, s tog stajališta, uporaba moći obično znači da svi dobivaju. To tvori temelj suradnje i reciprociteta koje Parsons drži bitnima za održanje i dobrobit društva.

Vlast i kolektivni ciljevi

Kao što smo vidjeli u 7. poglavlju, po Parsonsu su razlike u moći potrebne za uspješno postizanje kolektivnih ciljeva. Ako članovi društva udruže napore i resurse, veća je vjerojatnost da će ostvariti svoje ciljeve nego u slučaju ako djeluju kao pojedinci. Suradnja širih razmjera zahtijeva organizaciju i vodstvo, što čini nužnim zapovijedanje. Nekima je stoga dodijeljena moć da upravljaju drugima.

Ta moć poprima oblik vlasti. Ona se općenito smatra legitimnom, s obzirom na to da se doživljava kao nešto što promiče zajedničke ciljeve. To ujedno znači da je nekima dodijeljena moć za dobrobit svijeta.

Parsonsovo stajalište možemo ilustrirati i sljedećim primjerima.

Jedan od najvažnijih ciljeva tradicionalnog društva Sioux Indijanaca bio je uspjeh u lovu.

Ta je djelatnost podrazumijevala suradnju i odnose moći. Tijekom ljetnih mjeseci bizoni, koji su glavni izvor prehrane za pleme, okupljali su se u velikim krdoma na sjevernim ravnicama Sjeverne Amerike. Lov na bizone bio je pothvat širokih razmjera, pod zapovjedništvom i kontrolom lovovoda koje su imenovala ratnička društva. Uspješan lov zahtijevao je složenu organizaciju i vodstvo i odvijao se strogo disciplinirano. Lovovode su tako posebno bili zaokupljeni sprječavanjem vatrenih mladih ratnika da prerano krenu u lov i tako natjeraju krdo u stampedo, što bi ugrozilo prehranu cijeloga plemena. Stoga su lovovode bili ovlašteni da fizički spriječe i kazne svakog tko se ne bi pokoravao strogim pravilima i unište im odjeću i konjsku ormu. Tako je cijelo pleme, dodjeljujući moć lovovodama i prihvaćajući takvu moć kao legitimnu i pokoravajući joj se na toj osnovici, uživalo dobrobit od takve vlasti.

Moć u zapadnim demokracijama

Parsonsova analiza osnove političke moći u zapadnim demokracijama tipičan je primjer njegovih stajališta o samoj naravi vlasti. On tvrdi:

Političku podršku valja shvatiti kao općenitu dodjelu moći koja, ako vodi uspjehu na izborima, stavlja izabrano rukovodstvo u položaj koji je analogan položaju bankara. "Ulozi" moći birača su opozivi, ako ne po volji, onda na sljedećim izborima.

Parsons, 1967., str. 339

Baš kao što se novac ulaže u banku, tako članovi društva dodjeljuju moć pojedinim političkim liderima. Kao što ulagač može povući svoj novac iz banke, tako i birači mogu na prvim sljedećim izborima povući moć koju su dodijelili političkim liderima. U tom smislu, moć je u krajnjoj konzekvenciji u posjedu članova društva kao cjeline. Napokon, baš kao što novac donosi kamate ulagaču, tako i dodjeljivanje moći donosi dobrobit biračima, budući da ponajprije služi unapređenju i promicanju kolektivnih ciljeva. Na taj se način moć određenog društva može povećati.

Mnogi sociolozi tvrde da je Parsonsovo razmišljanje o naravi i primjeni moći u društvu naivno. Kritičari Parsonsova gledišta tvrde kako on nije učinio ništa drugo doli preveo u sociološki žargon racionalizacije kojima oni koji drže moć opravdavaju svoju uporabu te moći. Posebno ističu kako Parsons nije uočio da se moć vrlo često rabi i za promicanje osobnih interesa, a ne za dobrobit društva kao cjeline. Takva ćemo kritička stajališta podrobnije razmotriti na sljedećim stranicama.

Moć i država – pluralistička perspektiva

Pluralizam je teorija čiji je cilj objasniti prirodu i distribuciju moći u zapadnim demokratskim društvima. Klasični pluralizam bio je originalni oblik ove perspektive, ali je bio izložen nizu oštih kritika. Neki od pobornika takve perspektive modificirali su svoja stajališta i prihvatili ona pluralista elite, koja su uzimala u obzir neke od tih kritika.

Započet ćemo s opisom i evaluacijom klasičnog pluralizma, a tada ćemo se posvetiti proučavanju pluralizma elita.

Klasični pluralizam

Taj oblik pluralizma pokazuje niz sličnosti s funkcionalističkom teorijom Talcotta Parsonsa. Pluralisti se slažu s Parsonsovim gledištem kako je moć u krajnjoj konzekvenciji u stanovništvu kao cjelini:

1. Prihvaćaju tezu da vlast i država u zemljama zapadne demokracije djeluju u interesu društva te u skladu sa željama svojim članova.
2. Političke sustave zemalja kao što su SAD, Britanija i Francuska smatraju najrazvijenijim sustavima vlasti koji postoje te vjeruju kako su ti sustavi najučinkovitiji način da stanovništvo dobije moć i upravlja zemljom.
3. Uporabu moći putem države smatraju legitimnom, a ne prinudnom, s obzirom na to da se polazi od pretpostavke kako se ta moć temelji na prihvaćanju i suradnji stanovništva.

Međutim, pluralisti se razilaze s Parsonsovim gledištima u tri važna aspekta.

Priroda moći

Prvo, pluralisti slijede Weberova gledišta prihvaćajući koncepciju moći "konstantnog zbroja". Drže da postoji konstantna količina moći koja se distribuira među stanovništvom društva. Ne slažu se s Parsonsovim konceptom moći "varijabilnog zbroja", koji nalazi da je moć resurs koji je u rukama društva kao cjeline.

Posebni interesi

Drugo, ne slažu se s tezom kako u demokratskim društvima postoji općeprihvaćeni vrijednosni konsenzus. Suglasni su s Parsonsom da pripadnici takvih društava imaju određene zajedničke interese i želje. Na primjer, većina stanovništva SAD-a dijeli osjećaj obveze prema ustavu zemlje i političkim institucijama kao što su predsjednik, kongres i izborni sustav.

Međutim, pluralisti se ne slažu da članovi društva imaju zajedničke interese i zajednički vrijednosni sustav glede svakog pitanja. Vjeruju da se industrijsko društvo sve više diferencira u niz društvenih skupina i posebnih interesa. S obzirom na sve specijaliziraniju podjelu rada, broj i raznolikost profesionalnih skupina neprestano raste. Skupine poput liječnika, profesora, poslovnih ljudi i nekvalificiranih manualnih radnika imaju vrlo različite interese. Svaku skupinu obično predstavlja poseban sindikat ili strukovno udruženje te takve skupine mogu vlasti predlagati vrlo različite stvari.

Pluralisti ne poriču postojanje različitih klasa ni podjelu prema dobi, spolu, religiji ili etnicitetu. No, poriču da samo jedna od tih podjela upravlja željama ili djelovanjem pojedinaca. Prema pluralističkom stajalištu, svaki pojedinac ima niz različitih interesa. Muškarac manualni radnik ne mora biti samo član radničke klase, on je i vlasnik automobila, otplaćuje hipoteku, gorljiv je čitatelj knjiga iz knjižnice i otac dvoje djece koja studiraju. Premda neki od njegovih interesa proizlaze iz činjenice da je fizički radnik, drugi imaju korijen u drugim aspektima njegova položaja u društvu. Kao vlasnika automobila, jedan od njegovih interesa bit će i porez na automobile i prihvatljiva cijena goriva. Kao osobe koja otplaćuje hipoteku, njegov su interes kamatne stope; kao korisnik knjižnice, interes mu je da vlast izdvaja više za knjižnice. Napokon, s obzirom na to da je otac djece koja studiraju, njegov interes su i studentske stipendije i potpore. Uzmemo li kao primjer ženu koja obavlja stručan posao, pokazao bi se niz drugačijih interesa.

Utemeljiteljem pluralističkoga gledišta smatra se francuski pisac 19. stoljeća de Tocqueville (1945., prvi put objavljeno 1835.), zastupnik teze da demokratski politički sustav zahtijeva da pojedinci imaju niz specifičnih interesa. Vjeruje da demokracija uopće ne bi mogla funkcionirati kad bi jedna skupina društva dominirala nad svim drugima. Takva situacija dovela bi do tiranije većine: jedna skupina u društvu bila bi permanentno većinska, a interesi i želje manjine bili bi u potpunosti zanemareni.

Primjer takve situacije u suvremenom svijetu je Sjeverna Irska, gdje je populacija podijeljena između protestantske većine i katoličke manjine. Većina pojedinaca toliko se snažno identificira sa svojim vjerskim skupinama da sve druge interese drži sekundarnima. Permanentno postojanje protestantske većine onemogućava stvaranje demokratskog sustava sličnog onome u preostalom dijelu UK-a koje

funkcionira tako da svaki član katoličke manjine ima jednako utjecaja na politiku vlade kao i svaki član protestantske većine.

Država

Treća razlika s funkcionalističkim gledištem proizlazi iz toga što pluralisti opovrgavaju postojanje potpunoga vrijednosnoga konsenzusa. Kako pojedinci imaju različite interese, politički vođe i država ne mogu reflektirati interese svih članova društva u donošenju pojedine odluke.

Pluralisti smatraju da je država nalik neutralnom posredniku koji razmatra sve suprotstavljene zahtjeve različitih slojeva društva. Država tako funkcionira kao posrednik između različitih skupina, čija je zadaća osigurati da svaka od tih skupina ima određeni utjecaj na politiku vlasti, ali niti jednoj se zahtjevi neprestano ne ispunjavaju. U određenoj situaciji vlast može donijeti odluku koja stavlja u povoljniju poziciju vlasnike automobila, npr. odlukom da se izgradi autocesta. Drugom prilikom može se usprotiviti takvu projektu da bi udovoljila zahtjevima zaštitara prirodnog okoliša. U trećem slučaju vlast se može odlučiti za kompromis, zaključujući da je cesta potrebna, ali joj je nužno promijeniti trasu da bi se zaštitilo područje koje zaštitari prirodnog okoliša drže važnim. Pluralisti tvrde da svaka skupina u određenom razdoblju uspijeva zaštititi svoje interese odlukama vlasti, ali zbog podjela u društvu država ne može zadovoljavati interese svih skupina. Riječima Raymonda Arona: "Vlast se usredotočuje na postizanje kompromisnih rješenja."

Klasični pluralizam – političke stranke i interesne skupine

Političke stranke

S pluralističkog stajališta, konkurencija između dviju ili više političkih stranaka bitna je karakteristika predstavničke vlasti. Političke stranke su organizacije čiji je cilj da njihovi predstavnici budu izabrani na položaje u parlamentu ili lokalnoj vlasti. Pluralisti tvrde da borba različitih političkih stranaka za određenu poziciju pruža biračkom tijelu priliku da odaberu svoje lidere, a istodobno je i sredstvo utjecaja na politiku vlade.

Takvo je mišljenje osnovica definicije demokracije Seymoura M. Lipseta:

Demokracija u složenom društvu može se definirati kao politički sustav koji osigurava redovite ustavne mogućnosti promjene vladinih dužnosnika, i društvene mehanizme koji omogućuju najvećem mogućem dijelu populacije da utječe na ključne odluke, izborom između kandidata za političku poziciju.

Lipset, 1981., prvi put objavljeno 1959., str. 27

Da bi vlada bila djelotvorna, Lipset tvrdi da natjecanje između kandidata za određenu poziciju mora rezultirati dodjeljivanjem "efektivne vlasti jednoj skupini" uz postojanje "učinkovite oporbe" u zakonodavnoj vlasti kao instrumenta kontrole moći vladajuće stranke.

Pluralisti tvrde da su političke stranke u demokratskim društvima reprezentativne iz sljedećih razloga:

1. Javnost izravno utječe na politiku stranke jer, da bi stranka bila izabrana na vlast, mora u svojem programu reflektirati želje i interese birača.
2. Ako postojeće stranke u dovoljnoj mjeri ne predstavljaju sve segmente društva, obično se javlja nova stranka, kao Laburistička stranka koja se pojavila na prijelazu stoljeća u Britaniji ili Referendum Party koja je na izborima 1997. vodila kampanju protiv britanskog prihvatanja jedinstvene europske valute.
3. Stranke su odgovorne biračima budući da neće ponovno steći vlast ako zanemare mišljenja i interese javnosti.
4. Stranke ne mogu naprosto zastupati neki posebni interes jer, da bi bile izabrane, moraju imati podršku pobornika različitih interesa u društvu.

No, kao što kaže Robert McKenzie, političke se stranke ne smiju shvatiti kao "jedini prijenosni mehanizam" kojim se političke ideje i programi prenose od građana do zakonodavne vlasti (McKenzie, 1969.). Za vrijeme mandata na vlasti ili u oporbi, stranke "oblikuju i modificiraju svoja načela pod bezbrojnim pritiscima organiziranih skupina građana, koje uglavnom djeluju izvan političkog sustava". Takve skupine poznate su pod nazivom interesne skupine ili grupe za pritisak.

Interesne skupine

Za razliku od političkih stranaka, cilj interesnih skupina nije preuzeti moć u smislu stvaranja vlade, nego nastojati utjecati na političke stranke i na različita ministarstva. Interesne skupine rijetko tvrde da predstavljaju široki spektar interesa; njihov je specifičan cilj zastupati neki određen interes u društvu.

Interesne skupine često se prema ciljevima klasificiraju na "protektivne" ili "promotivne" skupine:

1. Protektivne skupine štite interese određenih segmenta društva. Sindikati, kao National Union of Mineworkers – NUM, profesionalna udruženja kao British Medical Association i organizacije poslodavaca, kao Confederation of British Industry – CBI, klasificirane su kao protektivne interesne skupine.
2. Promotivne skupine više zagovaraju neki određen cilj nego što štite interese određene društvene skupine. Organizacije kao RSPCA (Britansko društvo za zaštitu životinja), Friends of the Earth i Lord's Day Observance Society, klasificiraju se kao promotivne skupine.

3. Članstvo promotivnih skupina obično je mnogobrojnije i raznolikije od članstva protektivnih skupina, budući da je kao kvalifikacija za učlanjenje potrebno samo opredjeljenje za određeni cilj.
4. Za razliku od toga, članstvo protektivnih skupina obično je ograničeno na pojedince određenog statusa: npr. rudara za članstvo u NUM-u.

Razlika između protektivnih i promotivnih skupina u praksi nije jasno izražena, budući da zaštita određenih interesa uključuje i njihovo promicanje.

Interesne skupine mogu vršiti pritisak na niz načina:

1. Financijskim priložima u fondove političkih stranaka, kao npr. prilozi sindikata Laburističkoj stranci.
2. Ilegalnim plaćanjem izabranih zastupnika i državnih dužnosnika – dakle, mitom. Tako je 1994. otkriveno da je barem jedan od članova britanskog parlamenta primio novce od Mohammeda Al-Fayed za postavljanje pitanja u njegovu korist u Donjem domu. Premda to nije posve nezakonito, upućuje da se novac ponekad rabi za omogućavanje pristupa pripadnicima parlamenta i ministrima.
3. Apelima na javno mišljenje. Uspješna kampanja neke interesne skupine može mobilizirati široku podršku javnosti, posebno ako se za slučaj zainteresiraju masovni mediji, čiji se argumenti smatraju zasnovanim. Neke konzervativne skupine vrlo su uspješno koristile takvu strategiju sredinom 1990-ih, kada su demonstratori vodili kampanju za prava invalidnih osoba vezujući se lancima za autobuse na ulazu u Downing Street. Drugi primjer takve akcije je kampanja koju su pokrenuli rock glazbenici 1999. na dodjeli nagrade Brit Awards, a čiji je cilj bio otpis većeg dijela duga zemalja Trećega svijeta.
4. Različitim oblicima građanske neposlušnosti ili izravne akcije. Tim se služe različite interesne skupine. Npr. skupina koja se bori za prava homoseksualaca, Outrage, prekinula je misu nadbiskupa od Canterburyja; oni koji pokušavaju zabraniti lov na lisice; demonstranti koji se bore protiv gradnje novih cesta izgrađujući drvene kućice i tunele, da bi onemogućili radove.
5. Osiguranjem stručnog mišljenja. Često se dokazuje kako u modernom industrijskom društvu vlade ne mogu funkcionirati bez specijaliziranog znanja određenih interesnih skupina. Osiguravajući ekspertizu i stručnu suradnju, interesne skupine imaju priliku izravno utjecati na politiku vlade. U Britaniji predstavnici interesnih skupina danas drže stalna mjesta u stotinama savjetodavnih odbora vlade.

Interesne skupine i demokracija

Pluralisti drže interesne skupine neophodnim elementom demokratskog sustava zbog niza razloga.

Biranje na izborima uključuje tek minimalnu participaciju članova demokratskog društva u politici. Klasični pluralisti su uvjereni da bi što više

ljudi trebalo biti aktivnije uključeno u politiku. Ne vjeruju da je npr. u Britaniji, glasovanje svakih pet godina zadovoljavajuća participacija u politici. Interesne skupine omogućuju nizu pojedinaca – koji nisu članovi političkih stranaka – da participiraju u politici. Tako mnogi članovi udruge *Friends of the Earth* ograničuju svoj interes za politiku na sudjelovanje u aktivnostima te organizacije.

Interesne skupine potrebne jer čak i oni pojedinci koji glasuju za vladu, ne moraju nužno biti suglasni sa svim političkim stajalištima te vlade. U višestranačkom političkom sustavu potrebno je izabrati između cjelokupnih političkih programa koje nude suprotstavljene stranke. Interesne skupine omogućuju modifikaciju politike stranke u određenoj mjeri, uz zadržavanje političke platforme koju podupire većina populacije.

Nema sumnje da je bitno da i glasači stranke koja je izgubila na izborima mogu do određene mjere izraziti svoja stajališta. Klasični pluralisti smatraju kako veliki broj grupa za pritisak i njihova raznolikost omogućuju svim segmentima društva da imaju određeni utjecaj na politička zbivanja.

Prije izbora, stranka koja se natječe ukratko izlaže svoj politički program. Glasateljima je omogućeno odabrati za koga glasovati na temelju izloženih izbornih programa. No, izborni programi ne obuhvaćaju sva pitanja te nerijetko izbijaju problemi koji nisu bili njima obuhvaćeni. Tako izborni programi glavnih stranaka na izborima u Britaniji 1979. nisu uopće spominjali Falklandske otoke, budući da se nije računalo s mogućnošću da bi argentinska vlada mogla odlučiti okupirati to otočje.

Interesne skupine nude mogućnost javnosti da artikulira i obznani svoja stajališta stranci na vlasti i u slučajevima promijenjenih okolnosti ili izbijanja novih problema. Nadalje, interesne skupine mogu mobilizirati pažnju javnosti u pogledu pitanja koja smatraju da vlada zanemaruje ili im posvećuje nedovoljno pažnje. Tako britanska interesna skupina nazvana *Shelter* privlači pažnju javnosti i vlasti na problem beskućnika, dok *Animal Liberation Front* vodi kampanju za zaštitu prava životinja.

Klasični pluralisti drže da u zapadnim demokracijama mnoštvo skupina predstavlja i reflektira stajališta svih segmenata društva i svih nijansi političkih stajališta. Tako svatko tko smatra da vlast zanemaruje određena pitanja, može osnovati grupu za pritisak sa željom da ispravi nedostatak u funkcioniranju demokratskog sustava.

Mjerenje moći

Pluralisti nude empirijske dokaze kojima podupiru svoju tvrdnju da se zapadnim društvima upravlja u skladu s demokratskim načelima. Dokazi se temelje na pokušaju dokazivanja kako je politika vlade

odraz kompromisa između želja različitih posebnih interesa u društvu. Stoga se pluralisti usredotočuju na ono što nazivamo prvim licem moći: proces donošenja odluka.

Pluralisti tako uspoređuju odluke koje određena vlada donosi sa željama javnosti, kao i sa željama koje izražavaju različite skupine populacije. Na temelju dokaza dobivenih ispitivanjem javnog mnijenja i političkih platformi interesnih skupina, pluralisti dolaze do zaključka da su zemlje poput Britanije i SAD-a doista demokratske.

Robert A. Dahl – *Tko vlada?*

Jedna od najpoznatijih studija koja podupire pluralističko gledište je (*Tko vlada*) *Who Governs* Roberta A. Dahla (1961.). Dahl je istraživao lokalnu politiku u New Havenu u Connecticutu; proučavao je niz "donošenja odluka" u tri glavna problemska područja:

1. obnova gradskih naselja, koja uključuje urbanističku obnovu gradskog središta;
2. političke nominacije, s posebnim naglaskom na problemu izbora gradonačelnika;
3. obrazovanje, što je uključivalo pitanja kao što su lokacija škola i nastavničke plaće.

Dahl iznosi tvrdnju da bi odabirom cijele ljestvice različitih pitanja, moralo biti moguće ustanoviti monopolizira li jedna skupina donošenje odluka u poslovima lokalne zajednice.

Dahl nije našao nikakve dokaze da jedna skupina dominira procesom donošenja odluka, već zaključuje kako je vlast raspršena na niz različitih interesnih skupina. Ustanovio je da se interesne skupine uključuju u lokalnu politiku samo kad su na dnevnom redu pitanja koja smatraju izravno relevantnima za svoje interese. Dahl tvrdi da dokazi upućuju da je lokalna politika proces pogađanja i kompromisa, a ni jedna skupina ne dominira procesom donošenja odluka.

Tako su za pitanje obnove grada bila zainteresirana velika poduzeća, sindikat i lokalno sveučilište. Gradonačelnik i njegovi pomoćnici donosili su najvažnije odluke u dogovoru s različitim interesnim skupinama te ponudili program prihvatljiv svim zainteresiranim stranama.

Dahl odbacuje mišljenje da donošenjem odluka upravljaju ekonomski interesi i zaključuje:

Privredni uglednici daleko su od toga da budu vladajuća skupina, naprosto su jedna od mnogih u kojima se sporadično javljaju pojedinci koji su u stanju utjecati na politiku i postupke gradskih dužnosnika. Gotovo sve što bismo mogli reći o njihovom utjecaju, može se s jednakim opravdanjem reći za barem još pet ili šest drugih skupina iz New Havena.

Dahl, 1961., str. 72

Moć u Velikoj Britaniji

Slične studije o nacionalnoj politici radili su u Britaniji i istraživači pluralisti. U jednoj od važnih studija koja se usredotočila na donošenje odluka, Christopher J. Hewitt (1974.) istraživao je 24 politička pitanja koja su razmatrana u britanskom parlamentu između 1944. i 1964. Pitanja su se odnosila na četiri glavna politička područja:

1. vanjsku politiku (tj. Suesku krizu iz 1956.),
2. ekonomsku politiku (npr. nacionalizaciju cestovnog prijevoza tereta),
3. politiku socijalne skrbi (npr., Zakon o stanarinama iz 1957.),
4. socijalnu politiku (npr., uvođenje komercijalne televizije)

Hewitt je uspoređivao odluke parlamenta sa stajalištima interesnih skupina koje su bile uključene i tadašnjim javnim mnijenjem. U nekim slučajevima odluke su favorizirale jedne interesne skupine, a isključivale ostale. U drugim su slučajevima vladine odluke favorizirale neke skupine, ali su "pravljene znatni ustupci skupinama suprotnih interesa". No, Hewitt nalazi da ni jedna interesna skupina nije trajno dobivala. Konstatira kako se "stječe dojam da vlada nije posebno favorizirala niti jednu poslovnu skupinu, niti bilo koga drugog".

Podaci istraživanja javnog mnijenja bili su dostupni za 11 od 24 postavljena pitanja. Samo u jednom slučaju – ukidanje smrtno kazne 1957. – odluka parlamenta suprotstavila se javnom mnijenju.

Hewittovo istraživanje upućuje da su u britanskom parlamentu zastupljeni vrlo različiti specifični interesi i javno mišljenje općenito. On zaključuje:

Slika nacionalne moći koju otkrivamo upućuje na "pluralističku" interpretaciju, s obzirom na to da su u mnoga pitanja uključeni različiti sukobljeni interesi, a da pritom niti jedan interes nije konzistentno uspješan u ostvarivanju svojih ciljeva.

Hewitt, 1974.

Konfederacija britanske industrije – CBI

Proučavanje odnosa između vlade i Konfederacije britanske industrije – Confederation of British Industry (CBI) – kojim su se bavili Wyn Grant i David Marsh (1977.), navodi na slične zaključke.

CBI je stvoren 1965., spajanjem triju udruga poslodavaca. Članstvo u CBI-ju uključuje većinu najvećih industrijskih poduzeća u Britaniji. CBI direktnim kanalima komunicira s vladinim ministrima i najvišim državnim dužnosnicima, a zadaća mu je promicati interese privatne industrije, posebno sektora proizvodnje. Da bi ocijenili utje-

caj CBI-ja na vladu, Grant i Marsh proučavali su četiri zakonske odluke iz 1967. do 1972. godine:

1. CBI se žestoko protivio Zakonu o čeliku i željezu 1967. godine (Iron and Steel Act), kojim je ponovno nacionalizirana industrija željeza i čelika. Laburistička je vlada odbacila mišljenje CBI-ja. Prema Grantu i Marshu, CBI je "vodio gotovo potpuno neuspješnu, defenzivnu politiku".
2. Cilj donošenja Zakona o čistom zraku iz 1968. (Clean Air Act) bio je smanjenje stupnja onečišćenja zraka. Uključene su bile CBI i Nacionalno udruženje za čist zrak (National Society for Clean Air). CBI postiže da se u zakon unesu dvije modifikacije te je zakon bio kompromis između stajališta dviju interesnih skupina.
3. Zakon o odlaganju otrovnog otpada iz 1972. (The Deposit of Poisonous Wastes Act) bavio se odlaganjem krutog i polukrutog toksičnog otpada. Konzervativna vlada našla se pod snažnim pritiskom skupina za zaštitu okoliša, a posebno skupine Warwickshire Conservation Society, koja je pridobila široku podršku javnosti. Premda je CBI uspio osigurati neke važne ustupke, ni u kojem slučaju nije dobio bitku. Grant i Marsh primjećuju: "Moglo bi se zaključiti da nova interesna skupina (Warwickshire Conservation Society), gotovo bez stalnih zaposlenika, može u nekom specifičnom slučaju imati jednako snažan utjecaj kao CBI."
4. Zakon o industriji iz 1972. (The Industry Act) bio je usmjeren na regionalni razvoj. CBI-ju je bilo naročito stalo da vlada ne stekne pravo kupovanja dionica privatnih industrija. Članovi Konfederacije bili su sumnjičavi prema bilo kakvim mjerama koje bi vladi omogućile veću kontrolu nad privatnom industrijom. Međutim, TUC je bio skloniji izravnim ulaganjima vlade, posebno u radno intenzivne uslužne industrije, čime bi se olakšao problem nezaposlenosti. U praksi, čini se da ni jedna od tih dviju skupina nije imala većeg utjecaja, premda je TUC bio zadovoljniji konačnom verzijom donesenog zakona nego CBI. Vlada je slijedila razmjerno neovisnu politiku, koja je bila odgovor na "neposredne zahtjeve ekonomske i političke situacije", a ne na pritisak ikoje od interesnih skupina.

Grant i Marsh zaključuju da "CBI ima vrlo malo izravnog utjecaja na vladinu politiku". Unatoč svojem moćnom članstvu i pristupu najvišim instancama vlade, "mogućnost CBI-ja da utječe na razvoj događaja ograničena je potrebom vlade da zadrži podršku birača i djelovanjem drugih interesnih skupina".

Pluralizam i politika u suvremenoj Britaniji

Premda nema detaljnijih studija o suvremenoj politici temeljenih na pluralističkom gledištu, moguće je tvrditi da niz dokaza upućuje kako institucije vlasti s pažnjom prate djelovanje raznolikih interesnih skupina. Također se može zaključiti da vlada često slijedi politiku koja uživa potporu javnog mnijenja.

Balansiranje niza različitih interesa nije tipično za razdoblje premijerke Margaret Thatcher (1979.–1991.), nego je karakterističnije za razdoblje vlade Johna Majora (1991.–1997.) i Tonyja Blaira (1997.–). Tako je npr. John Major nastojao uspostaviti ravnotežu između gledišta pobornika i protivnika europskih asocijacija politikom "pričekajmo, pa ćemo vidjeti" ("wait and see"), kad je bila riječ o tome treba li Britanija prihvatiti uvođenje jedinstvene europske valute. Nova laburistička stranka pod vodstvom Tonyja Blaira otvoreno nastoji reagirati na stajališta niza grupa za pritisak, kao i sagledati niz različitih posebnih interesa. Njegova je vlada npr. uvažila stajališta radničkih sindikata donoseći zakon o minimalnoj plaći, te dajući prava sindikatima na priznanje od strane poslodavaca u slučajevima kada su izvjesni uvjeti ispunjeni.

S druge strane, Blairova vlada nije ponovno uvela sve zakone o sindikatima koji su opozvani u doba konzervativne vlade, jer bi se tim mjerama oštro protivili predstavnici CBI i druge skupine. Nadalje, laburistička je vlada aktivno nastojala konzultirati se s vodećim poslovnim ljudima te uzimati u obzir i njihove poslovne interese i želje.

U govoru prilikom donošenja proračuna 1999. ministar financija pokušao je naglasiti nepristranost vladina pristupa:

Donoseći ovaj proračun, posljednji u dvadesetom stoljeću... napuštamo stoljetne besplodne konflikte između lijevoorijentiranih vlada koje su prečesto podcjenjivale poduzetništvo i stvaranje bogatstva, te desnoorijentiranih vlada koje prečesto nisu pokazivale dovoljno sluha za javne službe i pravednost.

Gordon Brown, navedeno u: *The Independent Budget Review*, 10. ožujka 1999., str. 12

Tim proračunom smanjena je stopa poreza na dobit korporacija, što je zadovoljilo interese biznisa; povećano je izdvajanje za umirovljenike, što je odraz želje mnogih sindikata i skupina poput one *Help the Aged*; porasle su cijene goriva (što je obradovalo mnoge organizacije za zaštitu prirodnog okoliša, premda su prijevoznici protestirali protiv toga. Iako sve grupe za pritisak nisu bile u potpunosti zadovoljne proračunom, on može pružiti primjer kako suvremene vlade nastoje uvažiti i zadovoljiti interese vrlo različitih skupina.

Pluralizam – kritika

Velik broj podataka iz istraživanja, kao što je ono Dahla i Rosea u Americi ili Hewitta i Marsha u Britaniji, govori u prilog pluralističkom gledištu. Međutim, pluralizam je pretrpio i niz ozbiljnih kritika. Kritički se ocjenjuju metode koje pluralisti koriste da bi izmjerili moć, kao i empirijski dokazi

koji su proturječni njihovoj tezi kako je u zapadnim demokracijama moć disperzirana.

Nedonošenje odluka i neopasne odluke

Marksisti i drugi pobornici teorije sukoba zaključuju da pluralisti zanemaruju neke aspekte moći. Posebno tvrde da se pluralisti usredotočuju samo na prvo lice moći, donošenje odluka.

Tako John Urry (u: Urry i Wakeford, 1973.) vjeruje kako pluralisti zanemaruju mogućnost da neki posjeduju moć kojom će spriječiti da određena pitanja dođu u fazu odlučivanja. Kao posljedica takvog nedonošenja odluka jest donošenje neopasnih odluka – odluka koje ne mijenjaju iz temelja ustrojstvo kapitalističkih društava.

S toga stajališta, u interesu je moćnih da raznim interesnim skupinama omoguće da utječu na donošenje neopasnih odluka. Time se stvara iluzija istinske participacije i pridonosi stvaranju mita o demokratskom ustroju društva. Prikriva se prava osnova moći i time zaštićuju moćni. Pluraliste možemo kritizirati zbog neposvećivanja dovoljno pažnje onome što je Steven Lukes (1974.) nazvao trećim licem moći. Ne uzimaju u obzir mogućnost da su želje izražene u ispitivanju javnog mnijenja ili želje grupa za pritisak možda tek odraz manipulacije onih koji stvarno drže moć. Marksističkom retorikom, takve odluke ponekad mogu odražavati lažnu klasnu svijest pripadnika društva koji nisu svjesni što su njihovi istinski interesi. Istinska je moć možda u rukama onih koji kontroliraju institucije kao što su mediji i obrazovni sustav, čime igraju važnu ulogu u oblikovanju stajališta i mišljenja pojedinaca.

Posljedice odluka

Neki autori otkrili su i druge načine kojima se može mjeriti moć. Tako Westergaard i Resler tvrde da je "moć vidljiva samo u svojim posljedicama" (Westergaard i Resler, 1976.). Zakonske odredbe koje donosi vlada ponekad nemaju željeni učinak. Premda postoji niz zakonskih odredbi čiji je cilj popraviti lošu poziciju siromašnih, Westergaard i Resler su uvjereni da "dolazi do tek neznatne stvarne redistribucije bogatstva":

1. Proučavanjem stvarnih odluka mogao bi se steći dojam kako su interesi siromašnih zastupljeni u politici vlade.
2. Proučavanjem rezultata takvih odluka i politike vlade dobivamo posve drukčiju sliku.

U svakom slučaju mnogi sociolozi poriču da vlade u zapadnim demokracijama monopoliziraju moć. Vlada može pokušati smanjiti razinu nezaposlenosti u zemlji da bi takvim potezom osigurala pobjedu na sljedećim izborima. Međutim, vlada nema dovoljno moći da bi mogla kontrolirati sve poteze velikih korporacija, koje mogu odlučiti za-

tvoriti neke od postojećih tvornica i proglasiti dio radne snage viškom ili pak investirati profite u druge zemlje. Prema nekim teoretičarima globalizacije, sve je vjerojatnije da je upravo to istina (vidi str. 624-633).

Proturječni dokazi i podaci

Sve izneseno nameće temeljno pitanje o metodama mjerenja moći koje rabe pluralisti, ali ima osnove i za puno ozbiljnije kritike. Neki upućuju da neke interesne skupine mnogo snažnije utječu na odluke vlade nego druge. Vladin postupak donošenja odluka ne podupire uvijek stajalište da je moć ravnomjerno raspodijeljena među svim skupinama društva ili da je država u ulozi "nepristranog i neutralnog posrednika".

Istraživanje koje su u Britaniji proveli David Marsh i David Locksley (1983.) ne slaže se s podacima koji podupiru pluralističko gledište budući da upućuje kako interesne skupine koje predstavljaju industriju u nekim pitanjima imaju snažniji utjecaj od drugih skupina. Tako je 1978. CBI uspio odgovoriti tadašnju laburističku vladu od donošenja zakona kojim bi tvornički radnici dobili pravo postati članovima upravnih odbora kompanija. Na sličan je način 1975. pritisak CBI-ja i londonske uprave odigrao značajnu ulogu u uvjeravanju laburističke vlade da odustane od predložene nacionalizacije 25 najvećih industrijskih tvrtki u Britaniji.

Marsh i Locksley tvrde da sindikati znatno utječu na zakonodavstvo koje regulira politiku cijena i plaća te odnose poslodavaca i zaposlenika, iako je njihov utjecaj na mnoge druge sfere vladine politike mnogo slabiji. Unatoč tomu, posljednjih godina utjecaj sindikata zasigurno slabi. Može se tvrditi da su želje sindikata sustavno ignorirale vlade pod vodstvom Margaret Thatcher i Johna Majora od 1979. do 1997. Tijekom tih 18 godina grupe za pritisak, koje su predstavljale milijune radnika, imale su neznatan utjecaj na vladine odluke, a koje su ih se izravno ticale.

Promotivne skupine bez sumnje raspolazu mnogo slabijim utjecajem od protektivnih. U istraživanju politike nuklearnih sila Hugh Ward (1983.) otkriva da se "antinuklearni pokret u Britaniji pokazao vrlo neuspješnim". Interesne skupine, poput *Friends of the Earth*, nisu uspjele natjerati tadašnje vlade da odustanu od gradnje nuklearnih elektrana. Ward tvrdi da su velike tvrtke kao što su Central Electricity Generating Board, UK Atomic Energy Authority i General Electric Company (GEC) puno snažnije utjecale na tadašnje vlade od grupa za pritisak koje su se protivile ekspanziji nuklearnih postrojenja.

Premda je britanska vlada odustala od gradnje novih nuklearnih elektrana, glavni razlozi takve

odluke bili su visoki troškovi proizvodnje energije u usporedbi s konvencionalnim izvorima. Ni druge antinuklearne kampanje nisu bile uspješnije u ostvarivanju svojih ciljeva. Usprkos znatnoj podršci koju je Kampanja za antinuklearno razoružanje (CND) uživala u 1980-im, britanske su vlade nastavile naručivati nuklearne podmornice Trident, kao zamjenu za Polaris. Stoga izgleda da vlade uzimaju u obzir gledišta grupa za pritisak, ali često i ne.

Nezastupljeni interesi

Klasični pluralisti pretpostavljaju da su ne samo sve interesne skupine jednako moćne već i da su svi glavni interesi u društvu zastupljeni putem ove ili one skupine. Ta je pretpostavka također upitna.

Razmjerno nedavna pojava udruženja potrošača i savjetovališta za građanstvo može se shvatiti kao zastupanje interesa potrošača nasuprot interesima velikog biznisa i interesa građana nasuprot vladinoj birokraciji. Ne može se pretpostaviti da takvih interesa nije bilo, da nisu bili ugroženi ili adekvatno predstavljeni prije postojanja takvih organizacija. Tako su nezaposleni skupina koja, za razliku od poslodavaca i zaposlenika, nema protektivnu grupu za pritisak koja bi ih predstavljala.

Preispitivanje temeljnih postavki klasičnog pluralizma

Ne iznenađuje da su zbog niza kritika klasičnog pluralizma, neki od njegovih pobornika modificirali svoja stajališta. David Marsh, koji je iznio niz dokaza u prilog klasičnom pluralizmu, u kasnijoj je fazi odbacio pluralistički pristup te prihvatio ono što naziva fragmentirani model elita (Grant i Marsh, 1977., Marsh, 1983., Budge, McKay i Marsh, 1983.).

Robert A. Dahl (1984.) još podržava ideal pluralističke demokracije, ali je sada sklon prihvatiti i da postoje određene dileme. Ne smatra kako se SAD savršeno uklapa u taj ideal. Ključna je dilema neravnopravna distribucija bogatstva i prihoda. Bogatim je pojedincima puno lakše aktivno i učinkovito participirati u političkom životu. Dahl također primjećuje da vlasnici velikih tvrtki i osobe koje kontroliraju velike tvrtke imaju znatnu moć koja se odražava u donošenju odluka. Dahl stoga apelira na nužnost snažnije demokratske kontrole nad velikim tvrtkama, te na smanjenje nejednakosti bogatstva i prihoda.

Pluralizam elita

Neki pluralisti odgovaraju na takve napade modificiranjem svoje teorije, prihvaćajući tezu da kla-

sični pluralizam pokazuje i određene slabosti.

David Marsh opisuje niz pokušaja objašnjenja distribucije moći i funkcioniranja države teorijama pluralizma elita (Marsh, 1983.). Te teorije pokazuju znatne sličnosti s klasičnim pluralizmom:

1. drže da su zapadna društva pretežito demokratski ustrojena,
2. vlast smatraju procesom kompromisa,
3. slažu se da je moć široko raspršena.

S druge strane:

1. te teorije ne prihvaćaju da svi članovi društva raspolazu istom moći,
2. ne usredotočuju se samo na prvo lice moći,
3. elite, vođe skupina, smatraju glavnim sudionicima procesa donošenja odluka.

Predstavničke elite – J. J. Richardson i A. G. Jordan

J. J. Richardson i A. G. Jordan (1979.) analiziraju britansku vladu iz perspektive pluralizma elita. Tvrdi kako su konzultacije različitih skupina najvažnije obilježje britanske politike. Interesne skupine nisu jedine skupine uključene u taj proces, već i vladina ministarstva te nacionalizirane i privatne tvrtke imaju važnu ulogu u pregovorima na kojima se definira buduća politika. Vlada pokušava svesti konflikte između predstavnika organiziranih skupina na najmanju moguću mjeru, te osigurati dogovor različitih strana zainteresiranih za određeno pitanje.

U takvim okolnostima, da bi neka zemlja bila uistinu demokratska, nije potrebna participacija najvećeg dijela populacije. Posebne interese članova, a u biti i nečlanova, nekih organizacija predstavljaju elite, kao što su sindikalni vođe i viši dužnosnici promotivnih skupina.

Nejednaki utjecaj

Richardson i Jordan ne tvrde da sve skupine raspolažu jednakom moći ili da svi segmenti društva imaju skupine koje ih predstavljaju. Važan faktor koji određuje stupanj utjecaja interesne skupine jest radi li se o institucionalnoj ili izvaninstitucionalnoj skupini:

1. Institucionalne skupine vlada smatra legitimnim predstavnicima određenih interesa društva, te se stoga redovito s njima konzultira u pitanjima koja te skupine smatraju relevantnima.
2. Izvaninstitucionalne skupine ne uživaju takav status, i vlada se s njima uglavnom ne konzultira.

Prema Richardsonu i Jordanu interesi institucionalnih skupina, kao npr. udruge farmera National Farmers' Union i CBI-ja, imaju veći utjecaj na

vladu od izvaninstitucionalnih skupina, kao što je CND.

Richardson i Jordan ističu da su neke skupine u društvu u znatno povoljnijoj poziciji za poduzimanje akcija s ciljem nametanja promjene politike vlade od drugih. Tako je NUM u 1970-ima pokazao znatnu moć prijetnjom štrajkom, što je za vladu bilo ozbiljan problem, s obzirom da je dovedena u pitanje opskrba energentima.

No, Richardson i Jordan spremni su priznati da neki interesi uopće nisu adekvatno zastupljeni. Dok učitelji imaju dobro organizirane sindikate koji zastupaju njihove interese pred vladom u pitanjima obrazovanja, roditelji nemaju nikakvu ekvivalentnu organizaciju.

Usprkos nekima od očitih nedostataka demokracije u Britaniji, Richardson i Jordan vjeruju kako i drugi faktori djeluju na vladu da ne zanemaruje interese značajnog segmenta populacije. Razlog je tome što se skupine koje smatraju da vlada zanemaruje njihove interese obično bolje organiziraju, ne bi li prisilile vladu da uvaži i njihova stajališta.

Na primjer, sve donedavno vlade većine industrijskih društava pokazivale su slab interes za pitanje zaštite okoliša. Kad su problemi zbog onečišćenja i uništenja prirodnog okoliša postali ozbiljniji, pojavile su se nove interesne skupine, kao *Greenpeace* i *Friends of the Earth*, koje su nametnule i ta pitanja na dnevni red političkih rasprava. Situacije u kojima interes određenog segmenta društva nije zastupljen i nadalje će biti samo privremene.

Mjerenje moći

Stajališta pluralista elita su razrađenija nego klasičnih pluralista, osobito kad je riječ o problemu mjerenja moći. Kao i klasični pluralisti, Richardson i Jordan ističu važnost proučavanja odluka da bi se odredilo čije se želje ispunjavaju. Ali, oni istražuju i drugo lice moći: raspravljaju tko ima utjecaj na izbor pitanja koja će ući u proces odlučivanja. Slažu se da je moguće da dobro organizirane skupine u određenom vremenu sprječavaju da određena pitanja dođu na dnevni red političkih rasprava.

Kao ilustraciju svoje tvrdnje citiraju istraživanje M. Crensona u kojem se uspoređivalo dva grada u Indiani, East Chicago i Gary, u kojima je u jednakoj mjeri zrak onečišćen kao posljedica industrijske aktivnosti. U East Chicagu su poduzete mjere saniranja tog problema već 1949., dok su u Garyju industrijske korporacije uspješno sprječavale da se pitanje onečišćenja raspravlja sve do sredine 1950-ih. Gary je gotovo u potpunosti ovisio o čeličnoj industriji, te je važnost te industrije prijedila gradske vlasti da poduzmu bilo kakve akcije.

Ponovno Richardson i Jordan ne vjeruju da nedonošenje odluka ozbiljno potkopava demokraciju. Tvrdi da "dokazi upućuju kako je sve teže vršiti vlast". Vjeruju da su u modernim demokracijama interesne skupine u mogućnosti nametnuti stavljanje određenih pitanja na dnevni red političkih rasprava, čak i kad se to protivi željama vlade i drugih organiziranih interesnih skupina. Ilustrirajući situaciju u Britaniji, navode primjer *Smoke Abatement Society*, koje je prisililo vladu da 1956. donese Zakon o čistom zraku, kao i aktivnosti Akcijske grupe za siromaštvo djece, koja je na dnevni red političkih rasprava početkom 1970-ih vratila problem siromaštva.

Jedan od razloga zašto pojedini novi problemi ponekad brzo postaju važnima u političkoj areni jesu aktivnosti zastupnika u parlamentu koji nisu članovi kabineta (tzv. *backbench MP's*). Oni žele napredovati u karijeri te pokazuju svoj talent boreći se za rješavanje novih problema.

Wyn Grant – grupe za pritisak i pluralizam elita

U novijim djelima Wyn Grant (1999.) podupire ono što je u biti pozicija pluralista elita. Proučavajući ulogu grupe za pritisak, primjećuje niz važnih političkih promjena u Velikoj Britaniji:

1. Moć grupa za pritisak koje su bile najutjecajnije tijekom 1970-ih, oslabila je. Stoga i TUC i CBI gube ključnu ulogu u pregovorima s vladom, premda još zadržavaju određeni utjecaj.
2. Broj grupa za pritisak sve je veći tako da je u današnjem društvu vrlo malo interesa nezastupljeno.
3. Grupe za pritisak više se ne usredotočuju isključivo na Westminster i na promjenu politike vlade. Sada postoji "niz arena" u kojima one pokušavaju ostvariti utjecaj. Ta područja danas uključuju i Europsku uniju i sudove, a u budućnosti će uključivati i parlamente Walesa, Škotske i Sjeverne Irske. Neke grupe za pritisak nastoje izravno utjecati na aktivnosti ljudi, a ne pokušavaju ostvariti cilj prisiljavajući vladu da poduzme određene mjere. Na primjer, naftna kompanija Shell spriječena je da svoju rashodovanu naftnu platformu Brent Spar potopi u Sjeverno more, zbog djelomično bojkota proizvoda te tvrtke koji su potakle grupe za pritisak, čija je briga zaštita okoliša.
4. Povezano s prethodno rečenim je i sve snažnija uporaba raznih oblika izravne akcije; npr. dizanje u zrak cisterni s mlijekom u Cheshireu od strane skupina za zaštitu prava životinja; oslobađanje kuna zlatica s farmi, koje je organizirao *Animal Liberation Front*; niz intervencija protivnika izgradnje cesta, kao i pokušaj farmera da blokiraju luke i time spriječe uvoz irske govedine. Takve metode imaju različite rezultate, ali neke su se pokazale djelotvornima. Izravnom akcijom ne samo da se dobiva velik publicitet već se ponekad znatno povećavaju troškovi izgradnje

cesta ili uzgoja kuna zlatice, tako da te djelatnosti postaju ekonomski neisplative zbog ukidanja novčanih poticaja.

5. Usprikoš porastu izravnih akcija, povećava se i broj grupa za pritisak koje vlada konzultira. Neke od skupina koje su prije smatrane izvaninstitucionalnim, kao npr. *Greenpeace*, vlade sve više prihvaćaju kao kompetentne za konzultaciju oko pitanja koja one smatraju važnima. Unatoč tome, Grant i dalje vjeruje da postoji razlika između institucionalnih i izvaninstitucionalnih skupina. Kao i drugi pluralisti elita, vjeruje da institucionalne skupine snažnije utječu na politiku od izvaninstitucionalnih, premda i potonje skupine ponekad mogu ostvariti svoje ciljeve izravnom akcijom.

Grant zaključuje da "unatoč tolikim pričama o 'novoj' Britaniji i 'novoj' politici, kad je riječ o politici grupa za pritisak, situacija je više-manje ista" (Grant, 1999.). Grupe za pritisak još uvijek omogućuju Britaniji da ostane istinski demokratska, iako nema sumnje da su neke grupe utjecajnije od drugih.

Pluralizam elita – kritički osvrt

Pluralizam elita odgovorio je nekima od kritika koje su bile upućene klasičnom pluralizmu. Dopušta mogućnost da je moguće, barem u određenom razdoblju, da neki interesi u društvu nisu zastupljeni, te da su neke skupine moćnije od drugih. Priznaje da svi pojedinci nisu aktivno zastupljeni u politici, te se ne oslanja isključivo na mjerenje prvog lica moći, procesa donošenja odluka. Međutim, analize pluralista elita možda nisu zadovoljavajuće u tri aspekta:

1. Zaključujući da demokracije ne funkcioniraju na savršen način, podaci koje iznose dovode u sumnju temelje pluralističkog stajališta kako je moć široko raspršena u zapadnim industrijskim društvima.
2. Premda priznaju da postoje lideri elita, ne razmatraju mogućnost da te elite možda monopoliziraju moć, te tu moć koriste za zadovoljavanje vlastitih interesa.
3. Pluralisti elita priznaju da postoje dva lica moći, ali zanemaruju treći. Ne istražuju moć nekih članova društva koji su u poziciji snažno utjecati na želje drugih.

Teorija elita

Teorija elita razlikuje se i od pluralističkih i od funkcionalističkih teorija budući da polazi od toga da moć u društvu monopolizira tek neznatna manjina. Teorija elita smatra da je društvo podijeljeno na dvije glavne skupine: vladajuću manjinu koja posreduje kroz državu te one kojima se vlada.

Međutim, teorije elita se na niz načina i razlikuju. Ne slažu se u pitanju je li vladavina elita poželjna ili dobra za društvo, a razlikuju se i u zaključcima o tome je li vladavina elita neizbježna ili ne. Također se u potpunosti ne slažu tko tvori elitu ili elite.

Klasična teorija elita

Teoriju elita prvi su razvili talijanski sociolozi Vilfredo Pareto (1848.–1923.) i Gaetano Mosca (1858.–1911.). Obojica smatraju kako je vladavina elita neizbježna i odbacuju mogućnost da bi proleterska revolucija mogla dovesti do uspostavljanja komunističkog društva. S obzirom na to, oštro se suprotstavljaju Marxovu stajalištu o moći i državi.

Budući da vladavinu elite smatraju neizbježnom, nijedan ne smatra kako je potrebno išta poduzeti za okončanje takvog stanja. Pareto i Mosca se slažu da su temelj vladavine elite superiorna osobna svojstva pojedinaca koji tvore elitu. Pare-

to vjeruje da su pripadnici elite lukaviji i inteligentniji od ostalih, dok Mosca smatra da imaju razvijenije organizacijske sposobnosti. Kako ljudi nisu jednaki, neki će uvijek pokazivati bolje sposobnosti od drugih, te će stoga i u društvu zauzeti elitne pozicije.

Oba teoretičara smatraju kako, osim osobnih svojstava svojih članova, elita svoju moć duguje i unutarnjoj organizaciji. Ona tvori kohezivnu, povezanu manjinu, nasuprot neorganiziranoj i fragmentiranoj masi. Kao što kaže Mosca: "Moć manjine je neodoljiva u odnosu na svaku pojedinu osobu u većini." Najvažnije odluke koje se tiču društva donosi elita. Čak i u društvima koje smatramo demokratskima te će odluke obično odražavati interese elite, a ne želje naroda. Zagovornici teorije elita prikazuju većinu populacije kao apatičnu i nezainteresiranu za bitna pitanja današnjice. Masom stanovništva uglavnom vlada i manipulira elita, tako da masa pasivno prihvaća propagandu koja opravdava vladavinu elite.

Premda među raznim zagovornicima teorija elita postoji izvjesna sličnost, ima i bitnih razlika.

Vilfredo Pareto

Pareto (1863., prvi put objavljeno 1915.–1919.) posebno ističe psihološke karakteristike za koje smatra da su osnovica vladavine elite. Tvrdi da postoje dva osnovna tipa vladajuće elite, koje (slijedeći svojeg

intelektualnog pretka i zemljaka Machiavellija) naziva lavovima i liscima:

1. Lavovi stječu moć svojom sposobnošću za izravnu i oštru akciju i, kao što im ime govori, skloni su vladati pomoću sile. Vojne diktature dobar su primjer za tu vrstu vladajuće elite.
2. Za razliku od njih, lisci vladaju pomoću lukavština i prijevara, pomoću diplomatske manipulacije i vješte kombinatorike. Pareto je vjerovao da europske demokracije mogu poslužiti kao dobar primjer tog tipa elite.

Pripadnici vladajuće elite duguju svoje pozicije ponajprije svojim osobnim kvalitetama, bilo lavljim, bilo lisičjim svojstvima.

Velike promjene u društvu nastupaju kada jedna elita zamijeni drugu, proces koji Pareto naziva cirkulacijom elita. Sve su elite sklone dekadenciji; one "opadaju u kvaliteti i gube snagu". Ponekad, zbog lažnog života i privilegija koje vlast donosi, postaju mekane i nedjelotvorne ili suviše nefleksibilne da bi bile spremne reagirati na promijenjene okolnosti.

Usto, svakom tipu elite nedostaju svojstva njezine suprotnosti, bitna da se zadrži moć u dužem vremenskom razdoblju. Eliti lavljih svojstava nedostaje mašta i lukavosti potrebne da se zadrži vlast, te će morati, da bi nadoknadila taj nedostatak, prihvatiti i lise iz mase. Postupno se lisci infiltriraju u cijelu elitu te tako mijenjaju njezin karakter. Liscima, međutim, nedostaje sposobnosti za snažniju i odlučnu akciju, povremeno nužnu da bi se zadržala moć. Organiziranoj manjini lavova je cilj restaurirati snažnu vladu, i nakon nekog vremena eventualno zbaciti elitu lisaca.

Dok za Marxa povijest konačno završava s komunističkom utopijom, povijest je za Pareta beskonačna cirkulacija elita. Ništa se nikad zapravo ne mijenja i povijest jest, i uvijek će biti, "groblje aristokracije".

Kritika Pareta

Paretovo shvaćanje povijesti pretjerano je pojednostavljeno. On odbacuje razlike između političkih sustava kao što su zapadne demokracije, komunističke jednopartijske države, fašističke diktature i feudalne monarhije, smatrajući ih varijacijama na osnovnu temu. Sve su one u biti primjeri vladavine elita te su, s obzirom na to, razlike među njima nevažne.

Pareto nije uspio pronaći metodu mjerenja i razlikovanja navodno superiornih svojstava elite. On naprosto polazi od pretpostavke da su svojstva pripadnika elite superiorna onima masa. Njegov kriterij podjele na lavove i lise je njegova vlastita interpretacija stila vladavine elita.

Pareto ne nudi ni mogućnost mjerenja procesa dekadencije elite. Izražava osobno mišljenje da je vjerojatno da će neka elita, ako ne dopušta mogućnost obnavljanja odozdo, vrlo brzo izgubiti snagu i vitalnost, te biti kratkog vijeka. Ipak, kao što bilježi T. B. Bottomore (1993.), brahmani – elitni sloj u kastinskom sustavu Indije – bili su zatvorena skupina koja se uspjela održati stotinama godina.

Gaetano Mosca

Poput Pareta, Gaetano Mosca (1939.) je vjerovao da je vladavina manjine neizbježna karakteristika društvenog života. To vjerovanje temeljio je na povijesnim dokazima te tvrdio da se u svim društvima:

pojavi dvije klase – klasa koja vlada i klasa kojom se vlada. Prva, koja je uvijek malobrojnija, obnaša sve političke funkcije, monopolizira moć i uživa prednosti koje moć donosi, dok druga, mnogobrojnija klasa, djeluje po direktivama i pod kontrolom prve.

Mosca, 1939.

Poput Pareta, i Mosca je uvjeren kako je vladajuća manjina superiorna masi populacije. On tvrdi da se vladajuća manjina "razlikuje od mase kojom upravlja kvalitetama koje joj daju stanovitu materijalnu, intelektualnu ili čak moralnu superiornost", te stoga nudi sociološko objašnjenje te superiornosti, smatrajući je produktom društvenog podrijetla elite.

Za razliku od Pareta, koji je vjerovao da su kvalitete potrebne za vladavinu elite jednake za sva vremena, Mosca tvrdi da se one razlikuju od društva do društva. Dok u nekim društvima npr. pristup eliti osiguravaju hrabrost i junaštvo u borbi, u drugima se ključnim smatra vještina i sposobnost stjecanja bogatstva.

Teorija elita i demokracija

Pareto je moderne demokracije shvaćao tek kao još jedan oblik dominacije elite. S prezirom je odbacivao svako mišljenje da je posrijedi progresivniji i reprezentativniji sustav vlasti. Mosca je pak, posebno u kasnijim tekstovima, tvrdio da postoje bitne razlike između demokracije i ostalih oblika vladavine elite. U usporedbi sa zatvorenim sustavima, kao što su kastinsko i feudalno društvo, vladajuća je elita u demokratskim društvima otvorena. Veća je mogućnost da se stvori elita iz široke lepeze društvenih sredina. Posljedica je toga da u odlukama koje donosi elita mogu biti zastupljeni interesi različitih društvenih skupina. Većina stoga može imati određeni stupanj kontrole nad vladom u društvu.

Kako je postajao sve skloniji demokraciji, Mosca je počeo tvrditi da je "moderna predstavnička

država omogućila gotovo svim političkim snagama, gotovo svim društvenim vrijednostima, da sudjeluju u upravljanju društvom". Ali, Mosca se zaustavlja korak prije doslovnog prihvaćanja Lincolnove slavne definicije demokracije kao "vladavine naroda, od naroda i za narod" (navedeno u: Bottomore, 1993.). Kako kaže Mosca, demokracija je vladavina naroda, može čak biti i vladavina za narod, ali nikad ne može biti vladavina naroda. Vladavina elite ne može se izbjeći. Demokracija stoga ne može biti ništa više do predstavnička vladavina, s elitom koja predstavlja interese naroda.

Unatoč sklonosti demokraciji, Mosca je zadržao loše mišljenje o masama. Uvjeren je da im nedostaje sposobnosti za samoupravljanje, a elita im je potrebna da ih vodi i usmjerava. Mosca je zapravo osuđivao proširenje prava glasa na sve pripadnike društva, uvjeren da bi ga valjalo ograničiti na srednju klasu. Tako je ostao do kraja uvjereni "elitist".

Teorija elita i SAD – C. Wright Mills

Dok Pareto i Mosca pokušavaju jednom općom teorijom protumačiti prirodu i raspodjelu vlasti u svim društvima, američki sociolog C. Wright Mills (1956.) nudi manje ambicioznu i manje obuhvatnu verziju teorije elita. Mills ograničava svoju analizu na američko društvo tijekom 1950-ih.

Za razliku od ranih teoretičara elita, Mills ne vjeruje da je vladavina elite neizbježna. Zapravo, shvaća ju kao razmjerno novu pojavu u SAD-u. Za razliku od Pareta, koji s dozom cinizma prihvaća dominaciju elite nad masom, Mills takvu dominaciju iz temelja osuđuje. Kako smatra da se vladavina elite temelji na eksploataciji masa, Mills se odlučuje za teoriju elita koja se temelji na sukobu. Budući da elite i mase imaju različite interese, to stvara mogućnost konflikata između tih dviju skupina.

Elita moći

Pišući tijekom 1950-ih, Mills tumači vladavinu elite institucionalnim, a ne psihološkim kategorijama. Odbacuje mišljenje da pripadnici elite imaju superiorna svojstva ili psihološke karakteristike koji ih izdvajaju iz ostalog dijela populacije. Umjesto toga, tvrdi da je struktura institucija takva da oni koji su na vrhu institucionalne hijerarhije uglavnom monopoliziraju moć. Neke od institucija zauzimaju ključne pozicije u društvu, a elita obuhvaća one koji drže "vođeće pozicije" u tim institucijama.

Mills identificira tri ključne institucije:

1. velike korporacije,
2. vojska,
3. savezna država.

Pojedinci koji zauzimaju vodeće položaje u tim institucijama tvore tri elite. U praksi, međutim, interesi i aktivnosti tih elita dovoljno su slični i povezani da tvore jednu jedinu vladajuću manjinu, koju Mills naziva elitom moći. Elita moći stoga uključuje "podudaranje ekonomske, vojne i političke moći". Mills npr. tvrdi kako je "američki kapitalizam sada dobrim dijelom vojni kapitalizam". Dakle, ako tenkovi, topovi i rakete u velikim količinama izlaze iz tvornica, zadovoljeni su interesi i ekonomske i vojne elite. Na isti način, dokazuje Mills, veliki biznis i državu "ne možemo više shvaćati kao dva odijeljena svijeta". On o političkim liderima govori kao o "pomoćnicima" ekonomske elite, te tvrdi da se političke odluke sustavno donose u korist divovskih korporacija.

Konačan rezultat podudaranja ekonomske, vojne i političke moći jest stvaranje elite moći koja vlada američkim društvom i donosi sve odluke u važnim nacionalnim i internacionalnim pitanjima.

Jedinstvo elite

Međutim, situacija nije oduvijek takva. Elita moći duguje svoju prevlast promjeni u "institucionalnom okruženju".

Tijekom 19. stoljeća ekonomska je moć bila fragmentirana na mnoštvo sitnih poduzeća. Već 1950-ih moć postaje koncentrirana u rukama nekoliko stotina divovskih korporacija "koje snažno utječu na kreiranje ekonomske politike".

Politička je moć bila na isti način fragmentirana i lokalizirana, a posebno je zakonodavstvo pojedinih država bilo gotovo posve neovisno o slaboj centralnoj vladi. Savezna je vlada potkopala autonomiju pojedinih država, a politička se moć sve više centralizirala.

Sve ozbiljnija prijetnja izbijanja međunarodnog sukoba dovela je do znatnog porasta opsega i moći vojske. Lokalna policija, pod kontrolom pojedine države, zamijenjena je vojnom organizacijom kojom se upravlja iz središta.

Te su promjene dovele do centralizacije moći donošenja odluka. Rezultat je da se moć sve više koncentrira u rukama ljudi koji zauzimaju vodeće položaje u ključnim institucijama.

Mills smatra da kohezija i jedinstvo elite moći dodatno jača zbog sličnosti društvenog podrijetla svojih članova i preklapanja osoblja između tri elite. Članovi elita regrutiraju se uglavnom iz viših slojeva društva; uglavnom su protestanti, rođeni u Americi, iz urbanih područja na istoku SAD-a. Povezuje ih slična izobrazba, a u društvu se kreću u istim visokoprestiznim klubovima. Posljedica je toga da uglavnom dijele slične vrijednosti i sklonosti, što je osnovica uzajamnog povjerenja i suradnje.

Unutar elite moći česte su fluktuacije osoblja između tri elite. Tako direktor neke korporacije može postati političar ili obratno. U svako doba moguće je da pojedinci imaju uporište u više nego jednoj eliti.

Vladavina elita

Mills primjećuje da američkim društvom vlada elita moći "dosad nevidene snage i neodgovornosti". Tvrdi kako je epohalne odluke, kao što je odluka da se Amerika uključi u Drugi svjetski rat, kao i odluka o bacanju atomske bombe na Hirošimu, donijela upravo moćna elita a da se gotovo uopće nije obazirala na želje i stajališta američkog naroda.

Usprkos činjenici da se takve odluke tiču svih pripadnika društva, elita moći nije za svoje postupke i odluke odgovorna ni izravno javnosti, ni bilo kojem tijelu koje zastupa javni interes. Mills ne vidi nikakve bitne razlike između dviju najvećih političkih stranaka, demokrata i republikanaca, te stoga konstatira da javnost nema pred sobom pravi izbor između alternativnih političkih programa.

Millsova analiza većinu populacije prikazuje kao pasivnu, nijemu masu kojom upravlja elita moći, izlažući je "instrumentima psihičke kontrole i manipulacije". "Čovjeku iz mase", isključenom iz vodećih pozicija moći, masovni mediji, koji su pod kontrolom elite, određuju što da misli, što da osjeća, što da radi i čemu da se nada. Nezainteresiran za bitna pitanja današnjice, "čovjek iz mase" usredotočen je na svoj osobni svijet rada, dokolice, obitelji i susjedstva. Neometana kontrolom javnosti, elita moći može se posvetiti vlastitim interesima – moći i povećanju vlastitog ugleda.

Samoregrutacija elita u Britaniji

Gledišta C. Wrighta Millsa o elitama u SAD-u mogu se primijeniti i na Britaniju. Niz istraživača otkriva kako većina onih koji zauzimaju elitne pozicije u Britaniji potječu iz manjine populacije vrlo privilegiranog društvenog podrijetla. To pravilo potvrđuje se na širokoj lepezi elita u Britaniji, te uključuje političare, suce, visoke državne službenike, pripadnike višeg vojnog establišmenta, kao i direktore velikih kompanija i vodećih banaka. Razina samoregrutiranja elita vrlo je visoka: djeca pripadnika elite vjerojatno će i sama imati elitne pozicije.

Niz dokaza također upućuje da postoji određeni stupanj kohezije unutar elita kao i između različitih elita. Pojedinci mogu zauzimati pozicije unutar više od jedne elite: poziciju ministra u vladinu kabinetu ili člana parlamenta mogu imati direktori velikih kompanija. Pojedinci mogu prelaziti iz jedne elite u drugu; bivši biznismen Geoffrey Robin-

son je 1997. postao ministar u prvom kabinetu Tonyja Blaira. Direktori kompanija mogu biti članovi uprava većeg broja različitih kompanija.

Pripadnici elita obično imaju slično obrazovno podrijetlo. Mnogi članovi elite pohađali su privatne škole te sveučilišta Oxford ili Cambridge. John Rex dokazuje da je cilj takvog obrazovanja odgojiti buduće kreatore najvažnijih odluka i uvjeriti ih u legitimnost statusa quo. Time se stvara mogućnost da pripadnici elita zajednički štite vlastite interese. Rex kaže:

Cjelokupan je sustav školstva i obrazovanja "establišmenta" koncipiran tako da među onima koji moraju zauzeti pozicije moći i odlučivanja osigura zajedničko, jedinstveno mišljenje o legitimnosti postojećeg poretka.

Rex, 1974.

Studije koje ćemo sada izložiti nude dokaze o postojanju takvih elita u Britaniji.

Kreatori najvažnijih odluka

U jednoj studiji iz 1970-ih, Tom Lupton i Shirley Wilson pratili su rodbinske odnose i veze stečene ženidbom šest kategorija "donositelja najvažnijih odluka". Te kategorije uključuju ministre, najviše državne dužnosnike i direktore Bank of England, pet velikih banaka, gradskih poduzeća i osiguravajućih društava (Lupton i Wilson, 1973.).

Lupton i Wilson sastavili su 24 rodbinska dijagrama, koji obično obuhvaćaju tri generacije, te pokazali rodbinske odnose stečene i rođenjem i brakom. Rezultati pokazuju da su 73 kreatora najvažnijih odluka zastupljena na tim dijagramima, što čini 18 posto ukupnog broja ljudi uključenih u 24 proširene obitelji. Očito je da među elitama koje su analizirane postoje tijesne rodbinske veze i veze stečene brakom, te da su neke obitelji nerazmjerno zastupljene u redovima donositelja najvažnijih odluka.

Parlamentarni zastupnici

Tablica 9.1. pokazuje rezultate istraživanja Georgea Borthwicka *et al.* o stupnju naobrazbe konzervativaca zastupnika u parlamentu. Uspoređuju se novoizabrani članovi parlamenta 1979., 1983. i 1987. godine s onima koji su prvi put postali zastupnici u parlamentu prije 1979., ali su i nakon izbora 1979. to ostali, te se osvjetljavaju promjene u vrsti naobrazbe. Vidi se određeni pad broja zastupnika koji su pohađali privatne škole, ali usprkos tome, više od polovice novih parlamentarnih zastupnika izabranih 1987. pohađalo je privatne škole, dok je 44 posto studiralo na sveučilištu Oxford ili Cambridge.

John Scott (1991.) ističe da su kabineti, posebno oni konzervativni, nereprezentativni glede obrazovanja svojih članova više nego Donji dom u

cjelini. Tako je, na primjer, četiri petine članova kabineta Margaret Thatcher 1983. obrazovano u privatnim školama (jedna trećina njih pohađala je Eton i Winchester).

Opći izbori 1997. doveli su do znatne promjene sastava Donjeg doma. Istraživanje Davida Butlera

i Dennisa Kavanagha 1997. pokazuje da je među pripadnicima Konzervativne stranke postotak parlamentarnih zastupnika koji su pohađali privatne škole bio mnogo viši nego među pripadnicima Laburističke stranke, koja je formirala vladu. Kao što tablica 9.2. pokazuje, 67 od 418 izabranih

Tablica 9.1. Obrazovanje konzervativnih članova britanskog parlamenta

	High Oxon	Public Schools	Eton %	Oxford %	Cambridge %	Other Schools %
Prije 1979.	261	75	17	30	25	17
ulazak u parlament 1979.	78	59	14	21	14	32
ulazak u parlament 1983.	104	55	6	19	19	38
ulazak u parlament 1987.	57	53	7	30	14	32

Izvor: G. Northwick, D. Ellingworth, C. Bell i D. Mackenzie, (1991), *The social background of British MPs*, Sociology, 25, str. 21.

Tablica 9.2. Obrazovna struktura kandidata za parlament na izborima 1997.

Vrsta obrazovanja	Laburistička stranka		Konzervativna stranka		Politički nezavisni kandidati	
	izabrani	neizabrani	izabrani	neizabrani	izabrani	neizabrani
osnovna škola	-	-	-	-	-	-
osnovna škola + nezavr. srednja	2	-	-	-	-	-
srednja škola	48	19	5	48	5	66
srednja škola + politehnička/viša	86	54	9	74	6	162
srednja + fakultet	215	120	42	154	16	253
privatna škola	2	-	9	17	1	8
privatna škola + politehnička/viša	5	4	9	28	2	10
privatna škola + fakultet	60	24	91	154	16	94
UKUPNO	418	221	165	475	46	593
Oxford	41	11	46	59	11	38
Cambridge	20	16	38	45	4	25
ostala sveučilišta	214	117	49	204	17	284
sva sveučilišta	275 (66%)	144 (65%)	133 (81%)	308 (65%)	32 (70%)	347 (59%)
Eton	2	-	15	20	1	-
Harrow	-	-	-	5	-	-
Winchester	1	-	1	3	-	-
druge privatne škole	64	28	93	169	18	102
priv. škole ukupno	67 (16%)	28 (13%)	109 (66%)	197 (42%)	19 (41%)	102 (17%)

Izvor: D. Butler i D. Kavanagh (1997), *The British General Election of 1997*, Macmillan, Basingstoke, str. 203.